

Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design

*Betänkande av Gestaltad livsmiljö - en ny politik
för arkitektur, form och design*

Stockholm 2015

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2015:88

SOU och Ds kan köpas från Wolters Kluwers kundservice.
Beställningsadress: Wolters Kluwers kundservice, 106 47 Stockholm
Ordertelefon: 08-598 191 90
E-post: kundservice@wolterskluwer.se
Webbplats: wolterskluwer.se/offentligapublikationer

För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Wolters Kluwer Sverige AB
på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Svara på remiss – hur och varför.

Statsrådsberedningen, SB PM 2003:2 (reviderad 2009-05-02)

En kort handledning för dem som ska svara på remiss. Häftet är gratis och kan laddas ner
som pdf från eller beställas på regeringen.se/remisser

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet.

Omslag: Elanders Sverige AB.

Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2015.

ISBN 978-91-38-24359-6

ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Regeringen beslutade den 15 maj 2014 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att föreslå en ny politik för arkitektur, form och design. Regeringen beslutade samtidigt om direktiv för den särskilde utredaren (dir 2014:69).

Till särskild utredare förordnades samma dag stadsbyggnadsdirektören Christer Larsson. Utredningen har antagit namnet Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design (Ku 2014:02).

Regeringen beslutade den 5 mars 2015 om tilläggsdirektiv till utredningen (dir 2015:24). Enligt tilläggsdirektiven ska utredningen utöver det ursprungliga uppdraget också analysera och lämna förslag på hur arkitektur-, form- och designområdet i högre grad kan präglas av dialog och delaktighet samt bidra till en hållbar samhällsutveckling.

Som experter förordnades från och med den 4 september 2014 kanslirådet Claes Eriksson, departementssekreteraren Maria Hansson, departementssekreteraren Karin von Hedenberg, ämnesrådet Kerstin Lokrantz, departementssekreteraren Ludvig Lundgren, departementssekreteraren Henrietta Schönenstern och kanslirådet Anna Carin Thomér. Departementssekreteraren David Ek förordnades som expert från och med den 26 januari 2015. Departementssekreteraren Anna Dammert, departementssekreteraren Marcus Hellqvist, ämnesrådet Sverker Lindblad och kanslirådet Gerd Mörck, förordnades som experter från och med den 23 mars 2015.

Den 26 januari 2015 entledigades Maria Hansson och Karin von Hedenberg som experter och den 23 mars 2015 entledigades Henrietta Schönenstern som expert.

Utredningen har dessutom haft tre referensgrupper, med representanter för myndigheter, organisationer och näringsliv knutna till sig.

Som huvudsekreterare anställdes från den 4 augusti 2014 landskapsarkitekten Per-Magnus Nilsson. Som sekreterare anställdes från och med den 23 september 2014 kommunikationschefen Anna Bellander och professorn Christina Zetterlund.

Kommittén överlämnar härmed betänkandet *Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design* (SOU 2015:88). Uppdraget är därmed slutfört.

Malmö och Stockholm i oktober 2015

Christer Larsson

/Per-Magnus Nilsson
Anna Bellander
Christina Zetterlund

Innehåll

Utredarens förord.....	13
Sammanfattning	15
Summary	25
1 Utredningens uppdrag och arbete.....	37
1.1 Utredningens uppdrag.....	37
1.2 Arbetssätt och referensgrupper	38
1.3 Betänkandets disposition.....	39
2 Politiken för arkitektur, form och design sedan Framtidsformer	41
2.1 Utredningens uppdrag.....	41
2.2 Mål och innehåll i handlingsprogrammet Framtidsformer.....	41
2.3 Insatser efter Framtidsformer.....	43
2.4 Analys av Framtidsformer.....	51
3 Språket och begreppen	55
3.1 Utredningens uppdrag.....	55
3.2 En gemensam förståelse	55

3.3	Arkitektur	56
3.4	Form.....	58
3.4.1	Konsthantverk, slöjd och hantverk.....	59
3.5	Design	60
3.6	Arkitektur, form och design är delar i en helhet	63
4	Perspektivet gestaltad livsmiljö och utmaningar för området	65
4.1	Gestaltad livsmiljö – ett perspektiv för arkitektur, form och design	65
4.2	Identifierade utmaningar.....	67
4.3	Hållbar utveckling	68
4.3.1	Klimat och resurser.....	69
4.3.2	Teknisk utveckling.....	72
4.3.3	Urbanisering, stadens och landsbygdens utveckling	75
4.3.4	Boende	78
5	Lärdomar från andra länder.....	83
5.1	Utredningens uppdrag	83
5.2	Politiken för arkitektur, form och design i andra länder	83
5.2.1	Danmark	84
5.2.2	Norge.....	88
5.2.3	Nederländerna.....	91
5.2.4	Storbritannien.....	93
5.2.5	EU:s arkitektur- och designpolicy.....	95
5.2.6	Hållbar stadsutveckling i andra länder.....	97
5.3	Några generella slutsatser och jämförelser med svenska förhållanden	98
5.3.1	Kommunal arkitekturpolitik	98
5.3.2	Design för tjänster i den offentliga sektorn för ökat förtroende hos medborgarna	99
5.3.3	Stärkt svensk export av arkitektur, form och design	100

5.3.4	Professionernas ställning och kompetens.....	101
5.3.5	Samverkan mellan organisationer stärker arkitektur, form och design nationellt och regionalt	103
5.3.6	Sverige som föregångsland för ett samlat perspektiv.....	103
6	Nya mål för arkitektur-, form- och designpolitiken utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.....	105
6.1	Utredningens uppdrag.....	105
6.2	Gällande mål och bakgrund.....	105
6.2.1	Gällande mål för statens arbete med arkitektur, formgivning och design.....	108
6.2.2	Gällande kulturpolitiska mål.....	109
6.2.3	Gällande miljömål.....	110
6.2.4	Folkhälsomålet	114
6.2.5	Mål för integrations- och jämställdhetspolitiken	116
6.2.6	Nationella mål för kulturmiljöarbetet.....	117
6.2.7	Mål för utgiftsområdet Samhällsplanering, bostadsförsörjning och byggande samt mål för konsumentpolitik	118
6.2.8	Målen för utgiftsområdet Regional tillväxt.....	119
6.2.9	Målen för utgiftsområdet Areella näringar, landsbygd och livsmedel.....	121
6.3	Utvärdering av gällande mål för arkitektur, form och design.....	121
6.4	Förslag till nya nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken.....	124
7	Myndigheten för Gestaltad livsmiljö.....	129
7.1	Utredningens uppdrag.....	129
7.2	En myndighet för perspektivet gestaltad livsmiljö	129
7.2.1	Kort bakgrund om Arkdes.....	130
7.2.2	Remiss av promemoria om sammanslagning av Arkdes och Moderna museet.....	131

7.3	Förslag till ombildning av Arkdes till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö	132
7.3.1	Samlingarnas tillhörighet	134
7.3.2	Utställningar lokalt, regionalt och nationellt	135
7.3.3	Mötesplatsuppdraget	136
7.3.4	Myndighetens kompetens, lokalisering och regionala samverkan	137
7.3.5	Pedagogiska perspektiv och forskning	139
7.3.6	Samverkan med andra myndigheter – sammanfattning av övriga förslag till myndighetens verksamhet	140
8	Det offentliga och insatser inom arkitektur, form och design	141
8.1	Utredningens uppdrag	141
8.2	Den offentliga sektorn	141
8.3	Statliga myndigheter och statliga bolag inom området	142
8.4	Kommunernas och landstingens uppgifter	147
8.4.1	Kommunerna	147
8.4.2	Landsting och regioner	150
8.5	Insatser för samverkan inom arkitektur, form och design	153
8.5.1	Förslag till riksarkitekt med Statens fastighetsverk som särskilt ansvarig	153
8.5.2	Samverkan mellan statliga byggherrar och förvaltare	154
8.5.3	Helhetsyn på offentliga miljöer	155
8.5.4	En fond för stöd till utvecklingsinsatser inom arkitektur, form och design	156
8.5.5	Perspektivet gestaltad livsmiljö i Sverigeförhandlingen	158
8.5.6	Erfarenheterna från Delegationen för hållbara städer ska tas tillvara	160
8.5.7	Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska samverka med Plattformen för hållbar stadsutveckling	161

8.5.8	Större satsningar på grön innovation och miljöteknik.....	163
8.5.9	Statliga myndigheters ansvar att ta fram särskilda program för arkitektur, form och design.....	165
8.5.10	Kommuner och regioner ska stimuleras att ta fram program för arkitektur, form och design	166
8.5.11	Arkitektur, form och design i de regionala kulturplanerna och kultursamverkansmodellen ..	168
8.5.12	Ökat stöd till ungdomsverksamhet i allmänna samlingslokaler och icke-statliga kulturlokaler ...	168
8.5.13	Bättre stöd till exportfrämjande åtgärder på området	170
8.5.14	Införande av <i>wild card</i> -systemet	171
9	Höjd kompetensnivå inom offentlig upphandling	173
9.1	Utredningens uppdrag.....	173
9.2	Om lagen om offentlig upphandling	173
9.3	Nuvarande regelverk för upphandling.....	175
9.3.1	Upphandlingsförfaranden.....	175
9.3.2	Kriterier för utvärdering i nuvarande lagstiftning	179
9.4	Kommande regelverk för upphandling.....	180
9.4.1	Kriterier för utvärdering i det nya regelverket.....	181
9.5	Tillämpningen av LOU generellt och inom arkitektur, form och design	181
9.5.1	Upphandlingsprocessen generellt.....	182
9.5.2	Statens förebildlighet.....	182
9.5.3	Upphandling av tjänster för planering, byggande och inredning	184
9.5.4	Upphandling av konst och formkonstnärstjänster.....	187
9.5.5	Hållbar upphandling.....	188
9.6	Bristerna i regelverk och hantering.....	192
9.6.1	Kompetens och kvalitet	193
9.6.2	Sammanfattning av de identifierade problemen ..	196

9.7	Tidigare insatser inom området.....	197
9.8	Insatser för ökad kvalitet och höjd kompetens	197
9.8.1	Samverkan mellan myndigheter	197
9.8.2	Utbildning av myndigheternas inköpare	198
9.8.3	Metodstöd för kompetensuppbyggnad kring upphandlingsformer som underlättar inriktning mot kvalitet.....	199
9.8.4	Forskning inom offentlig upphandling av arkitektur, form och design ska stöttas	200
9.8.5	Stärkt kvalitet i kommunernas upphandling av arkitektur, form och design.....	202
9.8.6	Forum för möten mellan inköpare och leverantörer.....	202
10	Kunskap, kompetens och samverkan.....	205
10.1	Utredningens uppdrag	205
10.2	Människornas kunskap och erfarenhet	205
10.3	Arkitektur, form och design i grund- och gymnasieskolan.....	207
10.4	Professionens utvidgade kunskap.....	211
10.5	Breddad rekrytering	212
10.6	Forskning.....	214
10.7	Konstnärligt prövande.....	219
10.8	Beställarkompetens.....	220
10.9	Förslag och bedömningar för en bred kunskapsutveckling inom hållbart samhällsbyggande.....	221
10.9.1	Breddad rekrytering – en kvalitet i utbildningen	221
10.9.2	Finansiering av nationella forskningsnätverk.....	222
10.9.3	Forskningsutlysning i hållbart samhällsbyggande.....	223
10.9.4	Internationella perspektiv – utredning av konsekvenserna av studieavgifter	225

10.9.5	Behov av en utvidgad kunskap i grundutbildningarna på universitet och högskolor	226
11	Lagstiftning och andra styrmedel	227
11.1	Utredningens uppdrag.....	227
11.2	Gällande bestämmelser och bakgrund.....	227
11.2.1	Bakgrund till aktuella paragrafer och behovet av utvärdering	228
11.2.2	Plan- och bygglagen	229
11.2.3	Väglagen och lagen om byggande av järnväg	232
11.2.4	Miljöbalken	234
11.3	Utvärdering av behovet av förändringar i bestämmelserna.....	234
11.3.1	Inga förändringar i de aktuella paragraferna	238
11.3.2	Innovativt byggande bör främjas.....	239
11.3.3	Behov av fördjupad analys av gällande bestämmelser	241
12	Konsekvenser.....	243
12.1	Utredningens uppdrag.....	243
12.2	Förväntade effekter av betänkandets förslag.....	243
12.3	Ekonomiska konsekvenser	244
12.4	Övriga konsekvenser	248
Bilagor		
Bilaga 1 Kommittédirektiv 2014:69.....		251
Bilaga 2 Kommittédirektiv 2015:24.....		263
Bilaga 3 Referensgrupper och nationella konferenser.....		267

Utredarens förord

I detta betänkande presenterar jag min syn på vad arkitektur, form och design gör. Betänkandet har, utifrån min grundtro på området, vuxit fram i en process, en designprocess om man så vill, tillsammans med experter, referensgrupper, konferensdeltagare och framför allt med utredningens sekreterare.

Min tro på arkitekturens, formens och designens kraft är genuin. Jag tror att vi kan förändra världen, åtminstone vår dagliga livsmiljö. Att arkitektur, form och design bidrar till de långsiktiga perspektivens lösningar är för mig självklart.

När vi i vardagen ser effekterna av globaliseringen, en ökande segregation och ohälsa och en minskande attraktivitet i flera av våra städer, så ökar intresset för arkitektur, form och design och hur områdets kraft kan utnyttjas. Regeringen fångar denna rörelse genom att ta fram en ny politik för området och tror alltså också på att arkitektur, form och design kan göra skillnad för kvaliteten i den gestaltade livsmiljön.

Min syn är att området kan möta samhällets utmaningar, inte bara som en sinnlig upplevelse i nuet, vilket i sig är viktigt, utan på det sätt som arkitektur, form och design påverkar vår livsmiljö, i vår vardag. Det är viktigt att politiken står i ett ständigt aktuellt förhållande till dessa utmaningar och därför föreslår jag en politik som är processuell, i rörelse. Jag föreslår även att en myndighet bildas som kan hantera dessa frågor och som kan spana, perspektivera, samarbeta, ställa ut, debattera och vid behov, minst varje mandatperiod, föreslå nya mål.

Att det offentliga ska gå före i gestaltningen av livsmiljön är självklart. Inte minst i utformningen av välfärdens miljöer, där man sänder signaler till medborgarna om rätten till en vacker och varaktig livsmiljö. Det offentliga har de starkaste redskapen för gestaltningen av vår livsmiljö och dessa ska användas koordinerat

för att uppfylla politikens målbild. En riksarkitekt som stimulerar statens agerande i bolag och verk är därför betydelsefull.

Det är tydligt att branschen som helhet behöver en utvecklad syn på upphandlingsfrågor och en stärkt efterfrågan på områdets tjänster. En förändrad syn på och ett större mod i den offentliga upphandlingen behövs. Detta är fullt möjligt och handlar om kvalitet och kunskap. Med nya anslag för stöd till en innovativ branschutveckling kommer området att stärkas. Förhoppningen är att en starkare roll på nationell nivå även leder till en ökad framgång i exporten av områdets tjänster.

Politiken för arkitektur, form och design är inte ett isolerat område. Den verkar i ett sammanhang och är för genomslaget helt beroende av välutbildade och kompetenta beställare. Att beställaren, såväl privat som offentlig, delar en vision om vad som ska göras och vilken roll arkitektur, form och design kan spela, är därför avgörande för resultatet.

Med en myndighet och en rad andra förslag inom till exempel utbildning, forskning och exportstöd, ser jag framför mig en bransch som utnyttjas fullt ut och i ett gott samarbete med övriga aktörer, politik, näringsliv och medborgare, för att skapa en god gestaltad livsmiljö.

Jag är förhoppningsfull efter att ha träffat över femhundra personer under processen och sett att det finns en medvetenhet om de utmaningar vi möter och även en iver att hantera dem. Det omfattande bostadsbyggandet vi står inför är ett exempel på en fantastisk möjlighet till att gemensamt kunna minska klyftor, skapa en bra livsmiljö och ett långsiktigt hållbart samhälle.

Möjligheten kommer inte tillbaka inom vår livstid – ta den.

Malmö i oktober

Christer Larsson

Sammanfattning

Utredningens uppdrag

Den gällande politiken för arkitektur, form och design antogs 1998 genom handlingsprogrammet Framtidsformer. Mycket har hänt sedan dess, både inom arkitektur-, form- och designområdet, och i samhället i stort. År 2014 beslutade regeringen att politiken för området ska ses över. Utredningen Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design (Ku 2014:02) tillsattes med uppdraget att göra en översyn av den nuvarande politiken för arkitektur, form och design och föreslå en ny politik för området.

Syftet med uppdraget är att stärka arkitekturens, formens och designens värde och betydelse för individen, livsmiljön och den hållbara samhällsutvecklingen.

Enligt direktivet (dir. 2014:69) ska utredningen föreslå hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas utifrån en bedömning av områdets framtida utmaningar och hur arkitektur, form och design kan få ett ökat genomslag inom berörda samhällsområden. Uppdraget omfattar att analysera begrepps-användning och språkbruk för att kommunikationen av arkitektur, form och design ska främjas och utvecklas. Utifrån jämförelser med andra länder ska utredningen beskriva vilka lärdomar som kan dras för utformningen av en ny svensk politik för området. De nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitiken ska analyseras och utredningen ska vid behov föreslå nya mål. Utredningen ska analysera och föreslå insatser för höjd kompetens inom offentlig upphandling och för att öka möjligheterna för kunskapsutveckling och utbildning på olika nivåer. Enligt tilläggsdirektiven (dir. 2015:24) ska utredningen också analysera och lämna förslag på hur arkitektur-, form- och designområdet i högre

grad kan präglas av dialog och delaktighet samt bidra till en hållbar samhällsutveckling. Konsekvenser av förslagen ska beskrivas.

Analys av den gällande politiken (kapitel 2)

Handlingsprogrammet Framtidsformer antogs 1998 och utgör den i dag gällande politiken för arkitektur, form och design. En genomgång av insatserna som gjordes till följd av Framtidsformer visar att ett stort antal aktiviteter initierades och genomfördes. Den politiska viljan att samla området och göra breda insatser gav ett positivt resultat. Insatserna blev en kraftsamling för utvecklingen av arkitektur, form och design. Aktiviteten var hög under åren som följde men utredningen konstaterar att dagens kunskap om och tillämpning av handlingsprogrammet är begränsad.

Utredningen menar att övergripande förändringar i samhället har medfört att området arkitektur, form och design har utvidgats sedan tiden då Framtidsformer formulerades. Perspektivet har förskjutits från Framtidsformers utpräglade miljö-, produkt- och objektperspektiv, som fortfarande är relevant, till en större medvetenhet om själva processen kopplat till resultatens värde. Förståelsen för globaliseringens fysiska, kulturella, miljömässiga och sociala konsekvenser har fördjupats. Förutsättningarna för och möjligheterna till produktion, konsumtion och kommunikation har dramatiskt förändrats, främst genom omfattande teknikutveckling. Ett ökat resande och en tilltagande migration har bidragit till en medvetenhet om kulturell diversifiering. Miljöforskning och även klimatets faktiska förändringar har gjort oss mer medvetna om naturens villkor och begränsningar och om att utvecklingen måste ske på ett hållbart sätt.

Sammantaget utgör detta en grund till behovet av nya mål utifrån samhällets utmaningar och av kontinuerliga uppföljningar av en aktiv politik för arkitektur, form och design.

Resonemang kring språket och begreppen (kapitel 3)

En kommunikation och diskussion om hur begreppen arkitektur, form och design används syftar till att öka förståelsen mellan områdets utövare, oberoende av i vilka roller de möts i samhälls-

byggandet. Utredningen pekar på att en kontinuerlig diskussion om området och om perspektivet gestaltad livsmiljö, kopplad till samhällets utmaningar, är nödvändig för en gemensam förståelse för vad arkitektur, form och design gör. Det är utgångspunkten för en djupare insikt om vilka värden som ska vägleda utvecklingen av livsmiljön. Alltför skilda tolkningar av områdets innebörd kan vara till nackdel både för arbetet med arkitektur, form och design och även för en politik som ska stärka frågornas ställning. En gemensam uppfattning skapar också en möjlighet att samla olika utövare och intressenter.

Perspektivet gestaltad livsmiljö och områdets utmaningar (kapitel 4)

Utgångspunkten för betänkandet är ett helhetsperspektiv utifrån den enskilda människans behov och möjligheter, i dag och i framtiden. Det helhetsperspektivet har vi valt att kalla *gestaltad livsmiljö* och det är kärnan i den nya politik som vi föreslår. Perspektivet utgår från att arkitektur, form och design är ett sammanhållet område som i samverkan med andra samhälls- och politikområden samt näringslivet, formar människans livsmiljö.

Arkitektur, form och design tillhandahåller verktyg och metoder som, genom en medveten och inkluderande hantering, kan bidra till en hållbar samhällsutveckling och till att överbrygga de ökande ekonomiska, sociala och geografiska klyftorna i samhället. Utifrån den övergripande rubriken *Hållbar utveckling* med de tre dimensionerna miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet, identifierar utredningen ett antal samhällsutmaningar. *Klimat och resurser* är ett resonemang kring ohållbar resursförbrukning och hur klimatförändringar utmanar människors livsmönster. I avsnittet *Teknisk utveckling*, beskriver vi en omvälvande teknikutveckling med digitalisering och ett ökande informationsflöde. *Urbanisering, staden och landsbygdens utveckling* tar upp den pågående globaliseringens effekter, segregation, skillnader i hälsa, tillgänglighet, demografi och landsbygdens och de små orternas utveckling i förhållande till urbanisering och förtätning. I avsnittet *Boende* pekas på boendets betydelse för individen och samhället och att det omfattande bostadsbyggandet ger stora möjligheter att

skapa samhällen som överbryggar sociala, ekonomiska och geografiska klyftor.

Perspektivet gestaltad livsmiljö och de arkitektur-, form- och designpolitiska målen ska alltid stå i relation till utmaningarna. Politiken ska med jämna mellanrum utvärderas och nya insatser initieras. En aktiv, debatterande och engagerad arkitektur-, form- och designpolitik kommer då att ha fortsatt relevans för att hantera framtida utmaningar.

Arkitektur-, form- och designpolitiken i andra länder (kapitel 5)

Utredningen ska redovisa hur politiken på området har utvecklats i några utvalda länder och hur den rådande situationen för området ser ut i dag. Utredningen har sett på Danmarks, Norges, Nederländernas, Storbritanniens och EU-kommissionens arbete med arkitektur- och designpolitik och hur samverkan ser ut mellan aktörer inom arkitektur, form och design. Utifrån utredningens direktiv och perspektiv pekar utredningen också på hur det politiska arbetet med hållbar samhällsutveckling ser ut internationellt i en övergripande kartläggning över några storstäders och länders politiska mål och strategier.

Utredningen konstaterar att det nationella stödet i form av verktyg och metodrådgivning till den kommunala arkitekturpolitiken är väl utvecklat i till exempel Danmark. Storbritannien och Danmark ligger långt fram när det gäller design för tjänster i den offentliga sektorn för ökat förtroende hos medborgarna. Såväl det offentliga som företaget ser fördelar i att använda designkompetens för sin utveckling, inom både produkt- och tjänstesektorn. Vidare visar jämförelsen att de beskrivna länderna har kommit långt när det gäller förnyelse av politiken, men att de inte på samma sätt har ett samlat perspektiv på arkitektur, form och design. Sverige är i och med arbetet med en ny politik med perspektivet gestaltad livsmiljö ett föregångsland.

Förslag till nya nationella mål (kapitel 6)

Målen för arkitektur-, form- och designpolitiken som formulerades i Framtidsformer har främjat utvecklingen inom området sedan slutet av 1990-talet. Utredningen anser att de nya målen bör präglas av ett bredare angreppssätt utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö, där områdets redskap ges en aktiv roll i lösandet av samhällets utmaningar. Utredningen föreslår därför nya mål för området. Målen ska utformas för att i högre grad samspela med de gällande miljömålen, kulturpolitiska målen och övriga relevanta mål.

Det övergripande målet med den nationella politiken för arkitektur, form och design är att områdets inflytande ska stärkas och därmed bidra till formandet av en långsiktigt hållbar och väl gestaltad livsmiljö. Den statliga politiken för arkitektur, form och design ska aktivt främja:

- en helhetssyn präglad av kvalitet, samverkan och dialog i formandet av en attraktiv gestaltad livsmiljö,
- ett inkluderande och demokratiskt samhälle med tillgång till goda livsmiljöer, såväl enskilda som gemensamma,
- ett förebildligt agerande från det offentliga, i alla dess roller, för en starkt kvalitet i den gestaltade livsmiljön och
- en bred och tvärspektoriell kunskapsutveckling inom utbildning samt för utövare och aktörer inom området gestaltad livsmiljö.

Förslag till en ny myndighet (kapitel 7)

För att uppfylla målen och åstadkomma ett starkt och långsiktigt genomslag anser utredningen att det krävs en myndighet som kan utveckla och driva politiken för arkitektur, form och design, som kontinuerligt kan följa kunskapsutvecklingen, perspektivera, samarbeta, stimulera, debattera, följa upp statens förebildlighet och vid behov föreslå nya mål. Utredningen föreslår att Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes) ombildas till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö. Namnet ska ses som ett arbetsnamn och kan slutligt bestämmas senare.

Förslaget innebär bland annat att:

- samlingarna ska överföras till ett statligt finansierat museum med bra förutsättningar för att klara såväl vård som visning av samlingarna.
- utställningsverksamheten i dess nuvarande form inte ska ingå i den nya myndigheten. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska dock ha möjlighet att göra utställningar och även producera och delta i produktioner av utställningar på andra platser.
- myndigheten ska ha nära samverkan med befintliga regionala aktörer och även kunna stötta bildandet av nya.
- myndigheten ska vara en nationell mötesplats med goda möjligheter att perspektivera och påvisa nyttan av arkitektur, form och design, samt att stimulera andra aktörer att ta vid och driva perspektivet gestaltad livsmiljö i sina respektive verksamheter.
- en designfunktion inrättas på Myndigheten för Gestaltad livsmiljö som ska ge stöd i och öka användningen av designmetodik i offentliga verksamheter.
- det pedagogiska uppdraget, bibliotek och forskning ska omfattas av och utvecklas i den nya myndighetens verksamhet.
- myndigheten ska följa upp statens arbete och förebildlighet genom samverkan med andra myndigheter och på olika sätt vara ansvarig för att perspektivet gestaltad livsmiljö hanteras och används i det offentliga.
- myndigheten ska administrera ett nytt anslag för utvecklingsinsatser av området.

Det offentliga och förslag till insatser i en ny politik (kapitel 8)

Statens, landstingens och kommunernas åtaganden ska stötta politiken för arkitektur, form och design, både nationellt, regionalt som lokalt. Utredningen beskriver översiktligt den offentliga sektorn, kommunernas och landstingens uppgifter och ger förslag på hur det offentliga ska samverka för att stärka perspektivet gestaltad livsmiljö.

Utredningens förslag och bedömningar i kapitlet omfattar bland annat att:

- en riksarkitekt tillsätts inom Statens fastighetsverk. Fastighetsverket föreslås få ett särskilt ansvar för att utveckla samverkan kring arkitektonisk kvalitet i statligt byggande och fastighetsförvaltning.
- en utvecklingsfond för att främja området arkitektur, form och design i hela landet och ge stöd till exportfrämjande insatser ska utredas.
- Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och Statens fastighetsverk ska få i uppdrag att ge vägledning och stöd till utveckling av arkitektur-, form- och designprogram i statliga myndigheter.
- internationellt utbyte och svensk export av arkitektur, form och design ska stärkas. De exportfrämjande aktörerna bör stöttas i sina insatser för att lyfta de kulturella värdena och stärka exporten inom områdena.
- ett statligt stöd ges till ett så kallat *wild card*-system för att öka mångfalden och stimulera arkitekt- och designbranschen genom att ge utövare i etableringsfasen en större chans att delta i upphandlingar, tävlingar och innovationsprocesser.

Höjd kompetens inom offentlig upphandling (kapitel 9)

En mycket stor del av den offentliga upphandlingen är på ett eller annat sätt kopplat till produkter, tjänster eller processer som innehåller arkitektur, form och design. De upphandlande myndigheterna har ett stort ansvar att omsätta våra gemensamma medel på bästa sätt. Effektiva verktyg och hög kompetens behövs för att säkerställa att rätt upphandlingsform tillämpas, reglerna tolkas på ett relevant sätt, att uppföljning görs och att kunskap om området möjliggör en större inriktning mot kvalitet i offentliga upphandlingar.

Förslagen och bedömningarna omfattar bland annat att:

- fortsatt och utökat stöd bör ges till vissa forskningsaktörer för att öka kompetensen inom upphandling av varor och tjänster inom området arkitektur, form och design, och inom innovativt samhällsbyggande utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.

- Upphandlingsmyndigheten i samverkan med Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) bör ta fram en kvalitetspolicy för kommunerna, för upphandling av arkitektur, form och design.
- Upphandlingsmyndigheten bör utveckla och erbjuda metodstöd och handledning för nya upphandlingsformer, som underlättar inriktningen mot kvalitet i den offentliga upphandlingen av gestaltningstjänster.
- upphandlande myndigheter och leverantörer ska ha tillgång till ett forum för att möjliggöra möten och dialog.

Insatser för kunskap, kompetens och samverkan (kapitel 10)

Invånarnas engagemang och delaktighet är en viktig förutsättning för att kunskapsnivån inom området och andra berörda områden ska utvecklas och stärkas. Medborgardialog är ett sätt att kommunicera med invånarna och väsentlig för en långsiktigt hållbar samhällsutveckling. Barn och unga ska tidigt få kunskap om arkitektur, form och design. Studenter på arkitektur-, form- och designutbildningar vid högskolor och universitetsutbildningar bör få en utvidgad kunskap i andra ämnen under utbildningstiden. Arkitekt- och designerrollen utvecklas genom gränsöverskridande samarbeten och beslutsfattare och beställare av arkitektur, form och design inom offentlig verksamhet, näringsliv och organisationer ska ha kunskap för att använda områdets möjligheter.

Utredningen pekar på problemet med snedrekrytering till utbildningarna. Breddad rekrytering ökar utbildningens kvalitet och utvecklar både studenterna och utbildningarna.

Förslagen och bedömningarna i kapitlet är bland annat att:

- kvaliteten i arkitektur-, form- och designutbildningarna bör utvärderas ur perspektivet breddad rekrytering för att främja ökad mångfald.
- det görs en forskningsutlysning i hållbart samhällsbyggande utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.
- ett fortsatt stöd till forskningsnätverken kan möjliggöras genom den kommande forskningspropositionen.

- konsekvenserna av införandet av form- och designutbildningarnas studieavgifter för studenter som är medborgare i stater utanför det europeiska ekonomiska samarbetsområdet ska utredas.

Behov av förändringar av gällande lagstiftning (kapitel 11)

I kapitlet beskrivs gällande bestämmelser i plan- och bygglagen, väglagen, banlagen och miljöbalken. I samband med att handlingsprogrammet Framtidsformer beslutades gjordes ändringar i plan- och bygglagen (1987:10), väglagen (1971:948) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg (banlagen) genom införande av de så kallade skönhetsparagraferna. Paragraferna medförde att beställare i offentlig sektor tidigt kan ställa lämpliga krav på den estetiska utformningen.

Utredningen föreslår att:

- inga förändringar görs av de aktuella paragraferna i väglagen, banlagen och plan- och bygglagen.
- regeringen bör utvidga anslaget till innovativt byggande som ska gälla fler kategorier inom bostadsbyggande. Reglerna för byggande i experimentsyfte bör också ses över.
- Myndighet för Gestaltad livsmiljö bör få i uppdrag att samlat följa upp de ändringar i aktuell lagstiftningen som trädde i kraft 1999 och sedan förändrats vid översyn av respektive sektorslagstiftning.

Konsekvenser av förslagen (kapitel 12)

För ett inrättande av Myndigheten för Gestaltad livsmiljö är den ekonomiska konsekvensen långsiktigt kostnadsneutral. Själva ombildandet kan dock innebära kostnader för arbete i Regeringskansliet och berörda myndigheter. Förslaget att samlingarna ska överföras till ett statligt finansierat museum innebär att en ekonomisk reglering ska göras samtidigt som lokalbehoven måste se över för berörda verksamheter.

Utredningens övriga förslag får inga eller endast mindre ekonomiska konsekvenser i form av ökade kostnader. Den nya tjänsten riksarkitekt som föreslås för Statens fastighetsverk är en ofinansierad reform som påverkar det överskott som Fastighetsverket betalar tillbaka till staten.

Utredning av en fond för stöd för utvecklingsinsatser och exportfrämjande föreslås. Förslaget kan generera kostnader om en särskild utredare tillkallas.

Statliga myndigheter föreslås ta fram program för arkitektur, form och design, vilket kan innebära en ny kostnad för de myndigheter som inte arbetat med sådana program tidigare. Implementerade program kan innebära kostnadsbesparingar.

Förslagen innebär generellt sett ingen direkt påverkan på den kommunala självstyrelsen genom lagstiftning.

Utgångspunkten för utredningen är ett inkluderande och demokratiskt samhälle med lika tillgång till goda livsmiljöer. Detta ligger till grund för långsiktiga konsekvenser i form av lika fördelning av välfärd, tillgänglighet till vård, skola, service, offentliga miljöer och digitala tjänster för alla invånare.

En konsekvens av ett stärkt område innebär att sysselsättningen ökar genom ökade förutsättningar för områdets utövare, en stärkt export och att företagen utvecklas. Utredningens förslag ska i förlängningen bidra till en ökad hälsa, jämställdhet, rättvis fördelning och demokrati i vid bemärkelse och ska ha positiva konsekvenser för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Summary

Designed Living Environment – a new policy for architecture, form and design: The Commission of Inquiry's remit

The current policy on architecture, form and design was adopted in 1998 via the Framtidsformer [Forms for the Future] action plan. Since then much has happened, both in the field of architecture, form and design, and in society as a whole. In 2014 the Government decided that policy in this field should be reviewed. The Commission of Inquiry entitled *Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design* (Ku 2014:02) [Designed Living Environment – A new policy for architecture, form and design (Ku 2014:02)] was therefore given the remit to review the current policy on architecture, form and design and to propose a new policy in this field.

The objective of the remit is to strengthen the value and significance of architecture, form and design to the individual, the living environment and the sustainable development of society.

According to the Directive (Dir. 2014:69), the Commission of Inquiry will suggest how a new policy on architecture, form and design can be formulated based on an assessment of the field's future challenges, and how architecture, form and design can have a greater effect in the relevant areas of society. The remit includes analysing the use of concepts and language in order to promote and develop communication about architecture, form and design. In a comparison with other countries, the Commission will describe what lessons can be learned for formulating a new Swedish policy for this field. The Commission will analyse the national objectives for an architecture, form and design policy and propose new objectives where necessary. The Commission will analyse and

propose measures to raise competency in public procurement and to increase opportunities for knowledge development and training at various levels in the context of the sustainable building of society. According to the supplementary directive (Dir. 2015:24), the Commission will also analyse and submit proposals for how the architecture, form and design field can be characterised to a greater extent by dialogue and participation which contribute to sustainable social development. The consequences of the proposals will be described.

Analysis of the current policy (Chapter 2)

The Framtidsformer action plan was adopted in 1998 and constitutes the current policy on architecture, form and design. A review of the measures implemented as a result of Framtidsformer shows that a large number of activities were initiated and carried out. The political will to make the field more cohesive and to implement broad measures was a positive mobilisation of forces for the development of architecture, form and design. In subsequent years the level of activity was high but the Commission has found that today's knowledge about and application of the action plan is limited.

The Commission believes that comprehensive changes in society have led to the expansion of the field of architecture, form and design since Framtidsformer was formulated. The perspective has shifted from Framtidsformer's pronounced environmental, product and object perspective, which is still relevant, to a greater awareness of challenge-driven processes and the value of the processes in and of themselves. There is now a deeper understanding of globalisation's physical, cultural, environmental and social consequences. The conditions for and possibilities of production, consumption and communication have changed, mainly as a result of extensive technological development. More travel and increased migration have contributed to an awareness of and need for cultural diversity. Research and climate change have made us more aware of nature's terms and limits and of the fact that development must occur in a sustainable manner.

Taken as a whole, this constitutes a basis for the need for renewed objectives based on today's challenges and for a continuous follow-up of an active policy for architecture, form and design.

Discussion of the language and concepts (Chapter 3)

A communication and discussion of how the concepts of architecture, form and design are used aims to increase understanding between the field's practitioners, regardless of the roles in which they encounter each other in the process of society building. A shared concept of what architecture, form and design *do* is the starting point for a deeper insight into which values should guide the development of a designed living environment. Excessively divergent interpretations of this field's content and meaning can be detrimental both to the work with architecture, form and design, and to a policy intended to strengthen the position of this field. A shared viewpoint also creates an opportunity to bring together various practitioners and stakeholders.

In order for the policy and its long-term measures to have a broad impact, the Commission believes it is necessary to have a continuous discussion about and communication of the field as a cohesive whole and of the perspective of a designed living environment in the context of the relevant societal challenges.

The perspective of a designed living environment and society's challenges (Chapter 4)

The starting point of the report is a holistic perspective based on the individual human being's needs and possibilities both today and in the future. We have chosen to call this holistic perspective *designed living environment* and it is the core of the new policy which we propose. The perspective is based on the view that architecture, form and design are a cohesive field which shapes the human living environment in interaction with other social and policy fields, the inhabitants and the business community.

Architecture, form and design provide powerful tools and methods, which, through deliberate and inclusive usage, can contribute to a sustainable development of society and to bridging the growing economic, social and geographical divides in society. Under the overall heading of *Sustainable development* with the three dimensions of environmental, social and economic sustainability, the Commission identifies a number of societal challenges. *Climate and resources* is a discussion of unsustainable resource use and how climate change is challenging people's life patterns. In the section entitled *Technological development* we describe a radical technological development and the consequences of digitisation and increasing access to information. *Urbanisation, the city, and rural development* addresses the ongoing globalisation's effects, segregation, health differences, accessibility, demographics and the development of the countryside and small localities in relation to urbanisation and densification. The section entitled *Housing* discusses housing's significance to the individual and society, and the fact that the extensive housing construction in Sweden permits great opportunities to create communities which bridge social, economic and geographical divides.

The perspective of a designed living environment and the architecture, form and design objectives should always relate to society's challenges and help to resolve them. The policy should be periodically evaluated and new measures initiated. An active, debating and engaged architectural, form and design policy will thereby continue to be relevant to addressing future challenges.

Policy on architecture, form and design in other countries (Chapter 5)

The Commission was mandated to describe how policy in this field has developed in a few selected countries and what the current situation in this field is like today. The Commission examines the architectural and design policy work of Denmark, Norway, the Netherlands, the UK and the European Commission, and also examines the interaction between the actors in architecture, form and design. Based on the Commission's directive and perspective, the Commission also indicates what policy work on sustainable

social development is like internationally in an overall survey of some cities and countries' policy objectives and strategies.

The Commission notes that national support in the form of tools and methodological advice to municipal architectural policy is well developed in Denmark, for example. The UK and Denmark are far advanced in the design of public sector services to increase trust among citizens. Both the public and private sectors perceive advantages in using design expertise in their development in both the product and service sectors. Furthermore, the comparison in this chapter reveals that the countries described have come a long way with regard to the renewal of their policy but that they do not have a cohesive perspective on architecture, form and design in the same way that Sweden does. In its work on a new policy from the perspective of a designed living environment, Sweden is a role model.

Proposal for new national objectives (Chapter 6)

Since the late 1990s, state measures in architecture, form and design based on the objectives have promoted development in this field and provided good support for work done in this field. However, we believe that these measures should be characterised by a broader approach based on the perspective of a designed living environment, in which the field's tools are given an active role in solving society's challenges. We therefore propose new objectives for this field. The objectives will be designed to interact more closely with the existing environmental and cultural policy objectives and also other relevant objectives.

The overall objective of the national policy for architecture, form and design is to strengthen the field's influence and thereby help to create a well-designed living environment with long-term sustainability. In working to achieve this goal, state measures in architecture, form and design shall actively promote:

- a holistic view characterised by quality, cooperation and dialogue in the creation of an attractive designed living environment,
- an inclusive and democratic society with access to good living environments, both individual and shared,

- exemplary action from the public sector, in all its roles, for enhanced quality in a designed living environment and
- broad and cross-sectoral knowledge development in education and for practitioners and actors in the field of a designed living environment.

The Agency for a Designed Living Environment (Chapter 7)

To meet the objectives and achieve a powerful and long-term impact, the Commission believes a state agency is required which can develop and drive the policy for architecture, form and design, and which can continuously track the development of knowledge, provide a perspective, collaborate, stimulate, debate, follow up how the state is fulfilling its function as a role model, and, when necessary, propose new objectives.

The Commission proposes that the Swedish Centre for Architecture and Design (Arkdes) is restructured to be the Agency for a Designed Living Environment. The name should be regarded as a working name and can be finally determined at a later date.

The proposal involves the following:

- The collections will be transferred to a state-funded museum with good conditions for handling both the conservation and exhibition of the collections.
- The exhibition activities in their current form will not form part of the new agency. The agency will be able to have exhibition activities of an investigative and debating nature and will also produce and participate in productions of exhibitions at other locations.
- a design function will be established at the Agency for a Designed Living Environment to provide support for and increase the use of design methodology in state activities.
- The Agency for a Designed Living Environment will cooperate closely with the existing and new regional actors, which will function as active nodes within the field.
- The agency will be a national meeting place with good capabilities of providing a perspective on and demonstrating the

benefit of architecture, form and design, and of stimulating other actors to adopt and drive the perspective of a designed living environment in their respective operations.

- The pedagogical remit, library and research activities will be included in and developed as part of the new agency's operations.
- The agency will follow up the state's work and function as a role model by cooperating with other agencies and will be responsible in various ways for ensuring that the perspective of a designed living environment is applied and used within the public sector.
- The agency will allocate monies from the development fund proposed by the Commission for this field.

The public sector and proposed measures as part of a new policy (Chapter 8)

Measures by the central, county council and municipal governments will support the policy for architecture, form and design nationally, regionally and locally. The Commission gives an overall description of the public sector and the municipalities' and county councils' tasks, and gives proposals for how the public sector should work together to strengthen the perspective of a designed living environment.

The Commission's proposals and assessments in this chapter include the following:

- The position of national architect will be created at the National Property Board of Sweden. The Property Board will be given special responsibility for developing cooperation over architectural quality in construction and property management by the state.
- a development fund will be built up to promote a development of the field of architecture, form and design throughout the country and to support export-promoting measures.
- the Agency for a Designed Living Environment and the National Property Board of Sweden will be mandated to provide guidance and support to the development of architecture, form and design programmes in state agencies.

- international exchange in and the Swedish export of architecture, form and design will be strengthened. The export-promoting actors should be supported in their efforts to raise the cultural values and strengthen exports in this field.
- the Agency for a Designed Living Environment, the Swedish National Heritage Board, Public Art Agency Sweden and the Swedish National Board of Housing, Building and Planning will be mandated to develop guidance and provide support for the development of municipal programmes for architecture, form and design.
- state funding will be given to the *wild card* system to increase diversity and stimulate the architectural and design industry by giving practitioners at the start-up stage a greater opportunity to participate in procurements, competitions and innovation processes.

Greater competency in public procurement (Chapter 9)

A very large proportion of public procurement contracts are in some way linked to products, services or processes which contain architecture, form and design. The procuring agencies have a great responsibility to employ our common funds in the optimal way. Effective tools and a high level of competency are necessary to ensure that the correct form of procurement is applied, that the regulations are interpreted in a relevant manner, that follow-up is done and that knowledge about the field enables a greater focus on quality in public procurement.

The proposals and assessments in the chapter include the following:

- continued and increased support should be given to some research actors to increase competency in the procurement of goods and services in the field of architecture, form and design, and in the innovative building of society based on the perspective of a designed living environment.
- The National Agency for Public Procurement in cooperation with the Swedish Association of Local Authorities and Regions

should develop a quality policy for the municipalities for the procurement of architecture, form and design.

- The National Agency for Public Procurement should develop and provide methodological support and guidance for new forms of procurement which facilitate the focus on quality in the public procurement of architectural, form and design services.
- procuring agencies and suppliers will have access to a forum to enable meetings and create dialogues.

Measures for knowledge, competency and collaboration (Chapter 10)

The population's involvement and participation is an important prerequisite for the development and strengthening of this field of knowledge. Citizen dialogue is a tool for communicating with the inhabitants. Children and young people should acquire knowledge about architecture, form and design early on and throughout their entire schooling. The role of the architect and designer should be developed through cross-sectoral cooperation. Students of architecture, form and design programmes at colleges and universities should be given broader knowledge during their training. It is also important that decision-makers and procurers of architecture, form and design in public-sector activities, businesses and organisations have the knowledge to utilise the possibilities of this field.

The Commission raises the problem of selection bias in recruiting students for the educational programmes. Broader recruitment increases the quality of the education and develops both the students and the programmes.

The proposals and assessments in the chapter include the following:

- the qualities of the architecture, form and design educational programmes should be evaluated from the perspective of broadened recruitment to promote greater diversity.
- a call should be made for research applications in the field of building a sustainable society from the perspective of a designed living environment.

- continued support for the research networks should be tested in the forthcoming research bill, as should the possibilities of establishing a corresponding infrastructure for the applied arts and crafts.
- the consequences of the introduction of tuition fees for the form and design educational programmes for students who are citizens of countries outside the European Economic Area should be investigated.

Need for changes to the current legislation (Chapter 11)

This chapter describes the current provisions of the Planning and Building Act, the Road Law, the Railways Act and the Environmental Code. In conjunction with the adoption of the Framtidsformer action plan, changes were made to the Planning and Building Act (1987:10), the Road Law (1971:948) and the Construction of Railways Act (1995:1649) with the introduction of the so-called “beauty sections”. These sections enable public-sector procurers to make appropriate demands on aesthetic design at an early stage of the process. The Commission considers that the current provisions of the Environmental Code and the Planning and Building Act complement each other well.

The Commission proposes that:

- no changes be made to the relevant sections of the Road Law, the Railways Act and the Planning and Building Act, or to new provisions in the Environmental Code.
- the Government should expand the appropriation for innovative construction to include all categories of housing construction. Funds should also be allocated for dissemination and implementation. Some of the investment subsidies for rental housing could appropriately be used for this purpose.
- the Agency for a Designed Living Environment should be given a remit to do a cohesive follow-up of the changes to the relevant legislation that came into force in 1999 and that was subsequently altered when legislation in each sector was reviewed.

Consequences of the proposals (Chapter 12)

The economic consequence of establishing the Agency for a Designed Living Environment is cost neutral in the long term. The restructuring itself, however, can lead to costs for work at the Government Offices and involved authorities. The proposal to transfer the collections to a state-funded museum will require making a financial adjustment and reviewing the needs of the involved activities with regard to their premises.

The Commission's other proposals has no or only minor financial consequences in the form of increased costs. The new position of national architect proposed for the National Property Board is an unfunded reform which affects the surplus that the National Property Board repays to the state.

The proposed fund for supporting development measures in architecture, form and design should be built up gradually and the financial consequences of the proposal need to be studied more closely. The Commission proposes that state agencies develop programmes for architecture, form and design, which can involve a new cost for those agencies that have not previously worked with such programmes. Implemented programmes can lead to cost savings.

In general the proposals involve no direct effect on municipal self-government through legislation. No significant initial effects on the national level of employment are predicted.

The Commission's starting point is an inclusive and democratic society with equal access to good living environments. This comprises the foundation of long-term consequences in the form of the equal distribution to all inhabitants of social welfare benefits, access to health care, schooling, services, public spaces and digital services. A consequence of reinforcing this field would be to increase employment by means of more exports and stronger corporate development. In the long term the Commission's proposals will contribute to increased health, equality, equitable distribution and democracy in the broad sense and will have positive consequences for the possibilities of achieving the integration policy objectives.

1 Utredningens uppdrag och arbete

1.1 Utredningens uppdrag

Den gällande politiken för arkitektur, form och design antogs 1998 genom handlingsprogrammet *Framtidsformer*. År 2014 beslutade regeringen att politiken för området ska ses över.

Utredningen *Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design* (Ku 2014:02) har enligt direktivet (dir. 2014:69) fått i uppdrag att göra en översyn av den nuvarande politiken för arkitektur, form och design och föreslå en ny politik på området.

Syftet med uppdraget är att stärka arkitekturens, formens och designens värde och betydelse för individen, livsmiljön och den hållbara samhällsutvecklingen. Utredaren ska bland annat:

- föreslå hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas utifrån en bedömning av områdets framtida utmaningar och hur arkitektur, form och design kan få ett ökat genomslag inom berörda samhällsområden,
- beskriva hur en politik för arkitektur, form och design utformats i några för Sverige relevanta länder och vilka lärdomar som kan dras för utformningen av en ny svensk politik för området,
- analysera och föreslå insatser för att öka möjligheterna för berörda aktörer att utveckla samverkan och dialog, och
- analysera de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitiken och vid behov föreslå nya mål.

Utöver det ursprungliga uppdraget ska utredningen enligt tilläggsdirektiv (dir. 2015:24) också analysera och lämna förslag på hur

arkitektur-, form- och designområdet i högre grad kan präglas av dialog och delaktighet samt bidra till en hållbar samhällsutveckling.

Uppdraget ska redovisas senast den 1 oktober 2015 i enlighet med ursprungsdirektivet. Kommittédirektivet återges i sin helhet i *bilaga 1* och tilläggsdirektivet i *bilaga 2*.

1.2 Arbetssätt och referensgrupper

Utredningens arbete inleddes i maj 2014. Utredaren träffade aktörer på området och intressenter i utredningsarbetet i juni 2014, i samband med Almedalsveckan i Visby. Delar av sekretariatet fanns på plats i augusti 2014 och var fullt bemannat i september 2014.

Utredningens expertgrupp representerar Kultur-, Närings-, Miljö- och energi-, Utbildnings-, Social- och Arbetsmarknadsdepartementen i Regeringskansliet. Totalt har utredningen haft tio möten med experterna.

När det gäller andra utredningar och kommittéer har utredningen samrått med bland andra Museiutredningen 2014/15 (Ku 2014:01), 2014 års Demokratiutredning (Ju 2014:112), Miljömålsberedningen (M 2010:04), Planprocessutredningen (S 2014:07) och Sverigeförhandlingen (N 2014:04).

Det har varit viktigt för utredningen att bedriva utredningsarbetet i dialog med olika aktörer på ett öppet sätt. Utredningen har därför haft tre olika referensgrupper och en kommunikation med omvärlden som har präglats av öppenhet och dialog. En förteckning över de personer som har utgjort referensgrupperna redovisas i bilaga 3.

Referensgrupp 1 omfattar ledande personer som på olika sätt har lång erfarenhet av området, genom att de är verksamma inom kommuner, högskolor, intresseorganisationer och företag. Deltagarna i referensgruppen har haft sju möten med utredningen.

Referensgrupp 2 representerar berörda myndigheter och branschorganisationer. Deltagarna i referensgruppen har träffat utredningen vid två tillfällen.

Till referensgrupp 3 har vi bjudit in enskilda personer som vi bedömer har intressanta synpunkter på områdets utveckling och som på olika sätt deltar i debatten kring det område som

utredningsarbetet berör. Referensgruppen har träffat utredningen vid fem tillfällen.

Utredningen har genomfört fyra nationella konferenser som har varit öppna och kostnadsfria för deltagarna. Konferenserna har genomförts i Malmö (oktober 2014), Göteborg (november 2014), Umeå (januari 2015) och Stockholm (januari 2015). Totalt har fler än 500 personer deltagit i konferenserna, varav i Stockholm 300 personer och 70 personer på var och en av de övriga orterna. Slutkonferensen i Stockholm filmades och har lagts ut på utredningens webbplats, *gestaltadlivsmiljo.se*.

Vi har också samlat berörda högskolor och representanter för forskning inom arkitektur, form och design.

Utredningen har träffat ett stort antal andra intressenter på eget initiativ eller på intressenternas inbjudan och medverkat i ett tjugotal externa konferenser, seminarier och möten i hela landet. Olika organisationer och enskilda har kontaktat utredaren eller sekretariatet kring ämnen som rör utredningen och har i vissa fall lämnat förslag till åtgärder och insatser.

Utredningen har yttrat sig till Kulturdepartementet över promemorian *Inordnande av Statens centrum för arkitektur och design i Moderna museet – en kraftsamling för konsten, arkitekturen och formen* (Ku2015/01253K).

Utredningen har lagt upp en webbplats, *gestaltadlivsmiljo.se*, där bland annat aktuella aktiviteter har redovisats i ett kalendarium. Utredningen har också ett aktivt instagramkonto, *#gestaltadlivsmiljo* som är möjligt för alla att följa.

1.3 Betänkandets disposition

Förutom de inledande allmänna delarna med den särskilde utredarens förord och en sammanfattning på svenska respektive engelska, innehåller betänkandet en utvärdering av den gällande politiken på området (kapitel 2), resonemang kring språket och begreppen (kapitel 3), en presentation av perspektivet gestaltad livsmiljö och utmaningarna för området (kapitel 4), en redovisning av lärdomar från andra länder (kapitel 5), förslag till nya nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken (kapitel 6), förslag till en ny myndighet (kapitel 7), beskrivning av det offentliga och

förslag till insatser i en ny politik (kapitel 8), resonemang och förslag kring höjd kompetens inom offentlig upphandling (kapitel 9), förslag till insatser vad gäller kunskap, kompetens och samverkan (kapitel 10), en diskussion om behovet av förändringar av gällande lagstiftning (kapitel 11) och slutligen konsekvenser av förslagen (kapitel 12) samt bilagor.

2 Politiken för arkitektur, form och design sedan Framtidsformer

2.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och beskriva hur arkitektur-, form- och designområdet har utvecklats och vilka resultat de offentliga insatserna på området har gett sedan det nuvarande handlingsprogrammet Framtidsformer trädde i kraft 1998.

2.2 Mål och innehåll i handlingsprogrammet Framtidsformer

I propositionen *Kulturpolitik* (1996/97:3) bedömde regeringen att ett handlingsprogram och mål för arkitektur och formgivning skulle tas fram. Kulturutskottet delade regeringens bedömning när det gällde mål och åtgärder och efter riksdagens behandling av propositionen tillsatte regeringen en arbetsgrupp med uppgift att bland annat utarbeta förslag till ett handlingsprogram (bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129). I arbetsgruppen ingick representanter för Kultur-, Utrikes-, Kommunikations-, Finans-, Utbildnings-, Inrikes-, Närings- och handels- samt Miljödepartementen. År 1998 beslutade riksdagen om *Framtidsformer, ett handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design* (prop. 1997/98:117, bet. 1997/98:KrU14, rskr. 1997/98:225). Riksdagen ställde sig positiv till att området arkitektur, formgivning och design skulle behandlas som en del av kulturpolitiken och beslutade att efter vissa formella ändringar anta föreslagna förändringar i väglagen (1971:948), plan- och bygglagen (1987:10) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg.

Sex nationella mål för statens engagemang i arkitektur, formgivning och design formulerades i Framtidsformer:

- Arkitektur, formgivning och design ska ges goda förutsättningar för sin utveckling.
- Kvalitet och skönhetsaspekter ska inte underställas kortsiktiga ekonomiska överväganden.
- Kulturhistoriska och estetiska värden i befintliga miljöer ska tas till vara och förstärkas.
- Intresset för hög kvalitet inom arkitektur, formgivning, design och offentlig miljö ska stärkas och breddas.
- Offentligt och offentligt understött byggande, inredande och upphandlande ska på ett föredömligt sätt behandla kvalitetsfrågor.
- Svensk arkitektur, formgivning och design ska utvecklas i ett fruktbart internationellt samarbete.

I propositionen beskrivs ett brett område med stora möjligheter. Arkitektur, form och design beskrivs som en del av kulturen och omfattar stadsbyggnadskonst, landskapsarkitektur, byggnadskonst, inredning och utformning av föremål. Bebyggelse, byggnader och föremål utformas för att användas. Kvalitativ arkitektur, form och design ska möta våra behov och vägleda brukaren i användningen av miljön eller produkten.

Enligt propositionen har god arkitektur, form och design lång livslängd, bygger på en hög social medvetenhet och genomförs med ”insikt om människors behov av en god livsmiljö och vilja att vara med och påverka den”. Sammanvägningen av ”funktion, brukbarhet, hushållning med naturresurser, god gestaltning, för ändamålet anpassad teknik och kostnadseffektivitet” resulterar i god arkitektur, formgivning och design. Estetik kopplas till den fysiska gestaltningen, den estetiska utformningen påvisar objektets egenskaper, om hur det är konstruerat och hur det fungerar.

I propositionen beskrivs vidare hur hög kvalitet i den estetiska utformningen ökar livslängden och bruksvärdet. För hållbarheten i den byggda miljön är drift- och underhållsaspekterna viktiga. Ny bebyggelse ska förhålla sig till den befintliga och samspelet mellan

det nya och det gamla i omgivningen understryks. Att bevara och förvalta det byggda kulturarvet är därför av vikt men utesluter inte nyskapande.

Vackra och välfungerade produkter har enligt propositionen en beständighet och bidrar på så sätt till en bättre resurshushållning. Näringslivet kan stärkas genom en ökad användning av form och design. Företag med en välutvecklad designanvändning har lättare att klara sig i den internationella konkurrensen. Design kan användas för användarorientering och metodutveckling som gör det möjligt att anpassa miljöer och produkter till olika gruppers behov. Härigenom öppnas möjligheter för en bättre produktutvecklingsprocess, för att identifiera potentiella marknader och stärka företagens profil. Formgivare och designer ska därför redan i sin utbildning få kunskaper i ekonomi och marknadsföring.

Den offentliga sektorn ska vara förebildlig och visa goda exempel. I propositionen pekas på att myndigheter som bygger och förvaltar ska ha program för hur de arkitektoniska och gestaltningsmässiga aspekterna kan främjas. En offentlig debatt om hur arkitektur, form och design påverkar människornas vardagsliv kan inverka positivt i kvalitetsarbetet. Dialogen ska involvera stat, kommun, landsting, utbildningsväsende, folkbildning, näringsliv, medier och enskilda.

Förebildligheten innebär i propositionen att utövare och andra aktörer inom området måste ha kunskap om kvalitet och intresse för att åstadkomma den. För att de estetiska värdena ska få större genomslag i samhället måste även andra yrkesområden få kännedom om arkitektur, form och design. Samverkan mellan olika utbildningar bör därför intensifieras. Kunskapsutvecklingen är inte enbart nationell utan påverkas också av vad som sker utomlands. Svensk arkitektur, form och design ska kunna påverkas av internationella impulser för att vidareutvecklas.

2.3 Insatser efter Framtidsformer

Regeringen lämnade 2003 en skrivelse (skr. 2002/03:129) till riksdagen om hur arbetet med arkitektur, form och design hade bedrivits sedan mitten av 1990-talet. I skrivelsen redovisades en bedömning av insatserna och inriktningen på det fortsatta arbetet.

Regeringen konstaterade att en positiv utveckling hade ägt rum inom området efter införandet av de nationella arkitektur- och formpolitiska målen 1998 samt efter riksdagsbeslutet om handlingsprogrammet Framtidsformer.

Framtidsformer ledde till en stor mängd insatser där en viktig punkt handlade om det offentliga som förebildligt i att beställa och förvalta kvalitativ arkitektur och design. Detta kom främst till uttryck inom statliga myndigheter och kommuner som genomförde insatser inom området. Nedan beskrivs några av de insatser som genomfördes under åren efter det att Framtidsformer hade antagits.

Statens fastighetsverk fick i uppdrag att initiera ett samarbete och erfarenhetsutbyte mellan de fastighetsförvaltande myndigheterna Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Vägverket, Banverket och Luftfartsverket. Uppdraget ledde till att Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare bildades 2001. Samverkansforum är inriktat på att statligt byggande och förvaltning ska vara ett statligt föredöme när det gäller effektivisering av resurser och kompetensutveckling. I dag ingår Statens Fastighetsverk, Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet, Riksdagsförvaltningen, Naturvårdsverket, Riksbanken, Sjöfartsverket, Svenska Kraftnät och Trafikverket i Samverkansforum. Samarbetet bygger på erfarenhetsåterföring och rör allt från teknikutveckling och upphandling till arkitektur och hållbar utveckling.

I Framtidsformer framhålls statliga myndigheters förebildlighet i att införa kvalitetsprogram. Vägverket fick redan 1997 regeringens uppdrag att i en lägesrapport redovisa hur arbetet med arkitektoniska kvalitetsfrågor bedrevs. Det resulterade i skriften *Vackerare väg – arkitektoniska kvalitetsfrågor i väghållningen*.¹ Efter Framtidsformer fick en rad myndigheter, bland annat Banverket, Luftfartsverket, Sjöfartsverket och Vägverket regeringens uppdrag att ta fram kvalitetsprogram, med ett positivt resultat.

Fortifikationsverket inrättade under 2002 tjänsten chefsarkitekt och hade redan tidigare, 1998, instiftat ett arkitekturpris. Hos Banverket skrevs gestaltning och estetik in i en handbok om planeringsprocessen. Luftfartsverket pekade på arkitekturens vikt för ”imageskapande hos kunder” och tog därför fram ett kvalitets-

¹ Vägverkets publikation 1997:88.

program för sin verksamhet. Inom ramen för detta program tillsatte Luftfartsverket ett råd för arkitektur och form.

I Framtidsformer togs vidare initiativ till att skapa kvalitetsprogram för Regeringskansliets egna lokaler. Som ett resultat av det publicerades policyn *Information för politiker i Regeringskansliet för inredning av Regeringskansliets offentliga rum* i oktober 2002.

År 2001 grundades föreningen Rådet för byggkvalitet (BQR), med syfte att få bygg- och fastighetsbranschen att satsa på hög kvalitet i Sveriges byggda miljöer, till exempel bostäder, vägar, skolor, kontor och andra offentliga byggnader. BQR var ett resultat av regeringens uppdrag till Banverket, Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Luftfartsverket och Vägverket att verka för ett mer systematiskt kvalitetsarbete på byggområdet och i förvaltningen av byggnadsverk. År 2010 gick BQR och Byggsektorns Innovationscentrum ihop och bildade IQ Samhällsbyggnad som ska vara nod och katalysator för forskning, innovation och kvalitetsutveckling inom samhällsbyggande.

Ett annat exempel på initiativ för kvalitetsarbete inom byggområdet är regeringens tillsättning av *Bygghälsan* (dir. 2002:24) Kommissionens uppdrag var att föreslå åtgärder som främjar konkurrensen och motverkar konkurrensbegränsande beteenden samt användning av svart arbetskraft och kartellbildning inom bygg- och anläggningssektorn. Resultatet av kommissionens arbete redovisades 2002 i betänkandet *Skärpning gubbar! Om konkurrensen, kvaliteten, kostnaderna och kompetensen i byggsektorn* (SOU 2002:115). I en uppföljning av betänkandet som Statskontoret publicerade 2009, *Sega gubbar? En uppföljning av Bygghälsans betänkande*, (2009:6), är det dock tydligt att många av problemen inom byggindustrin kvarstår. I uppföljningen beskrivs att Bygghälsans förslag inte har lett till någon varaktig eller genomgripande förändring av sektorns arbetssätt eller attityder. Statskontoret konstaterar också att antalet byggfel under den gångna perioden inte ser ut att ha minskat.

I Framtidsformer pekas på vikten av att ta hand om det befintliga och att vårda kulturhistoriska värden. Statens fastighetsverk, i samarbete med dåvarande Arkitekturmuseet, Boverket och

Riksantikvarieämbetet, gavs i uppdrag att ta fram en handledning, *Hur bra hus blir till och förvaltas*.² Här beskrivs hur en byggherre ska agera för att uppnå hög arkitektonisk kvalitet vid ombyggnad, nybyggnad och förvaltning. Bokens målgrupp är såväl den statliga sektorn som den del av näringslivet som arbetar med fastighetsförvaltning och byggande. Fastighetverket hade sedan tidigare inrättat Helgopriset för att premiера det bästa arkitektoniska tillägget till kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

Under åren 1999–2001 tillfördes Riksantikvarieämbetet särskilda medel om totalt 24 miljoner kronor för att tillsammans med länsstyrelserna i Stockholm, Göteborg och Malmö genomföra projektet *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*. Arbetet har därefter integrerats i Riksantikvarieämbetets ordinarie verksamhet.

Förebildligheten var också i fokus på lokal nivå där landets kommuner skulle verka för ”en estetisk tilltalande stads- och landskapsmiljö” och uppmanades att skapa lokala kvalitetsprogram för arkitektur. Även länsstyrelserna fick i regleringsbrevet för budgetåren 2000 och 2001 i uppdrag att medverka till en utveckling där arkitektoniska kvaliteter prioriteras.

Internationalisering var en viktig punkt i Framtidsformer. Konstnärsnämnden genomförde mellan åren 2003 och 2006 projektet *Craft in Dialogue* inom IASPIS, Bildkonstnärsfondens internationella program. Med en budget på sammanlagt 7,2 miljoner kronor genomfördes seminarier och föreläsningar, workshops, publikationer, utställningar och möten för att utveckla konsthantverkarnas internationella kontakter.

Ett flertal tillgänglighetssatsningar har genomförts sedan Framtidsformer. Dåvarande Neurologiskt Handikappades Riksförbund (NHR), genomförde med medel från Allmänna arvsfonden ett treårigt utbildningsprojekt med start 2003, *Universal Design i Sverige*. Ytterligare ett projekt, *Design för Alla.se*, inleddes 2005 med 11,4 miljoner kronor i bidrag från Allmänna arvsfonden. Bakom projektet stod Stiftelsen Svensk Industridesign (SVID), dåvarande Handisam och Handikappförbunden (HSO).

² Mikael Bergquist, (red), Statens fastighetsverk, 2000.

Design för näringslivets utveckling

I Framtidsformer konstateras att det svenska näringslivet i större utsträckning bör använda formgivning och design för att stärka sin konkurrenskraft. Föreningen Svensk Form och SVID lämnade 2002 ett förslag på ett nationellt designprogram, *Sverige ger omtanken form*. Bakom programmet stod också Svenskt Näringsliv, LO, Nutek, Vinnova, Interaktiva Institutet, Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) och gruppen Framtid för svensk industri. I februari 2003 beviljade regeringen SVID ett bidrag om 20 miljoner kronor till delfinansiering av ett nationellt program som fick namnet *Design som utvecklingskraft för näringsliv och offentlig verksamhet*. Det nationella programmet pågick under tre år med en sammanlagd budget på 60 miljoner kronor. I utvärderingen konstaterades att satsningen hade varit framgångsrik för näringslivsutvecklingen samt att den hade resulterat i jobbskapande och verkat positivt på de medverkande företagens omsättning.³

Arkitekturåret 2001 och Designåret 2005

Kunskapsuppbyggnad hos områdets berörda aktörer är en grundläggande förutsättning för utveckling enligt Framtidsformer. För att öka kunskapsspridningen om god arkitektur, formgivning och design organiserades 2001 Arkitekturåret och Arkitekturmuseet fick medel för att stärka den offentliga debatten. Under ledning av Arkitekturmuseet fick 44 myndigheter i uppdrag att genomföra aktiviteter under året. Dessutom inbjöds landets alla kommuner, landsting och länsstyrelser, samt ytterligare cirka 125 andra myndigheter, bolag och stiftelser att medverka.

I samband med Arkitekturåret tog Kulturdepartementet fram en informationsskrift som baserades på Framtidsformers innehåll och syftade till att skapa en bredare kännedom om handlingsprogrammet.⁴ Informationsskriften hade stor betydelse för att sprida kunskapen om Framtidsformer.

³ *Design som utvecklingskraft I & II*, 2006, professor Ulla Johansson.

⁴ *Framtidsformer: Sveriges handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design*, 2001, Kulturdepartementet.

Propositionen vidareutvecklades i skriften med argumentation för vikten av arkitektur, form och design. Kulturdepartementet understryker i skriften att kunskaper om arkitektur, form och design är en demokratifråga. Estetiska dimensioner finns i allt vi skapar oavsett om vi är medvetna om det eller inte. Här pekas på skönhet som ett hållbarhetsverktyg och ett grundläggande värde som talar till våra sinnen. Omsorgsfullt utformade föremål och byggnader har en längre hållbarhet. Skriften illustreras av ett bildmaterial där majoriteten av objekten är samtida med programmet. Bilderna visar kvalitativ arkitektur, form och design som är funktionell, anpassad till brukarna och vägleder dem i hur miljön eller produkten ska användas.

Fyra år efter Arkitekturåret genomfördes kampanjen Designåret 2005, som en del av den treåriga satsningen *Design som utvecklingskraft för näringsliv och offentlig verksamhet*. Sammanlagt 150 myndigheter, stiftelser och bolag fick i uppdrag av regeringen att medverka i Designåret med målet att så många som möjligt skulle utveckla sin användning av, intresse för och kunskap om design. Svensk Form hade uppdraget att genomföra kampanjen.

Det går att konstatera att båda temaåren genomfördes med en omfattande kommunikationsinsats och var ambitiösa kraftsamlingar för sina områden. Insatser som initierades under Arkitekturåret och Designåret ledde till ett stort antal utvecklingsprojekt som i flera fall fick lång verkningskraft.

Rådet för arkitektur, form och design

Regeringen beslutade 2004 att tillsätta Rådet för arkitektur, form och design (dir. 2004:24). Rådets huvuduppgift var att driva på arbetet med arkitektur, form och design utifrån målen i handlingsprogrammet Framtidsformer.

Rådets omfattande uppdrag utgick från att bredda och stärka intresset för arkitektur, form och design samt att fördjupa kunskapen inom området genom opinions- och kunskapsbildning. Viktiga frågor i uppdraget var kvalitet vid offentlig upphandling, offentliga byggherrars roll och att analysera kommunernas arkitektur- och planeringskompetens. Rådet skulle också se på formgivningens betydelse för bland annat ändamålsenliga arbets-

platser, vardagslivets behov och gemensamma miljöer ur ett medborgar- och brukarperspektiv, samt offentliga inomhus- och utomhusmiljöer för barn och ungdomar. I uppdraget ingick också att följa design- och arkitektutbildningarnas inriktning, samt att förmedla den internationella forskningen och debatten på området.

Rådet för arkitektur, form och design gjorde ett viktigt arbete genom att det med noggranna genomlysningar av många olika frågor kontinuerligt bidrog till en fördjupad diskussion på området. Analyserna rörde allt från hemslojden, design-för alla-perspektivet och offentlig upphandling till skolbyggnaders utformning och förslag till ett nytt nationellt formmuseum.

Rådet för arkitektur, form och design avvecklades 2008 och rådets uppgifter överfördes 2009 till dåvarande Arkitekturmuseet.

Mötesplatser för arkitektur, form och design

Debattforum och utställningar var viktiga i Framtidsformers bedömningar och behovet av att skapa mötesplatser framhölls särskilt. Arkitekturmuseet flyttade till nya lokaler på Skeppsholmen i Stockholm 1997 och i Framtidsformer ansågs att museet hade en stor betydelse som mötesplats för såväl allmänhet som yrkesfolk inom arkitektur och samhällsplanering. När Framtidsformer antogs beslutade regeringen om ett tidsbegränsat nationellt uppdrag mellan 1999 och 2001 till Svensk Form, ett uppdrag som därefter permanentades. En viktig uppgift var nationella och internationella utställningar som skulle bidra till att föra ut kunskap och information om formgivning och design, ur ett historiskt och samtida perspektiv. Samtidigt fick Röhsska museet i Göteborg ett nationellt nätverksansvar inom området konsthantverk och design.

I februari 1999 tillsatte regeringen en särskild utredning, *Form- och designutredningen* (dir. 1999:9) i syfte att utveckla och stärka statens ansvar på form- och designområdet. I delbetänkandet *Mötesplats för form och design* (SOU 1999:123) framhölls behovet av att etablera en institution, alternativt att ge en befintlig institution ett särskilt ansvar för att prioritera, initiera och samordna insatser i syfte att förverkliga de övergripande form- och designmålen. Betänkandets slutsats kan ses som en i en lång rad av

förslag och önskemål om skapa en samlingspunkt för form och design.

Som en följd av delbetänkandet Mötesplats för form och design inrättades således en mötesplats för form och design i Stockholm under 2002 med Svensk Form som ansvarig. Fem miljoner kronor anvisades för att inrätta mötesplatsen. Avsikten var att åstadkomma ett utställnings- och kunskapscentrum inom form- och designområdet.

Det gjordes dock nya försök att etablera en samlande plats för arkitektur, form och design i och med att Arkitekturmuseet 2009 fick i uppdrag att främja och förmedla kunskap om arkitekturens, formens och designens betydelse i samhället. Från 2010 fick museet dessutom mötesplatsuppdraget för form och design och fick nya anslagsmedel för att genomföra dessa uppgifter. Det tidigare uppdraget som statligt centralmuseum för arkitekturområdet kvarstod.

För att på ett bättre sätt reflektera det utvidgade uppdraget beslutade regeringen att Arkitekturmuseet från den 1 maj 2013 skulle byta namn till Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes). Även om vissa betoningar av uppdraget gjordes i den nya instruktionen kvarstod myndighetens uppdrag i huvudsak som tidigare. Arkdes skulle verka som en statlig arena för att belysa vikten av arkitektur, form och design i människors liv och i ett framtida hållbart samhälle.

Utbildning

I Framtidsformer framhålls vikten av utbildningar och att design- och arkitekturämnet i högskolan ska utvärderas. I en utvärdering av arkitekturutbildningen från 1999 konstaterade Högskoleverket, som en direkt följd av Framtidsformers mål om god arkitektur, att en förstärkning av vad som bedöms som arkitekturämnets kärna måste ske.⁵ I rapporten beskriver Högskoleverket vikten av ”konceptuellt tänkande, idéutveckling och betoning av arkitektur som ett konstnärligt uttryck för det moderna svenska samhället”.

⁵ Högskoleverkets rapportserie 1999:8 R.

Högskoleverket vill också profilera de enskilda utbildningarna för att därmed uppnå en breddning av det nationella utbudet. I rapporten föreslås att kraven för arkitektexamen i högskoleförordningens examensordning ändras för att bättre reflektera de förändringar som arkitektrollen har genomgått. Förändringen innebär en ”betoning av en helhetssyn, förvaltning och förnyelse av bebyggelse och byggnader samt krav på långsiktig och ekologisk hållbarhet, kvalitet och skönhet”.

I Högskoleverkets rapport *Designutbildningar i Sverige – kartläggning* (rapport 2000:11) gjordes en omfattande genomgång av designutbildningarna och här konstateras att:

Många lärare är fast i en pedagogik som grundar sig på modernismens ’form följer funktionen’. Sedan modernismen inte längre är en ledande grund för design har det uppstått ett tomrum vad gäller formspråk. Utvecklingen generellt sett går mot en mer mångfacetterad design, med nya tekniska verktyg, t.ex. informationsteknologin, nya material, och därmed både möjligheter och komplexa krav för de olika designdisciplinerna.

Designområdet befann sig i en brytningstid som utbildningarna i viss mån hade svårt att finna sig till rätta i.

Behovet av vidgade perspektiv i utbildningarna uttrycks också i Framtidsformer, i synnerhet en djupare förståelse av ekonomi. Som ett resultat av det tillsattes en professur i Design Management på Högskolan för design och konsthantverk (HDK) vid Göteborgs universitet genom finansiering från Torsten och Wanja Söderbergs stiftelse. Ett annat exempel är SSES, Stockholm School of Entrepreneurship, som är ett samarbete mellan Kungliga Tekniska högskolan (KTH), Handelshögskolan i Stockholm, Karolinska institutet, Stockholms universitet och Konstfack. Genom donationer från Familjen Erling-Perssons Stiftelse 1998 och 2002 kunde samarbetet mellan skolorna formaliseras och de erbjuder i dag en lång rad kurser.

2.4 Analys av Framtidsformer

Det går att konstatera att bedömningen som gjordes i propositionen *Kulturpolitik* (1996/97:3) om att ett handlingsprogram med mål för arkitektur och formgivning skulle tas fram var riktig. Ett stort antal

aktiviteter initierades och genomfördes som en följd av Framtidsformer och ambitionen att anlägga ett samlat perspektiv på arkitektur, form och design inom kulturpolitiken gav stor utdelning. Den politiska viljan att samla området och göra breda insatser var en kraftsamling för utvecklingen av arkitektur, form och design. Långsiktiga verksamhetsplaner där området stod i fokus fick betydelse i delar av samhället och utvecklades inom framför allt myndigheter och statliga företag.

En kartläggning av insatser efter Framtidsformer visar att aktiviteten var hög under åren som följde. De uppdrag och riktlinjer som gavs till myndigheter öppnade för en utveckling där arkitektur, form och design kunde bli en del av verksamheter som tidigare inte hade arbetat med dessa aspekter. Med initiativ till myndighetsuppdrag och kampanjer påbörjades en viktig läroprocess där medvetenheten om arkitektur, form och design stärktes. Insatserna blev i flera fall en permanent del av verksamheterna vilket visar att området innebar en faktisk möjlighet för myndigheterna.

Genom att samla området arkitektur, form och design bildades en möjlighet till att överbrygga ”stuprör” som formas av kunskapsområdet och enskilda myndigheters verksamheter. Det är en positiv erfarenhet som kan användas i den framtida utvecklingen för området.

Det är dock märkbart att insatsernas storlek och frekvens avtar. I möten och diskussioner under utredningsprocessen har utredningen också uppfattat att dagens kunskap om handlingsprogrammet i vidare kretsar är begränsad. I de nationella konferenser som utredningen har arrangerat hade endast en liten del av deltagarna kännedom om Framtidsformer. Det pekar bland annat på svårigheten i att upprätthålla engagemang inom statliga och kommunala verksamheter och i andra delar av samhället. Det påvisar också behovet av kontinuerliga uppföljningar av ett politiskt handlingsprogram med det breda perspektiv på arkitektur, form och design som Framtidsformer hade.

Utredningen ser att övergripande förändringar i samhället har medfört att området arkitektur, form och design har utvidgats sedan tiden då Framtidsformer formulerades. Som ett exempel kan nämnas att man i Framtidsformer resonerar kring globalisering i en relativt snäv bemärkelse och att diskussionen kring globalisering

främst handlar om att inhämta lärdomar från andra länder och att använda arkitektur, form och design för att möta den internationella konkurrensen.

Sedan slutet av 1990-talet har dock förståelsen för globaliseringens fysiska, kulturella, miljömässiga och sociala konsekvenser fördjupats. Förutsättningarna för och möjligheterna till produktion, konsumtion och kommunikation har dramatiskt förändrats, främst genom omfattande teknikutveckling. Ett ökat resande och en tilltagande migration har bidragit till en medvetenhet om och behovet av en kulturell mångfald. Forskning och klimatets faktiska förändringar har gjort oss mer medvetna om naturens villkor och begränsningar och om att utvecklingen måste ske på ett hållbart sätt. Såväl klimathotet som hotet mot den biologiska mångfalden beskrivs av regeringen som de viktigaste utmaningarna. Miljömålssystemet har utvecklats och ett flertal miljö kvalitetsmål berör området arkitektur, form och design. Globaliseringen har också medfört att etiska dimensioner nu beaktas i högre grad i internationaliseringen. I FN:s *The Sustainable Development Goals* formuleras mål för att skapa rättvisa förutsättningar för människor och för att minska ojämlikheten inom och mellan länder. Utvecklingen reflekterar att social hållbarhet har blivit en allt mer betydelsefull del av den hållbara utvecklingen.

Ett annat exempel på hur perspektivet har förändrats är en förskjutning från Framtidsformers utpräglade miljö-, produkt- och objektperspektiv, som fortfarande är relevant, till en större medvetenhet om den utmaningsdrivna processen och resultatens värde. I dag är gestaltande av processer och plattformar för ett gemensamt skapande en viktig del av en mer deltagarorienterad utövning av arkitektur, form och design. I det utvidgade processperspektivet används arkitektur, form och design inte bara i syftet att skapa för samhällets invånare utan *tillsammans* med dem.

Utredningen ser en potential till ett ännu mer aktivt arkitektur-, form- och designområde med ett starkt och långsiktigt samhälls- och hållbarhetsfokus. Därför måste politiken för arkitektur, form och design vara aktuell och ständigt stå i relation till samhällets utmaningar. Detta resonemang utvecklas i kapitel 4.

3 Språket och begreppen

3.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och lämna förslag till hur ett arbete med kommunikation om och främjande av arkitektur, form och design kan utvecklas med avseende på begreppsanvändning och språkbruk, så att frågornas ställning stärks hos och uppfattas som angelägna av beslutsfattare och medborgare.

3.2 En gemensam förståelse

En gemensam föreställning om vad begreppen arkitektur, form och design står för är en förutsättning för att skapa samverkan och kommunikation mellan de olika aktörer som yrkesmässigt eller som invånare berörs av området. Innebörden i begreppen och förståelse för vad arkitektur, form och design gör är utgångspunkten för en djupare diskussion om vilka värden som ska vägleda aktuella processer och vilka medel som kan användas. Alltför skilda tolkningar av områdets innebörd kan vara till nackdel både för arbetet med arkitektur, form och design, och även för en politik som syftar till att stärka frågornas ställning för såväl den enskilda invånaren som för samhället i stort. I det gemensamma skapas också en möjlighet att samla olika utövare och intressenter.

Genomgången i detta kapitel tar sin utgångspunkt i Framtidsformers redogörelse för arkitektur, form och design. Där har arkitektur, form och design en bred betydelse och omfattar byggnader och byggnadsdelar, möbler och inredningar, industriell och grafisk design, formgivning och konsthantverk, stadsbyggnad, landskap, parker och trädgårdar samt utformning av vägar, järnvägar och andra anläggningar.

Utredningen ger exempel på vad området gör och var det tar plats. Beskrivningen visar på områdets bredd och på hur arkitektur, form och design på olika sätt formar samhället och den enskilda invånarens vardag. Det är en spännvidd som skapar många möjligheter för hur arkitektur, form och design kan bidra till att lösa och diskutera samhällets utmaningar.

3.3 Arkitektur

I Nationalencyklopedins ordbok definieras arkitektur som "samspelet mellan tekniska och konstnärliga faktorer". Det är en "konkret konstnärlig och teknisk utformning av en byggnad". Byggnadskonst används som en synonym till arkitektur. I NE:s uppslagsverk utvecklas definitionen till att arkitektur i en vidsträckt betydelse berör "allt mänskligt byggande" med tillägget "i avgränsad mening byggnader av särskild dignitet eller konstnärlig ambition". Arkitekturen "förenar oåtskiljbart en praktisk, konstruktiv och funktionell sida med en estetisk, harmonisk och symbolisk". Det handlar om att "skapa rumslig orientering och ordning, att ge identitet och minnesrikedom åt platser och att förmedla erfarenheter och ideal".

I Framtidsformer betraktas byggnadskonst som en samverkan mellan treenigheten konstnärligt uttryck, funktion och hållbarhet. Det är en konstart som formas i gränssnittet mellan beställarens önskningar och brukarens behov. Byggnader ska "anpassas till människornas behov och genom sin form vägleda oss i användningen".

En byggnad eller en byggd miljö är enligt beskrivningen i Framtidsformer aldrig enskilda företeelser utan verkar i ett sammanhang som formas av den omgivande platsen. Den befintliga miljön och bebyggelsen ska tas tillvara och utgöra en utgångspunkt för de tillägg som ska göras. Att behålla och utveckla befintliga miljöers kvaliteter beskrivs som lika viktigt som kreativt nyskapande och där finns också en långsiktig resurshushållning.

Arkitekturen är en praktisk och konstnärlig organisering av stadens och livsmiljöns rum och struktur. Utredningen menar att arkitektur kan skapa en harmonisk och väl fungerande helhet av byggnader, utemiljöer och mellanrum, en helhet som ska vara till för många människor och hålla länge. Hänsyn ska tas till befintliga

värden och behov av utveckling. Grönområden, parker och landskapens utformning är en viktig aspekt av arkitekturen, som på detta sätt har en sammankopplande och överbryggande funktion. Det är här människor rör sig och möts. Arkitekturens värde formas därför i relation till de kulturella och sociala sammanhang där den verkar.

Att forma en stad eller ett landskap, eller att bygga ett hus, ska därför ses som en platsspecifik verksamhet där varje plats har unika villkor som sätter ramarna för utformningen. Villkoren utgår från sociala förutsättningar, från de invånare som bor på platsen, den befintliga bebyggelsen, de rumsliga sambanden, infrastruktur för resor, transporter och samhällsservice, samt från grönområdenas värden och utbredning. Det gemensamma rummets stråk, kopplingar och mötesplatser ger ramar för hur samhällets resurser, mobilitet och system hanteras. Genom detta skapas attraktivitet och en fysisk upplevelse av staden som ger bättre förutsättningar för gemenskap, delaktighet och integration.

Utredningen vill peka på att den sinnliga uppfattningen av den byggda och anlagda miljön utgår från ett komplext möte som verkar på olika sätt. Arkitekturens uttryck skapar dels ett direkt och omedelbart möte, med en sinnlig upplevelse av skala, rumslighet och material, dels förmedlar den ett långsiktigt perspektiv där hållbarheten och upplevelsens kvaliteter kan mätas över tid.

Synen på arkitektur ska inte begränsas till att vara en del av bygg- eller planeringsprocessen, som man kan välja bort eller lägga till. Den är i sig en process som proaktivt utforskar och experimenterar kring de förutsättningar som ges. Olika intressen, funktioner, behov och önskningar vägs samman till en helhet där hänsyn tas till såväl det kortsiktiga perspektivet, som till en långsiktigt hållbar samhällsutveckling.

Arkitektur kan vara en metod för samskapande utifrån en gemensam bild av vad samhället faktiskt vill bygga och planera. Det som formas, oavsett om det är städer, byggnader eller landskap, ska spegla de värden vi vill ska råda i samhället. I det offentliga rummet finns därför en väsentlig grund för att befästa demokratiska värderingar.

3.4 Form

Form är ett brett och mångtydigt begrepp och därmed svårdefinierat. I ordböckerna finns det flera definitioner av form. Enligt Nationalencyklopedin är form allt från en gjutform till ett ”fysiskt tillstånd med avseende på prestationsförmåga”. Form handlar här både om fysiska gestalters yttre form och om att forma beteenden. Att forma behöver inte vara kopplat till en viss praktik.

Begreppet formgivning förekommer i sammanhang som beskriver utövande av konstnärlig fysisk gestaltning. I handlingsprogrammet Framtidsformer används formgivning som ”det handgripliga forandet av produkter där materialkunskapen spelar stor roll”. Här kan form tolkas som formgivning av fysiska föremål, ett gestaltande av en produkts yttre form.

Form kan användas som ett heltäckande begrepp som ska omfatta såväl design och arkitektur som konsthantverk och slöjd. Ett exempel är Konstnärsnämndens kategori ”formkonstnärer” som avser verksamma inom konsthantverk, mode, design och arkitektur.

Utövarna inom området har inte heller några regler att förhålla sig till i sin titulering. I dag kallar sig en utövare inom form- och designområdet för grafisk formgivare medan en annan kallar sig grafisk designer eller visuell kommunikatör. Möbelformgivare kan kalla sig designer eller arkitekter.

Skilnaderna i begreppsförståelsen för form, design och konsthantverk kan delvis härledas till samhällets utveckling i stort, förändringar inom området och en internationalisering. I *Mötesplats för form och design* (SOU 1999:123) påtalas hur yrkesrollerna bidrar till att förändra begreppen, i det här fallet när det gäller grafisk form. ”På 1960-talet började gränserna suddas ut mellan bok- och reklamformgivarens arbeten och därmed blev just grafisk designer en allt vanligare yrkesbeteckning och grafisk design den definition som beskriver området. Men fortfarande talas om grafisk formgivning och grafiska formgivare”.

Inslag av andra begreppsanvändningar gör formbegreppet än mer svårbestämd. Bokformgivning, som nämns i delbetänkandet *Mötesplats för form och design*, har under benämningen bokkonst varit en del av begreppet *konstindustri* som har haft en stark

institutionell förankring i formmuseernas sortering av sina samlingar och designhistoriska översiktsverk.

I Nationalencyklopedins uppslagsverk är konstindustri ”konstnärligt formgivna bruks- och prydnadsföremål, framställda som hantverk eller med maskinella hjälpmedel”. Begreppet är i detta exempel synonymt med konsthantverk, ett begrepp som har beröringspunkter med slöjd och hantverk och som tas upp i avsnittet nedan.

3.4.1 Konsthantverk, slöjd och hantverk

Konsthantverk kan delvis beskrivas med hjälp av Nationalencyklopedins definition av konsthantverk och konstindustri. En konstnärlig framställning av bruks- eller prydnadsföremål utgör en del av konsthantverket och har format en småskalig och kreativ produktion med en omfattande materialkunskap. Konsthantverk är i dag också ett konstnärligt undersökande där utövarna genomgörande och material utforskar samtiden och prövar normer.

Sedan slutet av 1990-talet har konsthantverket i allt högre grad utvecklat en egen identitet. I dag finns ämnet konsthantverk på både Högskolan för design och konsthantverk (HDK) vid Göteborgs universitet och på Konstfack.

Småskaliga producenter med sin specialiserade kunskap är viktiga för omhändertagandet och utvecklingen av både det byggda kulturarvet och produktutveckling. Inom hantverket finns en lång och djup materialforskningstradition och en historisk materialkunskap som i dag blir allt mer intressant inom byggsektorn och hållbar stadsutveckling. Hantverket kan bidra till att utveckla och modernisera en småskalig produktion som i dag inte har en självklar roll i samtida storskaliga produktionssystem. Småskalig hantverksproduktion och slöjd har också kommit att bli en värdefull del av turismnäringen där till exempel hantverket inom mat och dryck är starka regionala och lokala verksamheter.

Slöjd definieras av Nationalencyklopedin som ”hantverk”. Det är en uttrycksform som präglas av en deltagarkultur där nya kunskaper formas och traditioner förmedlas.

Sámi duodji, samiskt hantverk, är den samiska benämningen för handgjorda samiska produkter som kläder, husgeråd, redskap och

utsmyckning. Enligt Sameslöjdstiftelsen är *duodji* ”den slöjd och det konsthantverk som tillverkats av samer, det vill säga det som utgår från samiska traditioner, samiskt formtänkande, samiska mönster och färger”. Hantverket har en lång tradition och är tillsammans med andra verksamheter, så som rennäringen en viktig del av urbefolkningens livsform.

I utredningens direktiv pekas Nämnden för hemslöjdsfrågor ut som en central aktör. Nämnden är en statlig myndighet som arbetar för att stärka hemslöjden i hela Sverige genom att kunskap omsätts och utvecklas på ett samtida och hållbart sätt. Att öka tillgängligheten till både kunskap och miljöer för eget skapande är centralt. Nämnden prioriterar särskilt insatser för att utveckla ungas slöjdekunskaper om metoder och material för att tillverka nytt, renovera och förändra och även påverka det befintliga.

Ungdomsstyrelsen konstaterade i *När. Var. Hur. Om ungas kultur* att hantverk, att tillverka med sina egna händer, är den vanligaste kulturformen bland ungdomar.¹ Det egna görandet är också kärnan i den så kallade *maker*-rörelsen som började som en gör det själv-rörelse inom elektronik, 3D-printteknik och robotar och som i dag har utvidgats till att även omfatta mer traditionella material. *Maker spaces*, mötesplatser för skapande, kreativitet och nätverkande, är snabbt ökande plattformar för allt större grupper runt om i världen. Under våren 2015 organiserades dels *National Week of Making* i USA på initiativ av Barack Obama, dels *Maker Faire* i Washington DC, som engagerade flera myndigheter.

3.5 Design

Enligt Nationalencyklopedin är design en ”konstnärlig formgivning av bruksföremål”. Enligt definitionen är design alltså synonym till formgivning och understryker designens relation till utformningen av en fysisk produkt. Det är en uppfattning som var dominerade under en stor del av 1900-talet. Det konstnärligt utformade bruksobjektet formulerades i början av förra seklet som en viktig ingrediens för att åstadkomma kvalitativa vardagsföremål. Den tyska organisationen Deutscher Werkbund, som organiserade

¹ *När. Var. Hur. Om ungas kultur*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2011:1.

konstnärer, arkitekter, fabrikanter, skriftställare och politiker, var viktiga i denna utveckling och påverkade även i Sverige.

Design som begrepp fick inte fäste i Sverige förrän på 1940-talet i och med att industridesign introducerades som ett sätt att höja varornas attraktivitet. Design växte fram parallellt med industrisamhället och uppfattades i enlighet med denna form av produktionsystem.

I Framtidsformer används Nationalencyklopedins definition av design där brukskonst är en konstform som har en närvaro av en beställare och relation till en användare. Begreppet design ges i Framtidsformer en vidare betydelse än formgivning och är starkare kopplad till en industriell process. Här nämns möbler, inredningar, industriell och grafisk design som exempel på design. Designerns gestaltande förmåga används inte enbart för produktutformning utan har även en företagsstrategisk funktion i utformningen av kvalificerade produktutvecklingsprocesser där tillverkning, resursförbrukning, marknadsföring och användare vägs samman.

Design används för profilering och identitetsskapande av verksamheter och produkter. I den informationsskrift om Framtidsformer som Kulturdepartementet tog fram konstateras att livsstilsfrågor är mer centrala i den individuella konsumtionen. Design används som ett verktyg för att bygga varumärken och identiteter i allt från produkter och bilar till städer och nationer.

Genom design finns det möjlighet att tillgodose människors olika behov. Personer med nedsatt funktionsförmåga inkluderas i miljöer och i användningen av produkter eftersom de är utformade för att fungera för alla. Detta "design för alla"-perspektiv omfattar bland annat bruksföremål, privata samt offentliga miljöer, byggnader, IT-produkter och tjänster som ska vara tillgängliga och användbara för alla människor så långt som möjligt.

Utgångspunkten i en så kallad designprocess är användarperspektivet. En cirkulär designprocess har en iterativ, upprepande karaktär vilket är ett relevant sätt att betrakta dagens hållbara processer inom design och även inom arkitektur. Processen är ett sätt att genom design testa, experimentera, visualisera, reflektera och modellera för att åstadkomma det mest fördelaktiva resultatet.

Användarperspektivet är centralt inom design för tjänster, eller servicedesign, vilket är ett betydelsefullt verksamhetsområde inom design. Servicedesign används inte bara för att utveckla företagens

tjänster utan också i allt större utsträckning i utvecklingen av det offentliga. Design används bland annat för att utforma vårdens, försäkringskassans eller arbetsförmedlingens möte med brukaren och för det växande antalet elektroniska tjänster som myndigheter, kommuner och landsting erbjuder. Tekniken möjliggör gränssnittet mellan myndighet och människa, i kommunikation och utformandet av tjänster och mänskliga behov integreras med tekniska möjligheter.

I deltagarorienterad, eller *participatory design*, inkluderas brukare och andra intressenter aktivt i det aktuella problemet eller frågeställningen som processen utgår från. Användare, utvecklare och företag tar tillsammans fram produkter, tjänster eller system i en gemensam process. Ett exempel är designer och användare som tillsammans utvecklar nya eller befintliga datorprogram, vilket möjliggör ett samskapande. Ny produktionsteknik, som till exempel 3D-teknik, öppnar möjligheten för fler att producera och därmed också att vara med i designprocessen av en produkt.

Hållbarhetsfrågor med ett mer processbaserat förhållningssätt påverkar också förståelsen av design. Design bidrar till utvecklingen av miljötekniska innovationer och förändringen mot en cirkulär ekonomi där produktlivs cyklerna spelar avgörande roll redan i utvecklingsstadiet. Återvinnings- och uppgraderingsbara produkter utvecklas och relationen till användaren förändras i och med nya sätt att dela resurser och produkter.

Design kan också påverka den sociala hållbarheten genom designbeslut vid till exempel material- eller produktionsval. Socialt och materiellt hållbara produktions- och konsumtionsmönster ska därför prägla design i alla led av processen. Parallellt med den problemlösande och mervärdeskapande praktiken löper i dag också konsumtions- och normkritiska spår. Design är, liksom form och arkitektur, således inte ett neutralt praktikområde utan kan användas för att peka på fenomen som hindrar en utveckling mot ett hållbart samhälle.

3.6 Arkitektur, form och design är delar i en helhet

En gemensam uppfattning om vad arkitektur, form eller design gör har stor betydelse, till exempel när ett nytt bostadsområde ska planeras och byggas, i bevarandet av kulturhistorisk bebyggelse eller när man i tjänstedesignsammanhang ska utveckla en myndighetstjänst. Arkitektur, form och design påverkar ofrånkomligen invånarnas vardag och deras olika möjligheter, behov och preferenser på många sätt. En kontinuerlig diskussion om och kommunikation av det sammanhållna området utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö bidrar till att möta samhällets utmaningar. För att fullt ut utnyttja områdets potential bör de involverade parterna i till exempel en byggprocess ha en gemensam förståelse för vilka möjligheter området kan ge och vilka kunskaper utövarna har.

Arkitektur, form och design är delar i ett sammanhållet område. Området arkitektur, form och design omfattar en stor bredd och mångfald, med olika discipliner och professioner. Området har också nära anknytning till flera andra områden och discipliner. I strävan mot ett hållbart samhälle behövs en ömsesidig öppenhet och respekt mellan olika områden. Samverkan och tvärdisciplinära arbetsfält ger en större bredd och ökar möjligheterna till att stärka området, både dess olika delar och som helhet.

4 Perspektivet gestaltad livsmiljö och utmaningar för området

4.1 Gestaltad livsmiljö – ett perspektiv för arkitektur, form och design

Arkitektur, form och design är olika discipliner och skiljer sig åt på flera sätt. Utredningen menar dock att det finns viktiga fördelar med att se arkitektur, form och design som en helhet. Området har också nära anknytning till flera andra områden och discipliner. För att forma ett hållbart samhälle behövs en ömsesidig förståelse, öppenhet och respekt mellan olika områden. Samverkan och tvärdisciplinära arbetsfält ger en större bredd och ökar möjligheterna till att stärka området både som delar och som helhet. Styrkan i detta perspektiv är samverkan inom det större sammanhang där arkitektur, form och design verkar.

Gestaltad livsmiljö är, förutom namnet på utredningen, även benämningen på det perspektiv som utgör kärnan i den nya politik som föreslås. Utredningen utgår från ett holistiskt perspektiv, en helhetssyn på forandet av människans hela livsmiljö, där arkitektur, form och design är ett sammanhållet område och där människan är utgångspunkten. Arkitektur, form och design ska med hänsyn till naturens villkor och i samverkan med andra samhälls- och politikområden och näringslivet, på kort och lång sikt forma människans livsmiljö på ett hållbart, jämlikt och demokratiskt sätt.

Arkitektur, form och design tillhandahåller betydelsefulla verktyg och metoder som kan bidra till en hållbar samhällsutveckling och till individers möjlighet att ta plats i samhället. Utformningen av livsmiljön ska ske med hänsyn till människans möjligheter, behov och preferenser och till både den befintliga och

den framtida gestaltade livsmiljön. Kulturhistoriska värden och miljövärden ska respekteras och integreras.

Arkitektur, form och design skapar stora värden för samhället som är både kort- och långsiktiga. På grund av att vår omgivande gestaltade miljö upplevs och värderas på olika sätt, betraktas värdet av det formgivna också som subjektivt och därmed omätbart. Ofta prioriteras därför till synes rationella och kortsiktigt ekonomiska aspekter. Utredningen vill peka på att dessa "omätbara" värden över tid i allra högsta grad blir mätbara. För att ta ett byggprojekt som exempel kan resultatet av att välja kortsiktiga lösningar bli höga kostnader för drift och underhåll eller anpassningar i efterhand. I ett större samhällsekonomiskt perspektiv i form av segregation och ohälsa eller negativa effekter på miljö och naturvärden.

Med utgångspunkt från perspektivet gestaltad livsmiljö kan en sammanhållen process drivas där människan är i centrum och flera faktorer vägs in för att åstadkomma ett attraktivt, långsiktigt, ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbart resultat.

Den gestaltande kompetensen är central. Genom att tidigt stärka och ge utrymme för utövare inom arkitektur, form och design skapas större möjligheter för att utveckla områdets kraft, som enskilda kunskapsfält och som delar i den helhet som perspektivet gestaltad livsmiljö utgör.

Vi står inför ett omfattande arbete med att utveckla samhället. Effekterna av den pågående globaliseringen är tydliga. En kraftig urbanisering, ohållbar resursförbrukning, ökande segregation, skillnader i hälsa och klimatförändringar utmanar människors livsmönster i takt med en omvälvande teknikutveckling som vi bara har sett början på.

Initiativet att samla arkitektur, form och design till ett sammanhållet område togs av handlingsprogrammet Framtidsformer och utgångspunkten är fortfarande relevant. Utredningen anser dock att det krävs en bredare förankring i samhället, i politiken, hos näringslivet och invånarna för att på riktigt kunna leda in utvecklingen mot ett hållbart och demokratiskt samhälle. Det holistiska synsättet är en förutsättning för att åstadkomma just detta och det är utifrån det perspektivet som utredningen nu formulerar förslag på en gemensam politik för arkitektur, form och design.

4.2 Identifierade utmaningar

Utredningens utgångspunkt är att arkitektur, form och design i samverkan med andra kunskapsområden kan bidra till att förstå och möta samhällets stora utmaningar.

Några av utmaningarna definieras i utredningens direktiv som klimatförändringar, miljöhänsyn, boende, transportmönster, digitalisering, urbanisering, utanförskap och en åldrande befolkning. Enligt tilläggsdirektiven ska utredningen dessutom belysa hållbar utveckling samt dialog och delaktighet. Utredningen anser att även globalisering, skillnader i hälsa, demografi, tillgänglighet, landsbygdens utveckling, kunskapsutveckling och en rättvis fördelning av välfärd utgör viktiga utmaningar.

Utmaningarna som beskrivs i direktiven och utredningens tillägg sammanfattas i fyra rubriker som utredningen ser som mest relevanta i förhållande till perspektivet gestaltad livsmiljö. *Hållbar utveckling* är central för alla identifierade utmaningar och har därför en övergripande rubrik. Utmaningarna är:

- Klimat och resurser
- Teknisk utveckling
- Urbanisering, stadens och landsbygdens utveckling
- Boende

Utredningen vill förtydliga att med utmaning avses dels svårigheter som samhället står inför, dels samhällsutvecklingens möjligheter till förändring. Beskrivningarna i kommande avsnitt handlar därför både om problem och om möjligheter där arkitektur, form och design direkt eller indirekt spelar en roll i hur problem kan lösas.

I framtiden kommer nya utmaningar att formuleras och de befintliga att skrivas om. Perspektivet gestaltad livsmiljö ska därför kunna följa och växa med samhällsutvecklingen. En aktiv, debatterande och engagerad arkitektur-, form- och designpolitik kommer att ha fortsatt relevans. Utredningen föreslår därför att politiken för området bör ha en processkaraktär, den ska vara pågående med kontinuerliga avstämningar. Politikens riktning och innehåll ska med regelbundet utvärderas och nya insatser initieras. Det är ett förhållningssätt som har många fördelar. Politiken

kommer att vara aktuell och relevant, de befintliga insatserna kommer att utvärderas och synliggöras för invånarna och samhället i stort så att en kontinuerlig diskussion kan pågå kring hur arkitektur, form och design kan möta samhällets utmaningar och övergripande politiska mål.

4.3 Hållbar utveckling

I den tongivande rapporten *Vår gemensamma framtid*, även kallad *Brundtlandkommissionen*, som togs fram på uppdrag av Förenta nationerna (FN) 1987, beskrivs hållbar utveckling som "en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov".¹ *Brundtlandkommissionen* pekade på att en hållbar miljömässig utveckling är en förutsättning för såväl social utveckling som ekonomisk tillväxt. Sedan dess har de tre dimensionerna – miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet – fått ett stort inflytande i förståelsen av hållbar utveckling.

FN:s förslag för nya hållbarhetsmål har antagits 2015.² Här finns sjutton mål om ett globalt perspektiv för utrotande av fattigdom, ökad jämställdhet, uppbyggnad av hållbara infrastrukturer och konsumtion. Utgångspunkten är en grundläggande omformning av hur värden skapas, samhällen organiseras och ekonomiska modeller utformas.

I Sverige definieras den miljömässiga dimensionen i de nationella miljökvalitetsmålen och i generationsmålet. De mänskliga, kulturella och sociala aspekterna ges allt större tyngdpunkt i förståelsen av hållbarhet. Miljön kan sägas vara förutsättningen och den dimension som sätter våra gränser medan den ekonomiska dimensionen ger oss medel att på lång och kort sikt nå våra mål.

Forskarna inom den nationella forskningsmiljön för urban- och bostadsforskning Critical Urban Sustainability Hub (CRUSH) vid Malmö högskola, påminner dock om att *Brundtlandkommissionens* tre dimensioner inte enbart utgör "en harmonisk triad" utan även

¹ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, Brundtlandkommissionen, 1987.

² www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/

rymmer motstridiga intressen och potentiella konflikter.³ De framhåller att jämlikhetsaspekten är viktig i förståelsen av hållbarhet. För att möta utmaningen om en hållbar samhällsutveckling måste klyftorna ses ur flera perspektiv och samhälleliga strukturer och betraktas utifrån hur de gemensamt leder till ojämlikhet.

Klyftorna i samhället ökar ekonomiskt, socialt och geografiskt. *Delegationen för hållbara städer*, som var verksam mellan 2008 och 2012, pekade på hur resurssvaga hushåll har kommit att koncentreras till bostadsområden med en sämre välfärdsutveckling. Städerna har fått en ökad social, ekonomisk och rumslig uppdelning vilket bidrar till en minskad sammanhållning och ökad ohälsa enligt delegationen.

Rättvisa och jämlika förhållanden där människor har förtroende och tillit till varandra är förutsättningen för en hållbar samhällsutveckling. Ett sätt att nå detta är att invånarna har möjlighet att delta i utformningen av sin vardag, i gestaltandet av sin livsmiljö.

Långsiktiga och holistiska modeller utvecklas för att kunna möta den komplexa utmaning som skapandet av en social hållbarhet innebär. I *Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö*, även kallad *Malmökommissionen*, pekas på behovet av att utveckla ekonomiska modeller som ger en helhetsbild av samhällsekonomin, där flera delar av ekonomin samverkar till en bred och långsiktig syn på hur kostnader och värden ska betraktas över tid.

4.3.1 Klimat och resurser

Utarmningen av jordklotets resurser påverkar alla människor. Resurserna är ändliga och den globala befolkningen måste börja leva inom ramarna för vad som är miljömässigt möjligt. I regeringsförklaringen 2014 definierades klimatfrågan som "vår tids ödesfråga". Förändringarna i klimatet definieras som ett globalt säkerhetsshot. Regeringen har framhållit att de nationella miljökvalitetsmålen ska nås, vilket kommer att kräva omfattande insatser från alla samhällssektorer.

³ www.mah.se/Forskning/Sok-pagaende-forskning/Critical-Urban-Sustainability-Hub-CRUSH/

Miljömålen har utvecklats under de senaste åren och ett flertal miljökvalitetsmål berör i dag området arkitektur, form och design. Hur den fortsatta utvecklingen av samhället tillåts ske, med hänsyn till urbanisering, bostadsbyggande, transportsystem, arbetsplatser och möjligheter till rekreation, påverkar i stor utsträckning möjligheterna att nå de uppsatta målen.

I stora delar av världen är människors konsumtions- och levnadsvanor ohållbara och måste bli mindre resurskrävande. Befintliga produktionsmönster har betydelsefulla och till stor del ännu outnyttjade möjlighet att förändras genom att produkter designas utifrån krav på vilka resurser som tas i anspråk, och med medvetenhet om produktionsförhållanden och förutsättningar för materialets användning och återbruk.

Hanteringen av jordens resurser ska betraktas ur både globalt, nationellt och lokalt perspektiv. Det är en fråga om jämlikhet i resursfördelningen. Målet om ett hållbart samhälle berör inte heller bara städerna utan förutsätter också en livskraftig landsbygd. Det ökande antalet småskaliga matproducenter runt om i landet bidrar till både sysselsättning, en levande landsbygd, ökad ekologisk odling och närproducerade alternativ.

Den miljömässiga utmaningen är starkt kopplad till en teknisk utveckling och här ligger stora möjligheter i hur ny grön teknik utvecklas med syfte att öka energieffektiviteten, hindra miljöförstörelsen och minska de klimatpåverkande utsläppen. Den starka tillväxt som miljöteknikbranschen har genomgått under de senaste åren visar på den gröna ekonomins potential. Naturvårdsverket konstaterar i *Spets tekniker för miljömålen* att betydande resurser används i Sverige, EU och globalt för att utveckla IT-, bio-, rymd- och nanotekniker som strategiska spetsområden och att det är rimligt att förvänta sig att detta också kan påverka möjligheterna att lösa dagens och framtidens miljöproblem.⁴ Här visas hur nya material och materialhantering utvecklas för integrerade kretsloppssystem och för en effektivare energianvändning. Nya lösningar på många områden stödjer de aktuella miljömålen och här kan en brukarfokuserad designprocess bidra till ett innovativt tankesätt kring hur tekniken kan anpassas och stödja samhällets behov av breda lösningar.

⁴ *Spets tekniker för miljömålen*, rapport 5933, mars 2015.

Ekosystemtjänster kommer till användning för att synliggöra ekosystemets betydelse för samhällsutvecklingen. Ekosystemtjänster beskrivs av Naturvårdsverket som ekosystemens direkta och indirekta bidrag till människors välbefinnande. Tjänsterna som kommer från ekosystemen är bland annat luft- och vattenrening, jordbildning, primärproduktion och naturupplevelser som kan påverka människors hälsa positivt. Enligt etappmålet för biologisk mångfald ska biologisk mångfald och värdet av ekosystemtjänster vara allmänt kända och integreras i ekonomiska ställningstaganden, politiska avväganden och andra beslut i samhället där det är relevant och skäligt senast 2018.

Att forma livsmiljön för en växande befolkning ska utgå från målet att åstadkomma en resurseffektiv infrastruktur som utgår från invånarnas behov och de rumsliga sambanden och från hållbara transporter och inkluderande samhällsservice. I Trafikverkets *Kunskapsunderlag och Klimatscenario för energieffektivisering och begränsad klimatpåverkan* (TRV 2014:137) pekas på att samhället står inför en stor utmaning i att minska transportsektorns energianvändning. Det kommer inte att räcka med effektivare fordon och ökad användning av förnybar energi för att det nationella klimatmålet ska nås. Ett transportsnålare samhälle är förutsättningen för minskade utsläpp av klimatgaser. Flyget och personbilen måste få en minskad roll som transportmedel. Kommunikationen kommer i större grad behöva lösas genom effektiv kollektivtrafik och förbättrade möjligheter att gå och cykla.

Nya hållbara ekonomiska modeller tas fram för att möta miljöutmaningen. Ett exempel är cirkulär ekonomi, vars syfte är ett bättre utnyttjande av materiella resurser. Cirkulär ekonomi har i motsats till den linjära traditionella förståelsen av produkt-livscykeln – producera-förbruka-kasta bort – utvecklats för att beakta produkten och materialet i ett kretslopp. Redan i första steget av processen ska målet vara att ta fram återvinningsbara och uppgraderingsbara produkter, där materialet tas till vara för återbruk eller används till annat. Relationen till konsumenten är därför inte längre linjär utan cirkulär. Här skapas utrymme för innovativa affärsmodeller för tjänstedesign som bygger på uthyrning, abonnemang och delande av resurser och för lokal

produktion som sker i samklang med naturens resurser och med en hög grad av delaktighet hos användarna.

Livscykelperspektivet måste också omfatta byggsektorn i betydligt större grad än vad det gör i dag. I ett storskaligt perspektiv har enskilda konsumenters förbrukning en viktig men inte avgörande klimatpåverkan. Den stora förändringen måste ske inom byggandet. En studie från Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) och Sveriges Byggindustrier pekar på att klimatbelastningen är lika stor i byggprocessen som vid drift av det färdigbyggda huset under 50 år.⁵ Utredningen anser att det är nödvändigt att byggsektorn utvecklar miljömässigt hållbara system för byggandet och att det finns en stor och viktig potential inom byggsektorn för det.

Hållbarhetskraven omfattar också det befintliga bostadsbeståndet i staden och på landsbygden. Nyproduktionens omfattande resursförbrukning gör det än mer viktigt med bevarande och vidareutveckling av det befintliga. Här kan historisk byggkunskap och småskalig produktion med stor materialkunskap påverka det hållbara byggandet. Att förvalta den existerande bebyggelsen med respekt för kulturvärden är en klok resurshushållning.

Medveten stads- och regionplanering är ett sätt att åstadkomma så kallad resiliens i samhällsystemen, det vill säga så att de är motståndskraftiga och har en anpassningsförmåga för större påfrestningar, som till exempel klimatförändringar. I denna struktur är människor och natur så pass starkt kopplade att de bör uppfattas som ett helt sammanvävt socialekologiskt system.⁶

Klimatutmaningen är komplex. En hållbar samhällsplanering måste därmed utgå från att motivera och åstadkomma livsstilsförändringar. Livsmiljöns utformning ska möjliggöra en minskad förbrukning av resurser och en minskad miljöbelastning.

4.3.2 Teknisk utveckling

Den tekniska utvecklingen griper in i allt större delar av människornas liv och omformar villkoren för såväl det offentliga som för näringslivet och det privata. Teknikutvecklingen driver på

⁵ *Klimatpåverkan från byggprocessen*, En rapport från IVA och Sveriges Byggindustrier, 2014.

⁶ [www.stockholmresilience.org/download/18.10119fc11455d3c557d6d20/1398172489421/SU SR C vadarresiliens sidaApril2014.pdf](http://www.stockholmresilience.org/download/18.10119fc11455d3c557d6d20/1398172489421/SU%20SR%20C%20vadarresiliens%20sida%20April2014.pdf)

globaliseringen genom att nya produktions- och handelsmönster växer fram. Tekniken möjliggör möten och sammankopplingar globalt, inom landet och mellan stad och landsbygd, vilket gynnar internationalisering av små och medelstora företag. Här finns utrymme för innovationer och affärsutveckling och en demokratisk organisering.

Mängden digitaliserad data i världen växer snabbt. Som en följd av denna utveckling har *big data* kommit att bli ett viktigt begrepp. Utifrån en stor mängd data med hög komplexitet går det att med hjälp av avancerad teknik snabbt få tillgång till aktuell information.⁷ Olika former av applikationer designas för att göra denna information begriplig och tillgänglig på relevanta sätt. Samtidigt utgör den stora informationsmängden ett ökande hot mot den enskildes integritet och gör det svårt för individer att orientera sig och verifiera all information som finns att tillgå.

Teknisk utveckling påverkar i grunden den samtida produktionen av varor och tjänster. Datorisering och robotisering förändrar stora delar av arbetslivet genom att fler jobb, och andra typer av tjänster, än vad vi hittills trott, kommer att ersättas av datorer och robotar. År 2014 publicerade Stiftelsen för strategisk forskning en studie som visar att upp till 53 procent av dagens anställda kan komma att ersättas av digital teknik. Det betyder att cirka 2,5 miljoner jobb i Sverige kan påverkas.⁸

Att förutse den teknologiska utvecklingen är dock erkänt svårt. Yrken som kräver kreativitet och social förmåga kan komma att bli de som påverkas minst genom att rutinarbete robotiseras. Tekniska tjänster, digitalisering och trådlösa nätverk förändrar också arbetslivets förutsättningar då man inom många yrkeskategorier blir mindre beroende av arbetsplatser. Strukturer för arbetet förändras därmed och möjliggör innovation, nyskapande idégenerering utanför etablerade strukturer, och bildandet av nya företag där sammankopplingar av kunskap och behov formas.

Den kollaborativa ekonomi, att dela resurser, produkter och tjänster, underlättas av teknikutvecklingen. Traditionella produktionsmönster och sättet att utveckla och designa nya varor och

⁷ HM Government Horizon Scanning programme, *Emerging technologies: Big Data*, 2014.

⁸ Stiftelsen för strategisk forskning, *Vartannat jobb automatiseras inom 20 år – utmaningar för Sverige*, rapport 2014. Se även: Dr. Carl Benedikt Frey & Michael A. Osborne 2013 *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?*, University of Oxford.

tjänster utmanas.⁹ Inom EU ses denna samverkans- och deltagarkonsumtion som ”ett fördelaktigt komplement till konsumtionssamhället genom en produktionsekonomi som erbjuder innovativa, ekonomiska, sociala och miljömässiga fördelar”.¹⁰ EU kopplar den ökande samverkans- och deltagarkonsumtionen till en förändrad syn på arbetet och identifierar en potentiell källa till ökad sysselsättning under kommande år. Samtidigt formuleras en kritik som menar att ett verkligt jämlikt delande fortfarande är en liten del av utvecklingen.¹¹

Produktbegreppet har också förändrats genom att fysiska produkter i allt högre grad har ett digitalt innehåll med tjänster, service och kommunikation. Service är dessutom en produkt som designas och som har en allt större exportpotential.

Additiv tillverkning, ofta kallad 3D-printing, har börjat få en allt större inverkan på produktionsprocessen. Tekniken ger möjlighet till mikroproduktion som öppnar andra vägar för designer och företag att ta fram såväl färdiga produkter och reservdelar som allt mer avancerade prototyper. Den förändrade produktionen har också lett till att så kallade *maker spaces* växer fram i stora delar av västvärlden. Det är sociala platser som öppnar upp för experimenterande och gemensamt görande. Här skapas möjlighet till en innovativ teknikutveckling som utgår från människors nyfikenhet och behov. I *maker spaces* skapas möjligheter till en lokal och öppen produktionsplats för 3D-tekniken.

Smart cities är ett begrepp som används för att beskriva en utveckling där städernas traditionella system ska göras mer effektiva för invånare och näringsliv genom användning av digitala tjänster och telekommunikationsteknik.¹² Tekniken stödjer stadens fysiska och sociala infrastruktur. Ett exempel på satsningar inom området är *Smart Built Environment*, ett omfattande innovationsprogram för samhällsbyggnad som genomförs av Vinnova, Formas och Energimyndigheten.

⁹ Debbie Wosskow, *Unlocking the shared economy. An independent report*, Department for Business, Innovations and Skills, 2014.

¹⁰ Europeiska ekonomiska och sociala kommittén, INT/686 *Samverkans- eller deltagarkonsumtion*, Bryssel den 21 januari 2014.

¹¹ Juliet B. Shor, *Ett delat ägande ställer dubbelt så höga krav*, *Dagens Nyheter* 150623 & www.theguardian.com/technology/2015/jun/26/uber-backlash-taxi-drivers-protests-paris-global-revolt

¹² <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/smart-cities>

I utvecklingen av *smart cities* erbjuder digital tjänstedesign stora möjligheter och blir en allt viktigare del av svenska myndigheters arbete. Många svenska invånare möter myndigheter och organisationer genom tekniska lösningar och den digitala kommunikationen är viktig för att få tillgång till det offentliga. Samtidigt som tekniken ger möjligheter bidrar systemet till ett starkare teknikberoende i samhället. Att vara bunden till teknik skapar sårbarhet för samhället om extrema händelser eller olyckor hindrar eller skadar de tekniska systemen.

Samtidigt som tekniken öppnar för möjligheter till gemenskap finns det svårigheter i denna utveckling. Då allt mer samhällsservice och inköp kan ske från hemmet finns det risk för en ökad ensamhet, inte minst bland äldre.¹³ Det blir därför allt viktigare att planera staden så att gemensamma och öppna mötesplatser skapas där det finns möjligheter till gemenskap. Gestaltningen av offentliga rum måste bidra till att göra dem öppna och tillgängliga för alla, oavsett ekonomi och social bakgrund. En konstnärlig kompetens i utformningen av gemensamma miljöer gör det möjligt att åstadkomma en sammansatt gestaltning utifrån platsens historia, dess funktion och sociala kvaliteter. Offentliga ytor där människor möts och olika åsikter bryts är viktiga. Behovet av fysiska mötesplatser understryks av hur den digitala sfären blir allt mer uppdelad och specialiserad. Sökmotorers algoritmer registrerar brukarens preferenser vilket begränsar träffytan och de perspektiv som synliggörs vid varje enskild sökning.

Teknikutvecklingens konsekvenser är uppenbara men de riktigt långsiktiga effekterna är svåra att bedöma i dag.

4.3.3 Urbanisering, stadens och landsbygdens utveckling

Sverige har en stark urbaniseringstrend som är jämförbar med andra likartade länder i Europa. Urbaniseringsgraden, det vill säga en geografisk koncentration av befolkningen, är relativt hög i

¹³ Stephen Howard, *The United Kingdom in 2030, Key trends for the Built Environment*, Business in the Community.

Sverige. 85 procent av befolkningen bor i tätorter.¹⁴ I de tre FA-regionerna Göteborg, Malmö och Stockholm bor cirka 50 procent av hela Sveriges befolkning.¹⁵ Storstäderna, förortskommunerna och de större städerna växer, medan situationen i små kommuner är den motsatta.

I *Service i glesbygden* (SOU 2015:35) pekas på en sviktande befolkningsutveckling i glesbygdskommuner. Under femårsperioden 2008–2013 minskade befolkningsmängden i 129 av Sveriges 290 kommuner. När staden upplevs som en mer attraktiv miljö med större tillgång till service, studier och arbete avfolkas landsbygden. Effekten blir att underlaget för infrastruktur och offentlig service minskar, att landskapet växer igen om åkrar, betesmarker och skog inte används.

Avfolkningen av gles- och landsbygdskommuner får demografiska konsekvenser, vilket påverkar möjligheterna för den framtida utvecklingen. Utbildningsnivån är högre i större tätorter och städer, vilket kan förklaras av närheten till universitet och högskolor samt en stor arbetsmarknad. Yngre personer flyttar i stor utsträckning till större städer medan den äldre befolkningsgruppen stannar kvar. Konsekvensen blir dels en bristande kompetensförsörjning vilket påverkar näringslivets möjligheter, dels en skev åldersstruktur där allt fler äldre måste försörjas av allt färre yngre kommunmedlemmar.¹⁶

Stadens upplevda attraktivitet förknippas med innovation, kreativitet och på senare år även med hållbarhet. Diskussionen om den täta staden har fått en allt mer positiv laddning, inte minst i FN:s klimatpanel IPCC som framhåller att en urban täthet ses som ett viktigt verktyg för att skapa hållbarhet.¹⁷ En studie från Jordbruksverket visar att detta synsätt riskerar att ske på bekostnad av landsbygden. Ett så kallade "urbant tolkningsföretade" innebär att i viktiga styrdokument för Sverige har staden och stadsbor en privilegierad position i förhållande till landsbygden och lands-

¹⁴ Tillväxanalys, Urbanisering, PM, 150618. Med tätorter avses sammanhängande bebyggelse med minst 200 invånare och högst 200 meter mellan husen. Ingen hänsyn tas till kommun- eller länsgränser. Indelningen uppdateras vart femte år av Statistiska centralbyrån.

¹⁵ FA-regioner, Funktionella Analysregioner, avser människors genomsnittliga vardagsregioner och baseras på arbetspendling mellan kommuner. Regioner som avgränsas på det sättet är en utgångspunkt för många jämförande regionala analyser.

¹⁶ Ds 2013:19.

¹⁷ Climate Change 2014: *Mitigation of Climate Change*.

bygdsbor.¹⁸ Staden kan ses som en symbol för potential, möjligheter, modernitet, framgång och utveckling.

Inflyttningen till städerna har lett till att stadsrummet har kommit att förtätas, vilket som helhet innebär ett minskat behov av transporter och att man sparar natur- och åkermark utanför staden. Konsekvensen blir samtidigt att en mindre yta ska tillgodose allt fler människor. Detta kan påverka tillgången till lättillgängliga områden för lek och vardagsrekreation.

Den förändring som förtätningen innebär måste ske med varsamhet i relation till stadens befolkning, dess bebyggelse, grönområden och infrastruktur. Staden ska förtätas på ett resurs-effektivt och jämlikt sätt, med en blandad bebyggelse av attraktiva och gröna offentliga rum och underlag för service och kultur. Därför måste stadsplaneringen utveckla staden i nära samarbete mellan olika former av kompetenser. Livsmiljön ska vara tillgänglig för alla, oavsett fysiska eller skilda sociala och kulturella förutsättningar.

Genom att förbättra kollektivtrafiken på ett hållbart sätt och därmed pendlingsmöjligheterna är det möjligt att utveckla väl sammanbundna och större funktionella regioner. Detta ger bland annat en bättre matchning av utbud och efterfrågan på arbetskraft samt en mer differentierad och dynamisk arbetsmarknad. Stads- och regionplaneringen bör spegla ett mer dynamiskt förhållande och en större symbios mellan stad och land, så att omkringliggande område har möjlighet att utvecklas, liksom en regional samverkan mellan orter med en flerkärnig stadstruktur. Regionförstoringen kan även innebära ett förändrat synsätt på stadsbegreppet, dels vad gäller dynamiken mellan små och stora orter, dels i en omdefiniering av landskapet som resurs för stadens försörjning.

Staden måste planeras så att människor med olika förutsättningar och varierande inkomster ska kunna bo. Verksamheter med skiftande inriktning och olika ekonomiska förutsättningar måste få plats. Ökade markpriser kan på sikt påverka städernas utveckling och dynamik. Förändringen kan medföra högre boende- och lokal-kostnader vilket begränsar tillgången till staden för både boende och företag.

¹⁸ Malin Rönnblom, *Ett urbant tolkningsföretäde? En studie av hur landsbygd skapas i nationell policy*, 2014.

Inflyttningen ställer höga krav på att staden ska möta de utmaningar som förtätningen innebär, till exempel försörjning av bostäder och grundläggande samhällsfunktioner som boende, välfärdsbyggnader och effektiva transportlösningar. Här finns en utmaning för den traditionella stadsplaneringen. När det visar sig att städerna inte förmår att fullt ut ge människor en bättre vardag, utan tvärtom uppvisar problem med försörjning av boende och grundläggande stadsfunktioner, kan människor välja att bosätta sig på andra platser och urbaniseringstakten avtar. Genom detta finns en möjlighet att utveckla närliggande orters attraktivitet genom bland annat förbättrade boendemiljöer, hållbara kommunikationer och tillgång till grönområden.

Det är en förändringsvision som med stöd av teknikutvecklingen kan medföra förbättrade villkor för pendling och arbete och för möjligheten till högteknologisk produktion i stadsnära lägen. Teknikutvecklingen innebär även att utveckling kan ske i glest bebyggda miljöer. Invånarna kan arbeta från sin hemkommun på landsbygden och samtidigt vara nationellt och internationellt uppkopplade. Satsningar på att utveckla en hållbar natur- och ekoturism stärker också landsbygden. En hållbar sysselsättning bidrar till att utveckla destinationer och skapa upplevelser och här är en småskalig hantverksproduktion en del av utvecklingen.

Urbaniseringen får betydelse för människors livsmiljö, både i stadsområden och på landsbygden. Urbaniseringen och den därmed ökande segregationen, högre grad av konsumtion och en ohållbar resursförbrukning, sätter dock staden under press. Begreppet stad som en enkärnig, sammanhållen struktur kan återigen behöva prövas i förhållande till regionförstoringen. Ett ensidigt fokus på urbanisering och stadens företräde riskerar att försvaga det dynamiska perspektiv som relationen mellan stad och land utgör.

4.3.4 Boende

Behovet av bostäder i Sverige är i dag omfattande. Det är en stor utmaning för samhället som inte bara ska betraktas utifrån kravet på ett kvantitativt byggande. Det finns också möjligheter till en

samhällsutveckling som präglas av en god och omsorgsfull gestaltning av tillgängliga och hållbara livsmiljöer.

I *Bostadsplaneringskommitténs* betänkande *En ny regional planering – ökad samordning och bättre bostadsförsörjning* (SOU 2015:59) framgår att år 2014 angav 156 av landets 290 kommuner att det råder bostadsbrist, inte minst i storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö och i många högskoleorter. Insteget till dagens bostadsmarknad gör att fler och fler hamnar utanför. Dagens bostadsbrist begränsar människors livsval och ökar ohälsan. Bostadsbristen är dock inte jämnt fördelad över landet. I dag har vissa orter på landsbygden problem att fylla det befintliga beståndet av bostäder, vilket medför kostnader för kommuner som i vissa fall får riva hus. Enligt *Bostadsplaneringskommitténs* betänkande har andelen kommuner med ett överskott på bostäder dock sjunkit under den senaste sexårsperioden, från 52 till 35 kommuner. Överskottet på bostäder finns framför allt i små kommuner med en minskande och åldrande befolkning.

Boendefrågan handlar om den vardagliga livsmiljön, både för dem som har bostad och de som saknar ett hem. Att ha tillgång till en bostad är en grundläggande rättvisefråga. Den stora bostadsbristen skapar ojämlikhet och en geografisk uppdelning av sociala grupper. Höga boendekostnader medför att hushåll med låga inkomster får svårare att tillgodose andra basala behov, som till exempel hälsa och transporter.¹⁹

Stadsplaneringen berör inte enbart fysiska och praktiska utan också sociala aspekter med en medvetenhet om invånarnas olika ekonomiska förutsättningar. I de segregerade städerna råder en socio-ekonomisk separation. I avhandlingen *Stadens rasifiering. Etnisk bostadssegregation i folkhemmet* visas att uppdelningen har en lång historia. Välfärden fördelas ojämnt.²⁰ I dag ökar både de inkomstbaserade och de rumsliga klyftorna. Denna ojämlikhet ger avtryck i människors vardag och livsförutsättningar för den enskilde. Ett exempel på detta är att den förväntade livslängden i Göteborg varierar med upp till nio år, beroende på i vilken stadsdel man bor.²¹ Det är en ohälsa som speglar djupa skillnader i

¹⁹ *Delade städer*, Tankesmedjan Tiden, Rapport 3, 2015.

²⁰ Irene Molina, *Stadens rasifiering. Etnisk bostadssegregation i folkhemmet*, Uppsala universitet, 1997.

²¹ Rapport 2014: *Skillnader i livsvillkor och hälsa i Göteborg*.

människors förutsättningar för att leva sina liv. Ett fungerande bostadsbyggande bör därför motverka segregation och skapa ett samhälle som bättre håller ihop.

Uppdelningen skapar tillhörighet för invånarna i ett område men kan också verka exkluderande. I utredningar och rapporter diskuteras även mediernas roll i att förstärka dessa strukturer genom att kontinuerligt beskriva vissa stadsdelar som problemtyngda.²² Istället för att understryka problemen bör segregationen hanteras genom att lösa den fysiska, ekonomiska och sociala uppdelningen som orsakar ojämlika livsvillkor.

Boendeutmaningen omfattar också förvaltning av det befintliga, att rusta upp och utveckla bostäder och bostadsområden, både i staden och på landsbygden. En stor fråga som flera svenska kommuner brottas med är renovering av miljonprogrammets flerbostadshus. Det är en upprustning som måste ske på ett socialt och miljömässigt hållbart sätt.

Det omfattande behovet av bostäder är en stor utmaning, men här finns också positiva möjligheter. Genom byggandet av nya bostäder kan städernas strukturer utvecklas med större mått av resurseffektivitet, attraktivitet och hållbarhet. Ett väl avvägt och planerat bostadsbyggande kan också användas som verktyg för att skapa sammankoppling och rumsliga förutsättningar för att motverka geografisk uppdelning och uppfylla invånarnas behov av grönområden.

I Sveriges förändrade demografi med en allt äldre befolkning finns en stor utmaning i att möjliggöra för äldre invånare att bo hemma så länge som möjligt. I en medveten arkitektur och design finns det möjlighet att utforma äldres boende med hänsyn till deras säkerhet och möjlighet till sociala kontakter. Genom en brukarfokuserad designpraktik skapas möjlighet till utformningen av vård och omsorg som utgår från de äldres situation och behov.

Barn och unga bör vara delaktiga i utformningen av sin livsmiljö. I samverkan kan olika kompetenser åstadkomma goda miljöer utifrån barnets perspektiv och behov. I allt tätare städer riskerar dock barnens utemiljö att begränsas till små och hårt utnyttjade

²² Se även: *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering* (SOU 2005:41), *Den segregering integrationen* (SOU 2006:73) & Paulina de los Reyes, Magnus Hörnqvist, Kristina Boéus med flera, *Bilen brinner ... med problemen är kvar, Berättelser om Husbyhändelserna i maj 2013*, Stockholmia förlag, 2014.

områden som har blivit kvar när marken har exploaterats för byggnader och infrastruktur.

Unga vuxnas svårighet att hitta bostad har på senare år lett till initiativ där unga engagerar sig för att belysa boendesituationen. Ett sådant initiativ är *Jagvillhabostad.nu* som är en partipolitiskt obunden organisation som drivs av och för unga bostadssökande. Unga arkitekter deltar i organisationens arbete för att söka nya kreativa vägar för att göra något åt bostadsbristen.

Familjekonstellationer ser i dag olika ut. Sverige har till exempel en stor andel enpersonhushåll. Arkitektur, form och design bidrar till utformningen av bostäder som utgår utifrån människors olika behov, förutsättningar, värderingar och levnadssätt. Bostäder ska utformas med en medvetenhet om skiftande behov, oavsett ekonomi, ålder, funktionsförmåga, olika familjekonstellationer eller kulturella förståelser. Sverige har godkänt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Det ställer krav på bostäder med en utformning så att de fungerar för alla människor utan att speciell anpassning behövs. Utövare inom arkitektur, form och design behöver ha kunskap om detta och använda perspektivet i sin utövning.

I byggandet av bostäder bör stat, kommun, invånare och marknad verka gemensamt för att åstadkomma kvalitativa och långsiktiga livsmiljöer. Bostadsbeståndet ska underhållas och ha en aktiv förvaltning. De boendes intressen av och delaktighet i sitt bostadsområdes utveckling ska tas tillvara och ses som en resurs. Detta är aspekter som är viktiga i arkitektens eller designerns arbete. Arkitektur, form och design kan som fysisk, social och ekonomisk praktik synliggöra hur sociala strukturer och samhällets kulturella mångfald materialiseras i gestaltningen. Detta arbetssätt utmanar en rådande syn där praxis och ekonomiska modeller ofta gynnar kortsiktiga lösningar. En gemensam syn på samhällets stora utmaningar måste fokusera på en hållbar livsmiljö där långsiktiga värden tas omhand.

5 Lärdomar från andra länder

5.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och beskriva hur en politik för arkitektur, form och design har utformats i några för Sverige relevanta länder och vilka lärdomar som kan dras för utformningen av en ny svensk politik för området.

5.2 Politiken för arkitektur, form och design i andra länder

I följande kapitel beskrivs hur politiken på området har utvecklats i några utvalda länder och hur den rådande situationen för området ser ut i dag. För att ha relevans för utredningens uppdrag har vi valt att inte enbart beskriva vilka lärdomar som kan dras utifrån ländernas arkitektur-, form- och designpolitik, utan även utifrån det utvidgade helhetsperspektivet gestaltad livsmiljö, där området samverkar med andra samhälls- och politikområden och sätter människan i centrum.

Utredningen har framför allt valt att granska Danmarks, Norges, Nederländernas, Storbritanniens och EU-kommissionens arbete med arkitektur- och designpolitiken och hur samverkan ser ut mellan aktörerna inom arkitektur, form och design. Slutligen görs också några generella slutsatser och jämförelser med svenska förhållanden.

Utifrån utredningens perspektiv är det också relevant att peka på hur det politiska arbetet med hållbar stadsutveckling ser ut internationellt och vi gör en övergripande kartläggning över några storstäders och länders politiska mål och strategier.

De nationella politikinriktningarna med olika former av insatser och åtgärder bör i första hand ses som en idékatalog vid utformningen av en ny svensk politik för området. När lärdomar och slutsatser ska dras måste varje åtgärd eller idé prövas i förhållande till den svenska förvaltningsmodellen och ansvarsfördelningen i samhället i stort.

5.2.1 Danmark

Danmarks arkitekturpolitik

Den danska regeringen presenterade en ny arkitekturpolitik, *Mennesker i centrum*, i början av 2014. Den föregående arkitekturpolitiken, *Arkitekturation Danmark: Rammer for liv – rammer for vækst*, är från 2007 och inriktade sig främst på arkitektur som näring och tillväxtfaktor. Den var också tydlig i sin vision om att arkitekturen ska skapa estetiska och funktionella ramar som ger hög livskvalitet.¹

2014 års politik har ett bredare perspektiv som utgår från att arkitektur kan lösa problem som är kopplade till landets utmaningar. De identifierade utmaningarna är vidare i sin definition än tidigare arkitekturpolitiska program: demografi, tillväxt och välbefinnande samt digitalisering. Det är hela regeringens arkitekturpolitik – elva departement är avsändare för politiken som omfattar 64 konkreta åtgärder, inom följande fyra insatsområden:

- Mötet med arkitekturen – barn, unga och vuxna: En satsning på arkitektur i skolan, med anpassning till nya medier och plattformar, är kopplad till utbildningsdepartementets nya ”gemensamma mål” från 2014. De är en del av skolreformen som bygger på kompetensmål, till skillnad från 2009 års mål, som beskriver vad undervisningen ska innehålla.
- Arkitektur och demokrati – kommuner och medborgardeltagande: Regeringen framhäver kommunernas stora betydelse för arkitekturutvecklingen i Danmark och uppmuntrar kommunerna

¹ Kvalitetsbegreppet i de norska och danska nationella arkitekturpolitiska programmen 1992–2009, Ing-Gerd Robertson, Arkitekturens kvalitetsfrågor, AD234V, Arkitekturskolan, KTH Stockholm HT 2011.

att utveckla en egen arkitekturpolitik och att arbeta strategiskt med medborgardialog, inte minst för att stärka kommunernas konkurrenskraft. En tredjedel av landets kommuner har i dag en särskild arkitekturpolitik och många är under arbete.²

- Arkitektur och hållbarhet – miljömässigt, socialt och kulturellt: Arkitekturen ska utformas med hänsyn till de tre hållbarhetsområdena, inte minst på kommunnivå. Städerna ska utvecklas i balans med landsbygden, som funktionella områden som kompletterar varandra. Inom detta insatsområde lyfts även kulturarvet, en utvecklingspotential som starkt kopplas ihop med social sammanhållning och är betydande för förnyelsen av bostadsområden.
- Arkitekturens värdeskapande – kvalitet, innovation och internationell potential: Regeringen gör stora satsningar på kreativa näringar för att skapa tillväxt. Arkitektur ska i högre grad bidra till värdeskapande och kopplas till innovationssatsningar, forskning och upphandlingsstrategier. Arkitektur står för en viktig del av den internationella marknadsföringen av Danmark och kvalitativ hållbar arkitektur ska stimuleras för att fortsatt vara en stark exportfaktor.

De arkitekturpolitiska målen återfinns även i en ny interdepartemental stadsbyggnadspolitik som presenterades i februari 2015, *Bæredygtige byer – en social og grøn bæredygtig bypolitik (Hållbara städer – stadsbyggnadspolitik för social och miljömässig hållbarhet)*. Den omfattar sju områden som bedöms vara av särskild betydelse för städernas utveckling. Varje område kompletteras med en fallstudie som visar praktiska exempel. De sju områdena är utmaningar som till stora delar samstämmer med utmaningarna definierade i perspektivet estlad livsmiljö. Områdena är: Förtätning och snabbare stadsomvandling, Inkluderande städer med plats för alla, Byggnader och bostäder för människor och miljö, Data och teknik i den smarta staden, Levande och flexibla utrymmen, Tillgänglighet och hållbar rörlighet, Städer som

² Arkitekturpolitiske erfaringer, et demonstrationskatalog om kommunal arkitekturpolitik og grøn omstilling, DAC, februari 2015.

samlingspunkt för grön omvandling och anpassning till klimatförändringar.

Danmarks designpolitik

Danmark var bland de första länderna i världen som utformade en designpolitik. Den första danska designpolitiken publicerades 1997 i ett fyraårigt handlingsprogram för design inom de tre områdena offentlig sektor, näringsliv och utbildning. En kunskapsatsning gjordes för upphandlare, i syfte att öka efterfrågan på design inom det offentliga och designtävlingar framhölls som en bra metod. År 2007 uppdaterades den danska designstrategin då regeringen antog tillväxtprogrammet DesignDanmark, med näringsdepartementet som avsändare och med syftet att lyfta Danmark som designland.

En visionsstudie för en ny designpolitik publicerades av regeringen i juni 2011, *Vision for Danish Design 2020*. Fokusområdena i politiken är design som en innovationsdrivande kraft, designkompetens och designforskning, som bör spela en nyckelroll i utvecklingen av dansk innovation och spridning och branding av dansk design. Dansk designpolitik utgår, vid sidan om utvecklingspotentialen, tydligt från att profilera Danmark som designland.

MindLab är en tvärdepartemental organisation med syfte att involvera medborgare och näringsliv i utvecklingen av innovation för den offentliga sektorn. Med design för tjänster och social innovation som utgångspunkt startades MindLab 2002 av det dåvarande näringsdepartementet. MindLabs avsändare är i dag tre departement tillsammans med Odense kommun och fungerar som en plattform för medbestämmande, design för innovation och utveckling av medborgardrivet entreprenörskap, utbildning och digitala tjänster.

De danska designorganisationerna driver på för att förnya designpolitiken i Danmark. I mars 2012 presenterade designorganisationen Danish Design Association (numera Design Denmark), Dansk Erhverv (motsvarande Svenskt Näringsliv), Designhögskolan och Dansk Industri en gemensam ingång till regeringens framtida utformning av designpolitiken, *Framtidens designpolitik – Visioner og muligheder*. Designutbildning och

forskning, design som utvecklingskraft och synlighet på de internationella marknaderna är de tre fokusområdena som vart och ett består av flera politiska förslag.

Ett exempel på dansk kommunalpolitik är hur man i Koldings kommun arbetar utifrån visionen ”Vi designar för livet”, vilket innebär att designmetodik ska genomsyra all kommunal verksamhet, till exempel sophämtning, barnomsorg och äldreomsorg. Kommunens nya universitet, Syddansk universitet, bedriver forskning och undervisning inom bland annat designekonomi, strategisk design, design management och entreprenörskap genom design.

Arkitektur- och designorganisationer i Danmark

De mest tongivande organisationerna inom dansk arkitektur är den danska Arkitektföreningen, Danish Architects' Association, och DAC, Dansk Arkitektur Center. Arkitektföreningen har arkitekturpolitik överst på dagordningen och arbetar för att arkitekturpolitiska strategier ska utvecklas och implementeras inom stat och kommun. DAC är en stiftelse och Danmarks nationella centrum för spridning av kunskap om arkitektur. DAC:s vision, mål och värderingar har utvecklats från att omfatta kultur och näring till ett tydligt hållbarhets- och samhällsutvecklingsfokus. DAC finansieras av både staten och den filantropiska organisationen Realdania.³ De statliga medlen ges från departementen för kultur, näring, miljö och klimat, energi och stadsbyggnad.

Inom designbranschen är DDC, Dansk Design Center regeringens huvudsakliga operatör inom designområdet. Centret grundades 1978 som ett samarbete mellan den privata och den offentliga sektorn. Syftet var att skapa en organisation som utvecklade och stärkte dansk industris konkurrenskraft genom att uppmuntra företag att investera i design.

De danska designorganisationerna har under senare år bildat samarbetsformer och genomgått sammanslagningar. Under 2014 slogs branschorganisationerna Danish designers och Danish Design Association ihop och blev bransch- och medlemsorganisationen Design Denmark. En ny samarbetsform återfinns också sedan 2015

³ www.dac.dk/da/om-os/oekonomi

i stiftelsen Design Society där organisationen INDEX: Design to Improve Life, danska modeinstitutet och DDC, Dansk Design Center delar administration och en gemensam uppgift är att utveckla och stärka dansk industris konkurrenskraft. Initiativet att formellt slå ihop organisationerna ingår i danska näringsdepartementets utvecklingsstrategi för kreativa näringar och design.

Design Society flyttar, liksom DAC, under 2017 in i det nya landmärket Brygghusprojektet i Köpenhamn med utställningar och aktiviteter för design, arkitektur och stadsutveckling. Syftet är att ena de publika delarna inom design och arkitektur i en gemensam plattform och mötesplats.

5.2.2 Norge

Norges arkitekturpolitik

År 1992 fick Norge för första gången en uttalad arkitekturpolitik genom utredningen *Kultur i tiden* där området fick ett eget kapitel.

År 2009 beslutade den norska regeringen om en ny nationell arkitekturpolitik, *Arkitektur.nå – Norsk arkitekturpolitik*, med bidrag från tretton departement och deras respektive politikområden. Målet var att gå från en tidigare fragmentiserad hantering av frågorna till en samlad insats för arkitekturområdet med en tydlig inriktning mot hållbar utveckling och stadsutveckling, samt en kvalitetshöjning av det som planeras och byggs i Norge. De olika departementens ansvarsområden inom arkitekturpolitiken är tydligt beskrivna i *Arkitektur.nå*. Den norska politiken definieras under huvudrubrikerna:

- Miljö- och energivänliga lösningar ska prägla arkitekturen,
- Städer och tätbebyggelse ska utvecklas med arkitektur av god kvalitet,
- Staten ska ta tillvara kulturmiljö och byggnadsarvet,
- Kunskap, kompetens och förmedling ska lyfta arkitekturen,

- Staten ska vara en förebild,
- Norsk arkitektur ska vara synlig internationellt.

I november 2012 presenterades en uppföljning av *Arkitektur.nå* där resultaten, erfarenheter, synpunkter och förslag redovisades. Rapporten *Status.nå 2012/13 – norsk arkitekturpolitikk* hade som syfte att användas som utgångspunkt för vidareutveckling av det arkitekturpolitiska arbetet. Ett av resultaten som presenterades var att politiken har bidragit till att avsevärt öka medvetenheten om arkitekturpolitiska frågor och till många nya initiativ, inte minst ett ökande antal kommuner som etablerar lokala politiska planer för arkitektur och byggd miljö. Den norska arkitekturpolitiken inriktar sig i hög grad på den regionala och även kommunala nivån, där landsbygdsutveckling och turism spelar stor roll.

Här kan nämnas norska vägverkets satsning *Nasjonale turistveger* där nationella vägsträckor från norr till söder längs kust, fjordar och fjäll har valts ut för att öka turismen i Norge och därmed stärka näringen i distrikten. Projektet startade i mitten av 1990-talet och 2023 räknar Statens Vegvesen i Norge med att attraktionen *Nasjonale turistveger* ska vara fullt utbyggd. Arbetet med de nationella turistvägarna anses vara ett av de mer komplexa och innovativa design- och arkitekturprojekten i världen, och ses som en förebild och inspiration i många länder och regioner.

Efter regeringsskiftet år 2013 tas nu initiativ för att utveckla en ny arkitekturpolitik.

Norges designpolitik

Jämförelse med andra länder i västvärlden och i Norden stärktes Norges intresse för designfrågor relativt sent.⁴ I början av 1990-talet togs en rad initiativ som stärkte Norges ställning som design- och innovationsland. Kulturdepartementet etablerade stiftelsen Norsk Form 1993 och en interdepartemental grupp med deltagare från sju departement koordinerar i dag regeringens insatser på design- och arkitekturområdet.

⁴ Form- och designutredningen (2000:75).

Den norska regeringen satsade 2009 för första gången på ett eget designprogram med namnet *Designrevet Innovasjonsprogram*. Syftet är att bidra till ökad kunskap om värdet av designdriven innovation och att utveckla nya produkter, tjänster, processer eller organisationsformer och därmed öka konkurrenskraften i norskt näringsliv. Norge har under det senaste decenniet även satsat stort på designforskning, inte minst genom forskningscentrat Center for Service Innovation på Arkitektur og Designhøgskolen i Oslo.

Arkitektur- och designorganisationer i Norge

År 2014 slogs Norsk Form ihop med Norsk Designråd och blev Norsk Design- och Arkitektursenter, DogA. DogA har i uppdrag att arbeta för kunskapsspridning om och användning av design och arkitektur när det gäller utveckling av miljöer, produkter och tjänster inom näringslivet och samhället i stort. DogA finansieras av statliga medel från Närings- og fiskeridepartementet och för 2015 var anslaget cirka 74 miljoner norska kronor.

NAL, Norska Arkitekters Landsforbund, är en medlemsorganisation med 3 600 medlemmar. NAL arbetar strategiskt med bland annat upphandlingsmetoder och rådgivning för att stimulera arkitektbranschen genom tävlingar, transparens och kreativa upphandlingsformer. Ett tydligt syfte är att främja ett arkitekturklimat som driver utvecklingen, både för samhällsutvecklingen och för varumärkesstärkning av Norge. Under 2015 genomgår NAL, NIL (inredningsarkitekterna), NLA (landskapsarkitektur) och Oslos arkitektförening en organisationsprocess för att bilda Norges Arkitekter.

I en skrivelse, *Arkitektur – å bygge landet*, från februari 2015 formulerar DogA och NAL ett diskussionsunderlag för vidare arbete med att ge en heltäckande bild av arkitekturens och stadsutvecklingens betydelse för Norge. Avsändarna rekommenderar att en kommitté tillsätts med uppdrag att studera hur arkitektur och stadsutveckling påverkar värdeskapande i Norge, och hur man i samarbete med offentliga och privata sektorn, samt akademien, kan göra en handlingsplan för en ny arkitekturpolitik. Under 2015 har DogA och NAL även inlett ett initiativ att tillsammans med norska

Kulturdepartementet presentera underlag för en utredning kring utformandet av en ny arkitektur- och designpolitik.

Norsk Form och NAL initierade det så kallade *wild card* för unga och nyetablerade arkitektföretag. Fram till och med 2014 stöttade det norska kulturdepartementet *wild card* som syftar till att stimulera och öka konkurrensen och mångfalden i branschen och ge beställare nya infallsvinklar och kontakter. Systemet finns även i Danmark där det drivs av DAC och Arkitektforeningen.

5.2.3 Nederländerna

Nederländernas arkitekturpolitik

Nederländerna kan genom sitt system med en statlig riksbyggmästare sägas ha drivit en arkitekturpolitik sedan 200 år tillbaka. Landet hade dock inte en formell nationell arkitekturpolitik förrän 1991. När Nederländerna under 1900-talet byggdes upp efter andra världskrigets massiva förstörelse kom stor kraft att läggas på att bygga täta förorter med närhet till storstaden och med syftet att hålla landsbygden och odlingsmarken fredad. Under åren har de nationella och globala utmaningarna blivit fler och större och den nederländska arkitekturpolitiken inriktas i högre grad på hållbarhetsfrågor, demografi och planering av utrymmet inne i städerna.

År 2012 presenterades en uppföljande åtgärdsplan, en agenda för den senaste politiken gällande arkitektur och rumsgestaltning, *De Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp*, med livslängden 2013–2016. Fem departement är avsändare för planen, som innehåller tio prioriterade områden på nationell och lokal nivå: bland annat stadsförnyelse, omvandling av nedlagda industri- miljöer, den byggda skolmiljön, hälso- och äldreomsorg, landsbygdsutveckling med fokus på ökad konkurrens för agrara näringar, hållbar vattenförvaltning och avfolkning av landsbygden.

Nederländernas designpolitik

Dutch Design är ett begrepp som började användas brett under 1980-talet i Nederländerna. Det används även i den offentliga beskrivningen av design som en av de kreativa näringarna. Nederländerna arbetar sedan flera år aktivt med en designpolitik med tillväxt som huvudsakligt mål och med starkt fokus på de kreativa näringarna. Satsningar på utveckling av de kreativa näringarna är ofta tvärdisciplinära, till exempel det fyraåriga programmet *DutchDFA* med näringsliv, tre departement och flera stora kommuner som avsändare och med syftet att lyfta holländsk design, mode och arkitektur internationellt.

Framväxten av många internationellt erkända designer och arkitekter kan till stor del förklaras av ett välutvecklat utbildningssystem för designyrken. En andra bidragande faktor till framgången för holländsk design är den breda infrastrukturella statliga satsningen 2012, då flera fonder och institutioner grundades, bland annat *BKVB, the Fund for Visual Arts, Design and Architecture*, vilken har gjort det lättare för designstudenter att etablera sig som oberoende utövare direkt efter examen.

Arkitektur- och designorganisationer i Nederländerna

Övergripande ansvar för arkitekturpolitiken är *Rijksbouwmeester*, riksbyggmästaren, som är en statlig politiskt funktion för arkitektur, kulturarv och byggande. Riksbyggmästaren ingår i *Het College van Rijksadviseurs*, kollegiet, ett oberoende statligt organ inom det nederländska inrikesministeriet med ansvar för arkitektur, landskapsarkitektur och vatten, samt infrastruktur och stad.

Organisationerna är ofta tvärsektoriella och omsluter flera av områdena inom de kreativa näringarna. Creative Industries Fund NL är en statligt finansierad organisation med uppdrag att stimulera och stötta områdena och deras utövare inom till exempel konst, arkitektur, stadsplanering, landskapsarkitektur, produkt-design, speldesign, grafisk design och mode.

Institutet Het Nieuwe Instituut i Rotterdam är landets huvudsakliga centrum för arkitektur, design och digitala kulturområden och driver design- och innovationsfrågor sedan 2013 utifrån det statliga visionsarbetet *Mer än kvalitet: en ny vision för*

kulturpolitiken. Het Nieuwe Instituut är resultatet av att tre organisationer slogs ihop: Nederländska arkitekturinstitutet, Premisla, som var den huvudsakliga organisationen för design och mode samt Virtueel Platform, ett kunskapsinstitut för digital kultur. Inom Het Nieuwe Instituuts breda verksamhet ryms utställningar, undervisning och forsknings- och utvecklingsprojekt.

5.2.4 Storbritannien

Storbritanniens arkitekturpolitik

Storbritannien saknade länge en formell arkitektur- eller designpolitik men har under de senaste åren målmedvetet tagit fram och implementerat ett antal strategier, mål och åtgärdsplaner för design, arkitektur, medborgardrivna processer och kreativa näringar.

År 2013 gav kulturminister Ed Vaizey arkitekten Sir Terry Farrell i uppdrag att ta fram en nationell översyn av arkitekturfrågor och den byggda miljön i landet. Resultatet blev rapporten *Our Future in Place – The Farrell Review of Architecture and the Built Environment*⁵. Rapporten kretsar kring fem teman: Utbildning på alla nivåer, Design som värdeskapare, Kulturarvet, Ekonomi och export samt Politik för den byggda miljön.

En av Farrells många rekommendationer och slutsatser i rapporten är att Storbritannien behöver ett starkt interdepartementalt samarbete och en statsarkitekt som kan säkerställa en hög nivå i utformningen av den byggda miljön och i en hållbar utveckling. Arbetet utifrån rapporten är fortsättningsvis aktiv och rapporten följs upp regelbundet. Sedan 2014 har ett flertal *urban rooms* etablerats runt om i Storbritannien och initiativ görs av personer inom näringsliv, kommuner och akademien, så kallade *champions*, på uppdrag av av den statligt stödda policyn utifrån rapportens teman.

⁵ www.farrellreview.co.uk

Storbritanniens designpolitik

Den brittiska staten lanserade The Policy Lab i början av 2014, som det första i sitt slag i Storbritannien och med inspiration från bland annat MindLab i Danmark. The Policy Lab utvecklar metoder för att med hjälp av design förbättra kvalitet, leveranssäkerhet och medborgarinflytande i civilsamhället. Intresset för design som metod har under senare år ökat på nationell nivå och en insats som lade grunden för detta var *The Cabinet Office's Civil Service Reform Plan* från 2012, en reform med handlingsplaner för en bättre offentlig förvaltning.

Design är en central del av landets kreativa näringar och enligt statistik från regeringen har Storbritanniens designsektor, enbart inom produktdesign, grafisk design och mode, växt snabbt och är den största i Europa och näst största i världen, vad gäller sysselsättningsgrad och omsättning.⁶

Arkitektur- och designorganisationer i Storbritannien

En tongivande organisation och drivande i Storbritanniens designutveckling är den drygt 70-åriga designorganisationen The Design Council, en oberoende stiftelse som är ett rådgivande organ till regeringen och har stort inflytande i designfrågor. Design Council lade 2014 fram förslaget att utse en designchef i alla brittiska regeringsdepartement och en ansvarig för användarperspektivet på alla stora statliga infrastrukturprojekt. Design Council har också varit pådrivande i regeringens relativt nya strategi för kreativa näringar där stat och näringsliv arbetar tillsammans för att sätta Storbritannien på kartan.

Tidigare var CABE, Commission for Architecture and the Built Environment, regeringens rådgivare inom arkitektur, stadsutveckling och offentlig miljö, men är nu inordnad under Design Council, som får 7,3 miljoner pund från staten, i huvudsak från närings- och innovationsdepartementet, och även från kulturdepartementet. Uppdraget är att verka utifrån ett medborgarperspektiv, *design for public good*, att uppmuntra och inspirera människor till att kräva

⁶ www.designcouncil.org.uk

mer av byggnader och miljöer, med utgångspunkt från att den färdiga produkten är till just för medborgaren.

5.2.5 EU:s arkitektur- och designpolicy

I EU:s rådsslutsatser 2008 följs rådets resolution för arkitektonisk kvalitet från 2001 upp.⁷ I slutsatserna slås fast att arkitektur är en disciplin inom kultursektorn som bidrar till hållbar utveckling, tillväxt och social sammanhållning och att resolutionen hade en positiv effekt på medlemsländernas utveckling av arkitekturpolicyer. Intressant nog ser man dock självkritiskt på det faktum att 2001 års motion missade att se den allt mer angelägna politiska hållbarhetsagendan som kom att styra de flesta länders samhällsutveckling.

Även rådsslutsatserna följdes upp 2012, då Europas länders arkitekturpolitik kartlades. Undersökningen visar att 16 stater, plus Norge och Island, har en nationell arkitekturpolitik och att fler tillkommer kontinuerligt.⁸ Rådet slår fast att länderna inspireras av varandra och därmed utvecklar sina nationella policyer och att EU är framgångsrik i sin ambition. I studien rekommenderas medlemsländerna bland annat att intensifiera sina ansträngningar för att förbättra kunskapen om och främjandet av arkitektur och stadsplanering, och att göra både upphandlande myndigheter och allmänheten mer medvetna om arkitekturens värde.⁹ Staterna ska också agera förebildlighet i att främja arkitektonisk kvalitet med hjälp av offentliga exempel.

I studien ges exempel på hur åtgärder inom medlemsländernas arkitekturpolitik bidrar till att uppfylla EU:s rekommendationer. Här nämns bland annat nationella råd för arkitektur i till exempel Frankrike, statsarkitekter i Nederländerna, Irland och Ungern, forskningsprojekt inom offentlig upphandling och tävlingar för offentliga byggnader, kopplat till best practice inom offentligt upphandling i Storbritannien, Portugal och Belgien.

⁷ Council Conclusions on Architecture: Culture's Contribution to Sustainable Development (2008/C 319/05).

⁸ www.efap-fepa.org/docs/EFAP_Survey_Book_2012.pdf

⁹ ibid.

EU:s innovationspolitik är starkt kopplad till design. En handlingsplan för designdriven innovation i Europa offentliggjordes i september 2013 av kommissionen. Där konstateras att design används mer och mer av regeringar runt om i Europa som en utvecklingskraft för innovation. ”En mer systematisk användning av design som ett verktyg för användarcentrerad och marknadsdriven innovation inom alla sektorer av ekonomin, som kompletterar FoU, skulle förbättra EU:s konkurrenskraft”, skriver man i *Action Plan for Design Driven Innovation*, med generaldirektoratet för tillväxt som avsändare. Ett mål inom EU:s 2020-vision är att design är ett fullt ut accepterat och användbart verktyg för innovationspolitik i Europa.¹⁰

Samarbetsorganisationer i Europa

Inom EU och mellan de europeiska länderna finns många exempel på både officiella och informella nätverk. Samverkan sker mellan design- och arkitekturorganisationer och mellan städer för kunskapsutbyte kring gemensamma stadsutvecklingsagendor. Nedan nämns några exempel.

EFAP, The European Forum for Architectural Policies, är ett internationellt nätverk med syfte att främja arkitekturpolitiken i EU:s medlemsstater. EFAP ligger bland annat bakom rådets kartläggningar som nämndes ovan.

BEDA, The Bureau of European Design Associations, är en medlemsorganisation för designorganisationer inom olika discipliner, till exempel industridesign, inredningsdesign och digital design.

EDII, European Design Innovation Initiative, är ett innovationsprojekt som utgör en del av EU:s tillväxtstrategi 2020. Genom EDII arbetar EU-kommissionen med att implementera design för användarcentrerad innovation i staternas politik och företagsstrategier inom hela unionen.

Världshälsoorganisationens europeiska nätverk, WHO European Healthy cities network, arbetar strategiskt och i femårsperioder för att medlemsstäderna i Europa genom lokala initiativ ska hitta nya metoder att utveckla hälsosamma, jämlika och hållbara städer.

¹⁰ Action Plan for Design Driven innovation, SWD (2013)380.

5.2.6 Hållbar stadsutveckling i andra länder

Intresset för hållbara och smarta städer, där samspelet mellan miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet är centralt, växer över hela världen. I FN:s utvecklingsagenda för 2015 och framåt handlar ett av de föreslagna hållbarhetsmålen (Sustainable Development Goals) specifikt om städer: *Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable*.¹¹ FN:s bosättningsprogram UN-Habitat lyfter också fram dessa frågor och efterlyser dessutom ökat nationellt ansvar för stadsutvecklingsfrågor.¹²

Så kallade *Smart cities* är ett prioriterat område på många håll internationellt, där urbanisering, planering, samverkan mellan informations- och kommunikationsteknik, hållbar miljöutveckling och big data, stora och öppna data, är de stora utmaningarna. Omfattande investeringar sker för mobilitet och tillgänglighet. Genusfrågor uppmärksammas och biologisk mångfald lyfts fram på flera håll.¹³

Resiliens, ett begrepp som används för att beskriva systemens motståndsförmåga och förmåga att återhämta sig, ökar i betydelse som ett strategiskt mål. Städer som San Francisco utser ansvariga tjänstemän för resiliens och staden arbetar strategiskt med ett program som analyserar resiliens ur ett folkhälsoperspektiv.

I Sverige gav regeringen i februari 2014 i uppdrag (dnr. 502-939/2014) till Boverket, Energimyndigheten, Naturvårdsverket, Tillväxtverket och Trafikverket att upprätta och förvalta en plattform för frågor om hållbar stadsutveckling. Tyngdpunkten har lagts vid fokusområdena människan i centrum, kunskapsutveckling och ekonomiska förutsättningar, liksom kopplingen mellan hållbar stadsutveckling och innovation. Plattformen ska också stödja EU:s regionala strukturfondsprogram i arbetet med hållbar stadsutveckling. EU har även startat arbetet med en urban agenda och i samband med det lanserat en mötesplats, *Urban Development Network*, för de städer som får del av EU:s medel.

Andra länder har motsvarande plattformar. Några exempel är *Partnership for Sustainable Communities* i USA och *Nationale*

¹¹ FN:s webbsida: <https://sustainabledevelopment.un.org/focussdgs.html>

¹² UN Habitat: Global Report on Human Settlements 2009: Planning Sustainable Cities, London, Earthscan.

¹³ Hållbar stadsutveckling, En översikt över aktuella initiativ, Tillväxtanalys, 2015.

Stadtentwicklungspolitik i Tyskland. Japan, Sydkorea och Brasilien är exempel på andra länder med nationella plattformar för hållbar stadsutveckling.

Innovation och hållbar stadsutveckling kopplas ihop allt tydligare. På nordisk nivå kan nämnas Nordiska ministerrådets program *Nordic Built* och det efterföljande *Nordic Built Cities* som fokuserar på utveckling, visualisering och export av innovativa lösningar för en på alla sätt hållbar stad.

Produktion och konsumtion i ett hållbart Norden är ett nordiskt samverkansprojekt inom arkitektur och design där nya idéer om ett mer etiskt förhållningssätt till produktion och en mer hållbar konsumtion. Statens centrum för arkitektur- och design (Arkdes) har under 2015 fått medel för att driva projektet tillsammans med Form/Design Center i Malmö och drivs i samverkan med DogA i Norge, DDC i Danmark, Iceland Design Centre samt Aalto University i Finland.

I Wien arbetar staden för att förena goda innovationsmiljöer med social och ekologisk hållbarhet. Hinder för hållbar utveckling identifieras som ”stuprör” i förvaltningar och företag och för att motverka detta har Wien sett till att alla berörda förvaltningschefer och bolagschefer finns med i samma grupp för hållbar stadsutveckling. Stadsplanering och hållbarhetsarbetet går hand i hand och stadsplanedirektören i Wien har en nyckelroll för att förverkliga visionen Smart City Wien.¹⁴ År 2050 ska Wien ”ge bäst kvalitet för alla medborgare med lägsta förbrukning av resurser och med hjälp av hög innovationsnivå”.¹⁵

5.3 Några generella slutsatser och jämförelser med svenska förhållanden

5.3.1 Kommunal arkitekturpolitik

Norge och Danmark är exempel på två länder som har system för att implementera arkitekturpolitiken i kommunerna. I Danmark har många kommuner en uttalad strategi och den nuvarande politiken strävar efter att alla kommuner ska arbeta aktivt med

¹⁴ *Hållbar stadsutveckling. En översikt över aktuella initiativ*, Tillväxtanalys, 2015.

¹⁵ www.smartcity.wien.at

arkitekturpolitiken. Det är DAC, Dansk Arkitektur Center, som har regeringens uppdrag att tillhandahålla en ”digital verktygslåda”, med information och inspiration, best practise med exempel från kommuner som arbetar strategiskt med hela kommunen, eller med enskilda insatsområden, som upplevelsenäringen eller kultur-
arvsmiljöer. Verktuget vänder sig till dem som arbetar i den dagliga, arkitekturpolitiska förvaltningen och ger handledning i hantering av processer och medborgardialoger. Till den kommunala satsningen har regeringen också knutit ett särskilt arkitekturpris för att årligen premiера kommunernas arbete med att främja det arkitektoniska kvalitetsarbetet.

På motsvarande sätt kan den svenska staten i högre grad stötta kommunerna i deras ambitioner att upprätta en kommunal politik för arkitektur. Arkitektur kan vara en tillväxtfaktor för städer som konkurrerar i attraktivitet, boende, utbildning och näringsliv. Kommunernas lokala styrkor och utvecklingsmöjligheter blir allt viktigare och här är planeringen, byggandet och formandet av den gestaltade livsmiljön för invånarna central.

Utredningen menar att det nationella stödet i form av verktyg, metodrådgivning och best practise kan utvecklas på motsvarande sätt som i till exempel Danmark. Kommunerna ska själva forma och driva sin arkitekturpolitik men staten kan tillhandahålla redskapen.

5.3.2 Design för tjänster i den offentliga sektorn för ökat förtroende hos medborgarna

I Danmark driver MindLab social innovation med styrkan av tre departement och en kommun i ryggen. De områden som täcks i och med den tvärdepartementala avsändargruppen berör många aspekter. Entreprenörskap, digital självbetjäning, utbildning och sysselsättning är några områden som MindLab hanterar.

En liknande plattform för medbestämmande, design för innovation och utveckling av medborgardrivet entreprenörskap, utbildning och digitala tjänster har även Storbritannien med Policy Lab som verkar internt i näringsdepartementet.

I Sverige har till exempel Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen arbetat med ett stort förändringsarbete för sina tjänster. Arbetsförmedlingen har använt servicedesignföretaget

Transformator för sitt utvecklingsarbete, som syftar till att skapa förtroende gentemot ”kunderna”, men även internt, genom utbildning av medarbetare. Ett förändringsarbete som alltså ska leda till både högre kundupplevelse och bättre arbetsmiljö.

Sevicedesign bör i högre grad användas i den offentliga sektorn. Arbetsförmedlingens arbete ovan är bara ett exempel på hur design för tjänster kan hjälpa användare och öka förtroendet mellan medborgare och avsändare, i kommuner, landsting och statliga bolag. Det övergripande syftet är att stärka tilliten och förtroendet mellan stat och medborgare, ett syfte som ytterst handlar om att skapa ett demokratiskt, inkluderande och hållbart samhälle.

5.3.3 Stärkt svensk export av arkitektur, form och design

Samtliga länder som vi har tittat på har visioner för att lyfta arkitekturens och designens värdeskapande kvaliteter och pekar på dess potential för export och internationell marknadsföring. Danmarks designvision är att ”dansk design ska föras tillbaka till en världsledande position”. Norge har en stark regional upplevelse- och turistindustri som bygger på nationella satsningar på till exempel ”vackra resrutter” och arkitektoniskt framstående byggnader längs turistvägarna.

Sverige satsar på export av de så kallade kulturella och kreativa näringarna, där bland annat design, mode och, från helt nyligen, arkitektur ingår. Internationalisering av och exportfrämjande satsningar på design görs på flera sätt, genom mässdeltagande och resurstöd. Här har modebranschen, som är en stark sektor inom de kreativa näringarna, hittat nya ingångar på den internationella marknaden.

Svenska lösningar och system för hållbart samhällsbyggande, miljöteknik, design för innovation och företagsutveckling profilerar Sverige och inom det området är vi långt framme. Här kan nämnas SymbioCity, som är statens och näringslivets initiativ för att stödja svenska miljöteknikföretags marknadsföring på en internationell handelsplats. SymbioCity startade 2008, förvaltas av Business Sweden och SKL International och ska verka för att sprida svenskt know-how inom hållbar stadsutveckling och miljöteknik.

Exportmöjligheterna för dessa områden är stora och bör utvidgas till att omfatta perspektivet gestaltad livsmiljö.

Exporterna av tjänsterna arkitektur, form och design har också större potential. För att ta arkitektur som exempel är det en relativt ny så kallad kreativ näring. Sverige exporterar en förhållandevis blygsam del, bara drygt två procent, av landets arkitekttjänster, jämfört med flera andra europeiska länder. En mer offensiv export av svensk arkitektur kan betyda mycket för branschen. Det är ett sätt att stärka arkitektkåren och höja statusen för området. Genom att bygga upp efterfrågan inom landet, kan vi exportera kunskap och kreativitet till andra länder i stället för att gå miste om utövare som står för utveckling och innovation i Sverige.

Hantverk, småskalig framställning och lokala producenter inom till exempel textil, slöjd och även mat, bidrar till att stimulera branscherna och profilera Sverige. För de flesta utövare inom branscherna konsthantverk, slöjd och småskalig designproduktion är dock möjligheterna att satsa internationellt utan stöd mycket små. Bidragssystem för att främja företagets möjligheter till export och en breddad marknad har funnits, men de måste anpassas till små- eller enmansföretagens förutsättningar.

Utredningen ser att en mer offensiv och målmedveten stöttning av arkitektur, form och design, såväl som för enskilda områden, som utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö, har stor potential att öka Sveriges export och stärka vår position i den internationella konkurrensen.

5.3.4 Professionernas ställning och kompetens

Kompetensnivån hos alla involverade i utvecklingen och byggandet av vår gemensamma livsmiljö är mycket viktig. För att kunna styra i rätt riktning behövs kunskap och färdigheter som möjliggör en hållbar utveckling. Det gäller för utövare inom området såväl som för myndigheternas upphandlare som måste ha rätt kompetens att välja rätt upphandlingsform.

Det finns behov av en bredare utbildning. Ett kunskapsutbyte redan under utbildningstiden skapar goda förutsättningar för samverkan och nödvändiga synergier mellan olika yrkesgrupper. Hög kvalitet på utbildningarna ökar också utbytet med andra

universitet och dess forskare, lärare och studenter vilket leder till en positiv utveckling. Se vidare resonemang i kapitel 10.

För att ta arkitektens roll och ställning som exempel skiljer den sig mellan länderna. Det beror till stor del på utbildningssystemet men också på politiska vägval och kulturella strukturer. I Sverige förändrades arkitektrollen från 1960-talet då tidens stora byggsatsningar innebar storskaliga lösningar och förenklingar, vilket i praktiken resulterade i mindre utrymme för arkitektens kompetens. Projektledare och byggtreprenörer tog över stora delar av processen och många menar att arkitektkåren efter det inte har återtagit inflytandet över sina frågor, utan tvärtom har marginaliseringen fortsatt.¹⁶ I länder där arkitektens roll fortfarande är stark, innebär tjänsten ansvar för ekonomi och samordning, teknik och med möjlighet att värna om de arkitektoniska intentionerna i byggprocessen. I Danmark finns en stark tradition kring arkitektens roll och därmed arkitekturen. Arkitekten är oftast involverad i alla skeden, har projektansvar i tio år, är som regel byggherrens rådgivare och har därför stort inflytande. I Storbritannien har arkitekten också stort juridiskt ansvar och djupare utbildning i teknik, konstruktions- och byggfrågor. I Tyskland utbildas arkitekter med kurser i management, resurshantering, byggnadsfysik och materiallära. Arkitekt är en skyddad yrkestitel i till exempel Tyskland och licensen innebär att en arkitekt har ett stort ansvar.

Inom designsektorn är yrkesrollen bredare, designer är ingen specifik yrkestitel och området är brett och mångfacetterat. En politisk stöttning och användning av designsektorn, specifikt som en del av de kreativa näringarna, i alla länder höjer statusen och bjuder in fler verksamma i fältet. I Danmark har designpolitiken lett till att designbranschen har professionaliserats och att danska företag ser fördelar i att använda designkompetens för sin utveckling, inom både produkt- och tjänstesektorn. En viktig faktor är att den ekonomiska stöttningen av designorganisationer från politiskt håll görs i högre grad än av organisationer inom samma verksamhetsområden i Sverige.

¹⁶ Arkitekterna och byggbranschen : om vikten av att upprätta ett kollektivt självförtroende, Kristina Grange, Chalmers Tekniska högskola, 2005.

5.3.5 Samverkan mellan organisationer stärker arkitektur, form och design nationellt och regionalt

De slutsatser som kan dras av organisationsstrukturen för design och arkitektur är att områdena samverkar på informell basis, inte utifrån en gemensam statlig politik. Organisationerna tar initiativ för att korsbefrukta områdena. Som exempel kan nämnas nya tvärdisciplinära projektsamarbeten kring stadsutveckling mellan designorganisationen DDC och arkitekternas DAC i Danmark.¹⁷

De svenska designorganisationerna driver också informella nätverk med varandra och underhåller samarbeten med arkitektbranschen. Här är det regionala perspektivet viktigt. Utvecklingen drivs av delvis statligt finansierade organisationer, branschorganisationer, landsting, länsstyrelser, kommuner och lokala initiativ. Nätverk med flera organisationer ger handlingskraft, synlighet och synergier och bör stötts och uppmuntras. Regionala samverkansstrukturer kan stärka utvecklingen av områdena och bidra till att förankra perspektivet gestaltad livsmiljö.

5.3.6 Sverige som föregångsland för ett samlat perspektiv

Inget annat land som utredningen har tittat på har en uttalad gemensam politik för arkitektur, form och design. Den danska arkitekturpolitiken, som exempel, har ett brett perspektiv kopplat till gemensamma utmaningar, liksom utgångspunkten för perspektivet gestaltad livsmiljö. Gemensamt för flera av de studerade länderna är att den nationella arkitekturpolitiken integrerar flera andra politikområden och springer ur en tvärdepartemental strategi. Att lägga ämnesområdena ansvarsmässigt på ett eller flera politikområden ger legitimitet och kraft. Danmarks rådande arkitekturpolitik är förankrad i hela elva departement. I de länder där designfrågorna ligger på näringsdepartementen definieras design oftast som en del av innovation och teknikutveckling, inte en del av kulturpolitiken.

Däremot omfattas ämnesområdena design och arkitektur inte gemensamt i de politiska agendorna, utan de delas upp mellan

¹⁷ www.dac.dk, design & architecture am/pm 2015

departementen, även organisationsmässigt. I Danmarks nya arkitekturpolitik från 2014 nämns design som en utvecklingskraft för hållbarhet, delaktighet och export, men den statliga politiken är främst arkitekturpolitisk.

Ländernas utmaningar överensstämmer mycket med de som utredningen har identifierat och som också formuleras i utredningens direktiv. Politiken utgår ofta genomgående från medborgarperspektivet, hållbar utveckling, innovation och tillväxtaspekter. Det bekräftar utredningens utgångspunkt att arkitektur, form och design som ett område kan möta både de nationella och de globala utmaningarna.

Förhållandena i de beskrivna länderna visar att de har kommit långt när det gäller en förnyelse av politiken, men att man nu också tittar på Sveriges utveckling och på hanteringen av arkitektur, form och design utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.

6 Nya mål för arkitektur-, form- och designpolitiken utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö

6.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitiken. Vid behov ska utredningen föreslå nya mål. Utredningen ska dessutom föreslå lämpliga insatser för att uppnå målen inom berörda politikområden samt analysera och beskriva olika möjligheter för löpande uppföljning och bedömningar av måluppfyllelsen inom området.

6.2 Gällande mål och bakgrund

De gällande målen för arkitektur-, form- och designpolitiken behöver ses över och moderniseras med hänsyn till bland annat kunskapsområdets utvidgning, samhällsutvecklingen och de utmaningar som ska mötas för att, i en vid mening, uppnå hållbar samhällsutveckling.

Politiken inom arkitektur, form och design befinner sig i en utmanande skärningspunkt mellan olika politikområden, såsom kulturpolitik, miljöpolitik, utbildningspolitik, folkhälsopolitik, socialpolitik, samhällsbyggande, planeringspolitik och näringspolitik. Det finns därför fortsatt stort behov av moderna mål på området som utvecklar och vägleder detta arbete men också mål som bidrar till en utveckling av arbetet inom andra politikområden. Nya nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken ska vara riktningsgivare och katalysatorer i det långsiktiga arbetet inom alla berörda politikområden.

Arkitektur, form och design berör många politikområden och påverkar både politikens mål och sätt att arbeta på inom olika verksamhetsområden. Det finns därför många skäl till varför en stärkt medvetenhet och kunskap om vad arkitektur, form och design är och vad det kan bidra till.

En ny politik på området ställer också högre krav på dialog och delaktighet än tidigare. Det finns stora ekonomiska vinster att hämta för såväl privatpersoner som företag som beställer, producerar och konsumerar arkitektur, form och design. Både samhället och enskilda individer vinner på ökad tillit, ökad hälsa, bättre skolbetyg och ökad anställningsbarhet. En medveten arkitektur, form och design syftar till en ökad praktisk nytta för brukarna och främjar kvalitet och konstnärlig förnyelse. Genom innovationer och nya tjänster och produkter som främjar hållbar utveckling skapas framgångsrika företag, vilket i sin tur är betydelsefullt för samhällsekonomin och för välfärdens finansiering. En stärkt inhemsk efterfrågan på tjänster inom arkitektur, form och design bidrar också till en framgångsrik exportnäring. En medveten arkitektur, form och design kan vidare bidra till att minska den allmänna miljöbelastningen, öka resurseffektiviteten och därigenom stärka det långsiktigt hållbara samhället.

I utvärderingen av handlingsprogrammet Framtidsformer är det tydligt att den viljeyttring om att skapa politik för arkitektur, form och design som framfördes i prop. 1996/97:3 har gett stor utdelning under en tid. Genom att ta fram handlingsprogrammet med förslag till mål samlades områdets aktörer för utveckling av området. Ett långsiktigt utvecklingsarbete inleddes genom riksdagens beslut om mål och inriktning på politiken, där arkitektur, form och design inom statliga myndigheter, landsting, kommuner, statliga företag och organisationer var centrala delar i genomförandet. Många av handlingsprogrammets resultat och initiativ lever vidare som ordinarie verksamheter i myndigheterna, till exempel Trafikverkets arkitekturpris och de nya bestämmelserna i plan- och bygglagen, väglagen och banlagen samt Naturvårdsverkets arbete med naturum.

Trots breda insatser av ansvariga myndigheter och stort intresse i branscherna är kunskapen om det gällande handlingsprogrammet och målen förvånanvärt låga i dag. Det har, som beskrivits i kapitel 2, flera orsaker. Särskilda aktiviteter på området är inte lika

omfattande som under de första åren med såväl arkitekturår som designår, och kraven på myndigheternas återrapportering på området är inte lika omfattande i dag. I ett större perspektiv har samhällets utveckling och förändring även präglat arkitektur-, form- och designpraktiken.

Utgiftsområden och styrmedel

I statens budget hanteras arkitektur, form och design inom utgiftsområde 17 Kultur, medier, trossamfund och fritid under avsnitt 6 Bildkonst, arkitektur, form och design. Möjligheterna att genomföra en politik om arkitektur, form och design påverkas dock av mål och prioriteringar inom ett flertal utgiftsområden.

Exempel på berörda utgiftsområden med stor betydelse är *Hälsovård, sjukvård och social omsorg, Integration och jämställdhet, Arbetsmarknad och arbetsliv, Utbildning och universitetsforskning, Samhällsplanering, bostadsförsörjning och byggande samt konsumentpolitik, Regional tillväxt, Allmän miljö- och naturvård, Energi, Kommunikationer, Areella näringar, landsbygd och livsmedel samt Näringsliv.*

Tvärsektoriell styrning av resurser mellan samtliga berörda utgifts- och politikområden är av särskild betydelse för måluppfyllelsen. Det ska särskilt framhållas att inom andra politik- och utgiftsområden än arkitektur, form och design, finns många skarpa och styrande instrument för områdets utveckling och genomförande av politiken. Dessa är bland annat bestämmelser om översiktlig planering, planläggning av mark och vatten samt om byggande i plan- och bygglagen (2010:900). Bestämmelser om att bygga väg och järnväg finns i väglagen (1971:948) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg.

Dessutom finns bestämmelser i andra lagar, förordningar och föreskrifter som har betydelse för den nya politikens genomslag. Genom politiken på olika områden beslutas bland annat om prioriteringar genom fördelning av ekonomiska anslag med villkor, av subventioner och bidrag och inte minst beslut om styrdokument, så som instruktioner och regleringsbrev för berörda statliga myndigheter.

Nedan redovisas gällande mål för olika politik- eller utgiftsområden som ett underlag för utredningens överväganden och analys av de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitiken och bedömning av behovet av nya mål.

6.2.1 Gällande mål för statens arbete med arkitektur, formgivning och design

De mål som är nu gällande för statens engagemang i arkitektur, formgivning och design formulerades i *Framtidsformer - Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design* (prop. 1997/98:117, bet. 1997/98:KrU14, rskr. 1997/98:225), se även kapitel 2. Målen har följande lydelse:

- Arkitektur, formgivning och design ska ges goda förutsättningar för sin utveckling.
- Kvalitet och skönhetsaspekter ska inte underställas kortsiktiga ekonomiska överväganden.
- Kulturhistoriska och estetiska värden i befintliga miljöer ska tas till vara och förstärkas.
- Intresset för hög kvalitet inom arkitektur, formgivning, design och offentlig miljö ska stärkas och breddas.
- Offentligt och offentligt understött byggande, inredande och upphandlande ska på ett föredömligt sätt behandla kvalitetsfrågor.
- Svensk arkitektur, formgivning och design ska utvecklas i ett fruktbart internationellt samarbete.

Riksdagen hade i behandlingen av regeringens proposition om kulturpolitik något år tidigare ställt sig bakom regeringens bedömning beträffande vilka mål ett handlingsprogram ska medverka till att uppnå (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129). Enligt regeringens bedömning behövde åtgärder vidtas för att främja god arkitektur, formgivning och design. Ambitionen var att Sverige – som ett utvecklat välfärdssamhälle – skulle vara en förebild inom områdena och de mål som då lades fast skulle främja en utveckling i denna riktning.

6.2.2 Gällande kulturpolitiska mål

Enligt de gällande kulturpolitiska målen som antogs av riksdagen i *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3, bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145) ska kulturen vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund. Alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet. Kreativitet, mångfald och konstnärlig kvalitet ska prägla samhällets utveckling. För att uppnå målen ska kulturpolitiken:

- främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor,
- främja kvalitet och konstnärlig förnyelse,
- främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas,
- främja internationellt och interkulturellt utbyte och samverkan,
- särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur.

Relationen mellan kulturpolitiska mål och de nationella målen på området

De nationella kulturpolitiska målen ska styra den statliga kulturpolitiken. De ska även kunna inspirera och vägleda politiken i kommuner och landsting. Det innebär i princip att de kulturpolitiska målen även ska styra de statliga kulturpolitiska insatserna för arkitektur, form och design, samtidigt som målen på området ska vägleda andra områden.

Verksamheten inom arkitektur, form och design griper in i många olika politikområden och påverkar både dess mål och arbetssätt. De nya målen på området i en ny politik för arkitektur, form och design måste samspela på ett naturligt sätt med målen för kulturpolitiken, med det gemensamma syftet att stärka ett långsiktigt hållbart samhälle och där människornas livsmiljö gestaltas så att en långsiktigt hållbar samhällsutveckling främjas.

6.2.3 Gällande miljömål

Miljökvalitetsmålen och generationsmålet utgör grunden för den nationella miljöpolitiken. Målen är även styrande för Sveriges agerande inom EU och i internationella sammanhang. Miljökvalitetsmålen uttrycker den miljömässiga dimensionen av arbetet mot hållbar utveckling och konkretiserar miljöbalkens mål om att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. Att riksdagen har beslutat om generationsmålet och miljökvalitetsmålen ger en långsiktighet och stabilitet i arbetet. Målen ger tillsammans en signal till samhällets aktörer om vad riksdagen och regeringen vill uppnå med miljöpolitiken och är på så sätt vägledande för miljöarbetet på alla nivåer i samhället och i alla sektorer (reg. skr. 2013/14:145).

Miljömålen består av ett generationsmål, sexton miljökvalitetsmål och ett flertal etappmål. Generationsmålet säger att denna generation ska lämna över ett samhälle till nästa generation där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser. De sexton miljökvalitetsmålen anger det tillstånd i den svenska miljön som miljöarbetet ska leda till. Till vart och ett av miljökvalitetsmålen finns ett antal preciseringar som tydligare definierar innebörden av miljökvalitetsmålen och det miljötillstånd som ska uppnås. Etappmålen förtydligar den samhällsomställning som krävs för att generationsmålet och miljökvalitetsmålen ska kunna nås och är styrande för miljöarbetet. De kan bidra såväl till flera olika miljökvalitetsmål som till generationsmålet.

Miljömålsberedningen (M 2010:04) är en parlamentarisk kommitté med uppgift att ge regeringen förslag till strategier med etappmål, styrmedel och åtgärder inom politiskt prioriterade områden, och i dialog med relevanta samhällsaktörer. Beredningen har funnits sedan 2010 och består av ledamöter från sju av riksdagspartierna samt sakkunniga och experter utsedda av regeringen. Syftet med *Miljömålsberedningen* är att nå en bred politisk samsyn med långsiktiga beslut på de svåraste områdena inom miljöpolitiken.

Förslag till klimatpolitiskt ramverk

Regeringen har gett *Miljömålsberedningen* i uppdrag att utveckla ett klimatpolitiskt ramverk och en strategi med styrmedel och åtgärder för en samlad och långsiktig klimatpolitik. Det arbete som utredningen Klimatfärdplan 2050 utförde överfördes till Miljömålsberedningen och ingår i beredningens arbete med ett klimatpolitiskt ramverk.

Ramverket ska ange i vilken takt Sverige ska minska sina utsläpp, skapa tydliga drivkrafter för omställning och ett stabilt och förutsägbart investeringsklimat för näringslivet. Ramverket ska klargöra Sveriges ambition att vara ledande i klimatomställningen. I beredningens uppdrag ingår att föreslå organisation, ansvar och roller för genomförandet av det klimatpolitiska ramverket.

Miljömålsberedningen har sedan sommaren 2014 också i uppdrag att utveckla en strategi för en samlad luftvårdspolitik. Regeringen ser tydliga samordningsvinster med att beredningen arbetar med strategin för luftvårdspolitik och förslaget till klimatpolitiskt ramverk parallellt, inte minst genom de synergier som kan utvecklas när beredningen tar fram förslag på styrmedel och åtgärder för dessa två områden.

Miljömålssystemet utvecklas

I april 2012 fattade regeringen ett beslut om en första uppsättning etappmål och uppdaterade preciseringar till miljökvalitetsmålen. Tretton etappmål fastställdes inom fyra prioriterade områden: luftföroreningar, farliga ämnen, avfall och biologisk mångfald. Nya etappmål beslutas successivt av regeringen allt eftersom nya förslag inkommer från *Miljömålsberedningen* eller berörda myndigheter.

Miljömålsberedningen ska lämna förslag till regeringen om hur miljökvalitetsmålen och generationsmålet kan nås. Beredningen beräknar avsluta sitt arbete 2020 och har hittills lämnat sex delbetänkanden. Uppdraget om ett klimatpolitiskt ramverk (dir.2014.165) ska redovisas senast den 15 februari 2016 och uppdraget om en strategi för en samlad luftvårdspolitik (dir. 2014:110) ska redovisas senast den 15 juni 2016.

Regeringen fortsätter att utveckla miljömålssystemet. I januari 2015 tillsattes ett Miljömålsråd där myndighetscheferna från sexton

strategiskt viktiga myndigheter ingår. Regeringen har även tillsatt en nationell miljömålssamordnare för att främja näringslivets deltagande.

Exemplet God bebyggd miljö

Riksdagen har definierat miljömålet God bebyggd miljö på följande sätt: Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

Regeringen har dessutom fastställt tio preciseringar av miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö:

- *Hållbar bebyggelsestruktur*: En långsiktigt hållbar bebyggelsestruktur har utvecklats både vid nylokalisering av byggnader, anläggningar och verksamheter och vid användning, förvaltning och omvandling av befintlig bebyggelse samtidigt som byggnader är hållbart utformade.
- *Hållbar samhällsplanering*: Städer och tätorter samt sambandet mellan tätorter och landsbygd är planerade utifrån ett sammanhållet och hållbart perspektiv på sociala, ekonomiska samt miljö- och hälsorelaterade frågor.
- *Infrastruktur*: Infrastruktur för energisystem, transporter, avfallshantering och vatten- och avloppsförsörjning är integrerade i stadsplaneringen och i övrig fysisk planering samt att lokalisering och utformning av infrastrukturen är anpassad till människors behov, för att minska resurs och energi-användning samt klimatpåverkan, samtidigt som hänsyn är tagen till natur- och kulturmiljö, estetik, hälsa och säkerhet.
- *Kollektivtrafik, gång och cykel*: Kollektivtrafiksystem är miljöanpassade, energieffektiva och tillgängliga och det finns attraktiva, säkra och effektiva gång- och cykelvägar.

- *Natur- och grönområden:* Det finns natur- och grönområden och grönstråk i närhet till bebyggelsen med god kvalitet och tillgänglighet.
- *Kulturvärden i bebyggd miljö:* Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.
- *God vardagsmiljö:* Den bebyggda miljön utgår från och stöder människans behov, ger skönhetsupplevelser och trevnad samt har ett varierat utbud av bostäder, arbetsplatser, service och kultur.
- *Hälsa och säkerhet:* Människor utsätts inte för skadliga luftföroreningar, kemiska ämnen, ljudnivåer och radonhalter eller andra oacceptabla hälso- eller säkerhetsrisker.
- *Hushållning med energi och naturresurser:* Användningen av energi, mark, vatten och andra naturresurser sker på ett effektivt, resursbesparande och miljöanpassat sätt för att på sikt minska och att främst förnybara energikällor används.
- *Hållbar avfallshantering:* Avfallshanteringen är effektiv för samhället, enkel att använda för konsumenterna och att avfallet förebyggs samtidigt som resurserna i det avfall som uppstår tas till vara i så hög grad som möjligt samt att avfallets påverkan på och risker för hälsa och miljö minimeras.

Utredningen konstaterar att miljömålen har stor relevans för arbetet inom perspektivet gestaltad livsmiljö. Deras utformning och inriktning har en avgörande betydelse för hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas. Miljömålen har även stor betydelse för hur nya nationella mål för arkitektur, form och design kan få ett ökat genomslag inom berörda samhällsområden och bidra till att lösa miljöproblemen. Utredningen anser att risken är stor att särskilda miljömål inom ramen för nya mål på området arkitektur, form och design skulle kunna uppfattas som överlappande och onödigt komplexa.

Regeringen arbetar för en omställning till en grön och cirkulär ekonomi där naturresurser hanteras effektivt så att material och produkter är möjliga att återanvända. Ekodesign är ett betydande

verktyg för detta, genom att man i designarbetet tar hänsyn till återbruk av produkter, material och utformning av hög kvalitet, utbytbara delar och möjlighet till uppgradering.

Arbetet på området ska bidra till resurseffektivitet och till bättre förutsättningar för en cirkulär ekonomi. Arkitektur, form och design har betydelse för minskad klimat- och miljöpåverkan genom en god markanvändning, resurseffektiva strukturer för byggande och infrastruktur, lokaliseringsval och bedömning av hur landskapets struktur och samband påverkas. Även processerna för planering, byggande, drift och underhåll och för tillverkning samt transporter av material, varor och produkter har stor betydelse för slutresultatets miljöpåverkan.

6.2.4 Folkhälsomålet

Sverige har inga mål motsvarande miljömål som rubriceras sociala mål. Det nationella folkhälsomålet ”att skapa samhälleliga förutsättningar för en hälsa på lika villkor för hela befolkningen” kan kallas ett tydligt socialt mål. De tillhörande målområdena synliggör att folkhälsomålet inte främst handlar om avsaknad av sjukdom, utan mer om ett allmänt tillstånd av välmående. Överst bland målområdena betonas att hälsa och välmående hänger samman med graden av hur väl man känner sig delaktig i ett större sammanhang och i vilken grad man uppfattar att man kan påverka sin omgivning. Här har processerna kring arkitektur, form och design goda möjligheter att stödja de behov som ligger till grunden för en god hälsa.

Målområdena omfattar bland annat:

- Delaktighet och inflytande i samhället
- Ekonomisk och social trygghet
- Trygga och goda uppväxtvillkor
- Ökad hälsa i arbetslivet
- Sunda och säkra miljöer och produkter
- En mer hälsofrämjande sjukvård
- Ökad fysisk aktivitet

Arbetet med perspektivet gestaltad livsmiljö berör minst sju av elva målområden för folkhälsa. De beslut som mest påverkar individens hälsotillstånd är de som fattas på lokal nivå. Kommunerna har med sitt planmonopol utmärkta möjligheter att bjuda in till processer där civilsamhälle, näringsliv och forskning kan ta del och medverka till långsiktigt hållbara lösningar.

Även folkhälsoområdet utvecklas och av de elva målområden för folkhälsa är flera relevanta. Nedan redovisas några av särskilt intresse:

- *Delaktighet och inflytande i samhället:* För att en uppriktig delaktighet ska komma till stånd betyder det också att maktbalansen måste förändras mot ett mer demokratiserat styrsätt långt utöver de lagstadgade processerna kring den fysiska planeringen. Med planmonopolet har kommunerna också verktyg för att se till att de miljöer som blir resultat av planeringen stöder intentionerna i folkhälsomålet.
- *Ekonomiska och sociala förutsättningar:* Hälsans bestämningsfaktorer går hand i hand med den sociala omgivning som har störst betydelse för vilka levnadsväl som individen gör.
- *Barn och ungas uppväxtvillkor:* Med möjlighet att växa upp i miljöer där tillit och trygghet bildar bas och där en mångfald av vuxna förebilder finns ökar förutsättningarna för att barn mår väl och klarar av skolan och utvecklas till sunda vuxna.
- *Hälsa i arbetslivet:* Förutsättningarna kring miljön både på väg till arbetet och på arbetsplatsen påverkar hälsotillståndet.
- *Miljöer och produkter:* De material som används i byggnader och utemiljöer har känd (och okänd) påverkan på hälsan.
- *Fysisk aktivitet:* Miljöer som inbjuder till att ta cykeln eller bussen istället för bilen eller att ta en omväg bara för att det innebär en positiv upplevelse bidrar till ökad fysisk aktivitet. Utemiljön vid skolor och förskolor har stor betydelse. Fysisk aktivitet är speciellt viktigt för barn som i rörelse utvecklar hjärnan, motoriken och koncentrationsförmågan.

- *Matvanor och livsmedel:* Kunskap om mat och livsmedel får allt större betydelse. De allt vanligare exemplen på stadsodlingar har visat sig påverka matvanor och förståelse för var maten kommer ifrån. De sociala mötesplatserna har man fått på köpet.

Kommissionen för jämlik hälsa (S 2015:02)

Kommissionen för jämlik hälsa (dir.2015:60) tillsattes 2015 och ska lämna förslag som kan bidra till att hälsoklyftorna i samhället minskar. Kommissionens huvudsakliga fokus är hälsoskillnader mellan olika socioekonomiska grupper i samhället. Hälsoskillnader mellan könen ska genomgående uppmärksammas i kommissionens arbete. Kommissionen ska i sitt arbete även förhålla sig till det strategiska arbetet för en ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling.

Kommissionen ska även beakta relevanta resultat och erfarenheter från liknande initiativ på lokal och regional nivå i Sverige, till exempel *Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö*, den så kallade *Malmökommissionens* arbete. Kommissionen ska dessutom beakta resultat i andra länder samt i EU-samarbetet och övrigt internationellt samarbete. Till grund för kommissionens uppdrag ligger regeringens mål om att de påverkbara hälsoklyftorna ska slutas inom en generation. Resultatet av kommissionens arbete ska slutredovisas senast den 31 maj 2017.

Utredningen konstaterar att utredningen om jämlik hälsa och folkhälsområdet har stor relevans för arbetet inom gestaltad livsmiljö. Folkhälsomålen har en avgörande betydelse för samhällsutvecklingen och hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas och få ett ökat genomslag.

6.2.5 Mål för integrations- och jämställdhetspolitiken

Målet för integrationspolitiken är lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund. Området omfattar verksamhetsområden som rör allas lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund, nyanlända invandrades etablering i samhället, ersättning till

kommunerna för flyktingmottagande, främjande av integration, urbant utvecklingsarbete samt svenskt medborgarskap.

Målet för regeringens politik mot diskriminering (Budgetpropositionen för 2009, prop. 2008/09:1, bet. 2008/09:AU1, rskr. 2008/09:115) är ett samhälle fritt från diskriminering. Området omfattar åtgärder för att förebygga diskriminering på grund av kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

Målet för jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv. Regeringen arbetar utifrån följande delmål för jämställdhetspolitiken:

- En jämn fördelning av makt och inflytande. Kvinnor och män ska ha samma rätt och möjlighet att vara aktiva medborgare och att forma villkoren för beslutsfattandet.
- Ekonomisk jämställdhet. Kvinnor och män ska ha samma möjligheter och villkor i fråga om utbildning och betalt arbete som ger ekonomisk självständighet livet ut.
- Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet och ha möjligheter att ge och få omsorg på lika villkor.
- Mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet.

6.2.6 Nationella mål för kulturmiljöarbetet

Riksdagen har i *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96, bet. 2012/13:KrU9, rskr. 2012/13:273) antagit nationella mål för kulturmiljöarbetet. De övergripande målen för verksamheten inom kulturmiljöområdet innebär att det statliga kulturmiljöarbetet ska främja:

- ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,

- ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser, och
- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Demokratiska värderingar och mångfaldsperspektiv ska prägla bevarande och utveckling av den byggda miljön. De som lever och verkar på en plats ska ha inflytande över planering och utvecklingen av sin livsmiljö. En hållbar utveckling av samhället karaktäriseras av en strävan att skapa egna uttryck samt att spegla sin samtid, samtidigt som den samspelar med historiska strukturer och uttryck. En politik för arkitektur, form och design kan bidra till att en mångfald av kulturmiljöer bevaras, används och utvecklas genom att betrakta kulturmiljön som en av utgångspunkterna för gestaltning av livsmiljön.

6.2.7 Mål för utgiftsområdet Samhällsplanering, bostadsförsörjning och byggande samt mål för konsumentpolitik

Målet för Samhällsplanering, bostadsmarknad, byggande och lantmäteriverksamhet är att ge alla människor i alla delar av landet en från social synpunkt god livsmiljö där en långsiktigt god hushållning med naturresurser och energi främjas samt där bostadsbyggande och ekonomisk utveckling underlättas (Budgetpropositionen för 2012, prop. 2011/12:1, bet. 2011/12:CU1, rskr. 2011/12:89).

År 2014 gjordes ändringar i lagen om kommunernas bostadsförsörjningsansvar som innebär att innehållet i och processen för att ta fram kommunala riktlinjer för bostadsförsörjningen preciseras. Nytt var att kommunerna i riktlinjerna ska redovisa hur hänsyn har tagits till relevanta nationella och regionala mål, planer och program av betydelse för bostadsförsörjningen. Genom detta införs ett regionalt perspektiv i riktlinjerna. Länsstyrelsen och andra regionala organ ska ges möjlighet att yttra sig över kommunens planering av bostadsförsörjningen. Om en kommuns riktlinjer inte innehåller uppgifter om hur hänsyn har tagits till relevanta nationella och regionala mål, planer och program av

betydelse för bostadsförsörjningen ska regeringen ha en möjlighet att förelägga kommunen att ta fram nya riktlinjer. Vidare gäller att bostadsbyggande och utveckling av bostadsbeståndet infördes i plan- och bygglagen som ett sådant allmänt intresse som kommunerna ska främja vid till exempel planläggning. I de sammanhangen avses kommunens riktlinjer för bostadsförsörjningen vara ett vägledande underlag.

Målet för konsumentpolitiken är att konsumenterna ska ha makt och möjlighet att göra aktiva val (Budgetpropositionen för 2009, prop. 2008/09:1, bet. 2008/09:CU1, rskr. 2008/09:118). För att nå målet krävs ett grundläggande lagstadgat konsumentskydd samt en effektiv och väl fungerande kontroll av att lagstiftningen efterlevs. Därutöver krävs information till konsumenterna som är lättillgänglig och tillförlitlig. Politiken är inriktad på bland annat områdena lättillgänglig konsumentupplysning och hållbar konsumtion.

Sammanfattningsvis har ett flertal betydelsefulla insatser gjorts på konsumentområdet, men ytterligare insatser behövs på en rad områden för att förbättra konsumenternas ställning.

6.2.8 Målen för utgiftsområdet Regional tillväxt

Målet för den regionala tillväxtpolitiken är utveckling i alla delar av landet med stärkt lokal och regional konkurrenskraft (prop. 2007/08:1, utg. omr. 19, bet 2007/08: NU2, rskr 2007/08:99).

Regionala hänsyn och tvärsektoriell styrning av resurser inom i princip samtliga utgifts- och politikområden är av särskild betydelse för måluppfyllelsen. Detta som en följd av att den regionala tillväxtpolitiken omfattar betydligt fler åtgärder än de som finansieras inom utgiftsområdet. Regeringens mål för jämställd regional tillväxt är att kvinnor och män ska ha samma förutsättningar att nå inflytande i det regionala tillväxtarbetet och ha tillgång till tillväxtresurser.

Den regionala tillväxtpolitikens prioriterade områden slås fast i den nationella strategin för hållbar regional tillväxt och attraktionskraft 2015–2020.¹ Det handlar om innovation och företagande, attraktiva miljöer och tillgänglighet, kompetens-

¹ Regeringen, 9 juli 2015.

försörjning samt internationellt samarbete. Resurser för detta finns inom flera utgiftsområden, även kulturpolitiken.

Sammanhållningspolitiken är EU:s politik för regional tillväxt och sysselsättning. Dess mål är att bidra till ekonomisk, social och territoriell sammanhållning inom EU. Europa 2020-strategin är vägledande för sammanhållningspolitiken under programperioden 2014–2020. Strategin bygger på följande tre prioriteringar som också är tänkta att förstärka varandra:

- *Smart tillväxt*: utveckla en ekonomi baserad på kunskap och innovation.
- *Hållbar tillväxt*: främja en resurseffektivare, grönare och konkurrenskraftigare ekonomi.
- *Inkluderande tillväxt (tillväxt för alla)*: stimulera en ekonomi med hög sysselsättning och med social och territoriell sammanhållning.

Utgångspunkten för regionalfondens insatser i Sverige är, förutom att uppnå målen i Europa 2020-strategin, att nationella och regionala insatser koncentreras till ett begränsat antal prioriteringar, kompletterar varandra och skapar mervärden inom den regionala tillväxtpolitiken. De ska också verka för strukturförändrande insatser inom de prioriterade områdena innovation, entreprenörskap och grön ekonomi.

Den regionala indelningen av Sverige ses över av *Indelningskommittén* (Fi 2015:09). Kommittén ska föreslå en ny läns- och landstingsindelning (dir. 2015:77) som innebär att Sverige delas in i väsentligt färre län och landsting. Kommittén ska utgå från vilka behov medborgare och näringsliv har i olika frågor kring till exempel transporter, arbetsmarknad, hälso- och sjukvård, utbildning, kultur och en god miljö. Kommittén utgår i sitt arbete från kommungränser och gränserna för de s.k. arbetsmarknadsregionerna eller funktionella regionerna. Indelningen ska också ge stabila ekonomiska förhållanden i de nybildade landstingen, bättre överensstämmelse mellan medborgarnas behov och deras möjligheter att utöva inflytande samt ansvarsutkrävande.

6.2.9 Målen för utgiftsområdet Areella näringar, landsbygd och livsmedel

Målet för utgiftsområdet Areella näringar, landsbygd och livsmedel är att insatserna ska bidra till goda förutsättningar för arbete, tillväxt och välfärd i alla delar av landet. De gröna näringarna ska vara livskraftiga och bidra till klimatomställningen och att naturresurserna används hållbart.

Samspelet mellan stad och land uppmärksammas allt mer. I *Service i glesbygden* (SOU 2015:35) pekas på en sviktande befolkningsutveckling i glesbygdskommuner. När staden upplevs som en mer attraktiv miljö med större tillgång till service, studier och arbete avfolkas landsbygden. Effekten blir att underlaget för infrastruktur och offentlig service minskar, att landskapet växer igen om åkrar, beten och skog inte brukas. Det görs dock satsningar för att öka marknadsföringen av hållbar natur- och ekoturism på landsbygden. En småskalig hantverksproduktion är en del av denna utveckling genom att forma en hållbar sysselsättning som dessutom bidrar till att utveckla destinationer och skapa upplevelser. Avfolkningen av gles- och landsbygdskommuner får demografiska konsekvenser, vilket påverkar möjligheterna för den framtida utvecklingen. I en god livsmiljö ingår goda förutsättningar för lokal produktion av livsmedel och statsnära odling samt möjligheter till odling i tätorter.

6.3 Utvärdering av gällande mål för arkitektur, form och design

Den nuvarande politiken för arkitektur, form och design utgår från att målen ska präglade det offentliga arbetet med arkitektur, formgivning och design. De av riksdagen beslutade och gällande målen är på många sätt fortfarande relevanta. Utredningen har sett att de statliga insatserna inom arkitektur, form och design aktivt har främjat utvecklingen inom området och inledningsvis varit ett stöd för arbetet sedan slutet på 1990-talet. Utredningen ser dock ett behov av att stärka området och att det bör präglas av ett bredare angreppssätt utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö, där områdets redskap ges en aktiv roll i lösandet av samhällets utmaningar.

Målen behöver utformas för att i högre grad samspela med de gällande miljömålen, kulturpolitiska målen och övriga relevanta mål. De gällande målen är omformulerade och inarbetade i utredningens olika förslag eller ingår i andra mål inom andra politikområden. Därmed anser utredningen att de nuvarande nationella målen kan upphöra att gälla.

Utredningen gör följande bedömningar för de gällande målen:

- *Arkitektur, formgivning och design ska ges goda förutsättningar för sin utveckling:* Målet motsvaras av det övergripande målet för den nya politiken.
- *Kvalitet och skönhetsaspekter ska inte underställas kortsiktiga ekonomiska överväganden:* Ett viktigt mål som inarbetas i de nya målen och tydliggörs i undertexterna.
- *Kulturarhistoriska och estetiska värden i befintliga miljöer ska tas till vara och förstärkas:* Målet behövs inte som särskilt mål eftersom de nationella målen för kulturmiljöarbetet och miljömålet god bebyggd miljö ska främja ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer. Målen ska även främja att kulturmiljön inklusive estetiska värden tas till vara i samhällsutvecklingen. Målen gäller redan för dem som är verksamma inom området arkitektur, form och design.
- *Intresset för hög kvalitet inom arkitektur, formgivning, design och offentlig miljö ska stärkas och breddas:* Även detta mål motsvarar det allmänna syftet med en politik på området och behandlas bland utmaningarna i kapitel 4 och undertexter till förslagen till nya mål.
- *Offentligt och offentligt understött byggande, inredande och upphandlande ska på ett föredömligt sätt behandla kvalitetsfrågor:* Förebildligheten tas upp i ett av utredningens förslag till nya mål. Förebildligheten bör också tas upp i styrdokument som gäller berörda myndigheter eller i regelverken kring offentligt understödd verksamhet.
- *Svensk arkitektur, formgivning och design ska utvecklas i ett fruktbart internationellt samarbete:* Behövs inte som särskilt mål. Enligt de gällande kulturpolitiska målen ska politiken främja internationellt och interkulturellt utbyte och samverkan och de

statliga målen för internationellt samarbete och handel behandlar frågan.

De samhällsförändringar som har skett sedan Framtidsformer och de nya förutsättningar som växer fram gör att målen för arkitektur, form och design ska anpassas till vår tid och till en kontinuerligt pågående utveckling. En ny politik för arkitektur, form och design ska främja utvecklingen av områdena och på sikt leda till att de kan ha större påverkan i samhället.

Utredningen vill ytterligare understryka att politiken inom arkitektur, form och design befinner sig i en utmanande skärningspunkt mellan olika politikområden såsom kulturpolitik, miljöpolitik, socialpolitik, samhällsbyggande samt näringspolitik. Det finns därför fortsatt stort behov av moderna mål som utvecklar och vägleder detta arbete inom alla berörda politikområden och bidra till en utveckling av det samlade arbetet.

Politiken inom arkitektur, form och design ska förutom att nå områdets egna mål också bidra till att mål på andra områden kan nås. Här kan särskilt nämnas generationsmålet för miljöarbetet, miljökvalitetsmålen, kulturpolitiska målen och folkhälsomålen.

Enligt utredningens beskrivning i kapitel 2 måste en ny politik för arkitektur, form och design utgå från människorna. Den gestaltade livsmiljön är den av människan skapade miljön. Utredningen anser att nya nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken ska vara en riktningsgivare och katalysator för ett långsiktigt arbete, där området ges större möjligheter att bidra till att ge alla invånare en väl gestaltad livsmiljö.

En ny politik för arkitektur, form och design kan bara genomföras och få god förankring när en mångfald av aktörer, såväl enskilda människor som myndigheter, institutioner, organisationer och näringsliv, bidrar med sina perspektiv och använder områdets instrument utifrån sina olika utgångspunkter och uppgifter. Invånarnas engagemang och delaktighet är en viktig förutsättning för att kunskapsområdet ska utvecklas och stärkas. Det är därför angeläget att verka för att människor i ökad utsträckning har möjlighet att vara delaktig i planering och användningen av den gestaltade livsmiljön.

6.4 Förslag till nya nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken

Förslag: Nuvarande nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken föreslås upphöra att gälla och ersättas av följande mål för området. Målen ska utgå från perspektivet gestaltad livsmiljö.

Det övergripande målet med den nationella politiken för arkitektur, form och design är att områdets inflytande ska stärkas och därmed bidra till formandet av en långsiktigt hållbar och väl gestaltad livsmiljö.

Den statliga politiken för arkitektur, form och design ska aktivt främja:

- en helhetssyn präglad av kvalitet, samverkan och dialog i formandet av en attraktiv gestaltad livsmiljö,
- ett inkluderande och demokratiskt samhälle med tillgång till goda livsmiljöer, såväl enskilda som gemensamma,
- ett förebildligt agerande från det offentliga, i alla dess roller, för en stärkt kvalitet i den gestaltade livsmiljön och
- en bred och tvärsektoriell kunskapsutveckling inom utbildning samt för utövare och aktörer inom området gestaltad livsmiljö.

Bedömning: Berörda statliga myndigheter ska ansvara för att målen används i arbetet inom arkitektur, form och design och inom berörda politikområden. Myndigheterna bör stödja användningen av målen även hos andra aktörer i samhället.

Förslagen till nya mål för området arkitektur, form och design utgår från perspektivet gestaltad livsmiljö, se kapitel 4.

De nya nationella målen för arkitektur, form och design ska styra de statliga insatserna på andra berörda politikområden. De ska även kunna inspirera arbetet på kommunal nivå och vägleda politiken i kommuner, regioner och landsting. Målen ska få betydelse för hur staten ser på lokala och regionala prioriteringar vid fördelning av statliga medel på regional eller kommunal nivå.

Effekterna av de nya nationella målen för arkitektur, form och design ska följas upp av berörda myndigheter som har motsvarande uppdrag på andra områden, bland andra Boverket, Naturvårdsverket, Trafikanalys, Statens medieråd och Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser samt Vinnova och Formas. Myndigheterna bör även arbeta för att målen kan användas hos andra aktörer i samhället, utanför den offentliga sfären i näringsliv och organisationer. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö, som utredningen föreslår i kapitel 7, ska löpande följa upp målen och vid behov föreslå nya mål vid återrapportering av resultaten.

Nedan följer en redovisning av utredningens överväganden kring det vart och ett av de föreslagna nationella målen:

- *Det övergripande målet med den nationella politiken för arkitektur, form och design är att områdets inflytande ska stärkas och därmed bidra till formandet av en långsiktigt hållbar och väl gestaltad livsmiljö.*

En ny politik för arkitektur, form och design ska stärka området så att det får genomslag på såväl individnivå som i samhället i stort. Ett hållbart samhälle berör alla invånare och därför vinner vi alla på att de verktyg som arkitektur, form och design tillhandahåller får bättre förutsättningar och effekt. En långsiktigt hållbar samhällsutveckling möjliggörs av ett helhetsperspektiv där utövarnas kunskap ges utrymme, där hänsyn tas till människornas behov och hög kompetens i hantering av resurser prioriteras. Gestaltningen av livsmiljön påverkar samhällsutvecklingen och här finns en stor möjlighet att överbrygga ekonomiska, geografiska och sociala klyftor.

I det långsiktiga arbetet med att utveckla ett hållbart samhälle utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö ska hänsyn tas till såväl sociala, miljömässiga som ekonomiska faktorer, samt till målen inom berörda politikområden. Politiken för arkitektur, form och design har en självklar grund i den nationella miljöpolitiken och miljömålen, där generationsmålet anger inriktningen för den samhällsomvandling som behöver ske inom en generation.

I arbetet för att nå det övergripande målet ska den statliga politiken för arkitektur, form och design aktivt främja:

- *En helhetssyn präglad av kvalitet, samverkan och dialog i formandet av en attraktiv gestaltad livsmiljö*

En ny politik med perspektivet gestaltad livsmiljö ska präglas av långsiktighet och kvalitet. Processer och beslut kring arkitektur, form och design måste i högre grad skapas genom samverkan och dialog. Förståelsen mellan områdets utövare – designer, formgivare, arkitekter, samhälls- och kulturvetare, byggsektorns och näringslivets aktörer i bred bemärkelse, samt angränsande områdets professionella – behöver generellt förbättras, oberoende av i vilka roller de möts i samhällsbyggandet. Relationen till och samverkan med brukaren är en förutsättning för att kunna skapa livsmiljöer, tjänster och produkter som uppfattas som attraktiva av människorna. Kunskap om och tillit till olika roller hos yrkesutövarna skapar goda politiska förutsättningar för nybyggnad och underhåll av bostäder, infrastruktur och andra delar av den gemensamma livsmiljön.

Helhetssyn, samverkan, systemtänkande och uthållighet krävs för att uppnå synergier, kvalitet och hållbarhet i en demokratisk samhällsutveckling. Kollektiva problem kräver kollektiva lösningar. Ett långsiktigt och framsynt arbete inom arkitektur, form och design måste vara innovativt och bedrivs förebyggande och kontinuerligt för att påverka en positiv utveckling av samhället och bidra till ökad delaktighet och ökad hälsa. För en god förankring av perspektivet gestaltad livsmiljö behövs en mångfald av aktörer, såväl enskilda människor som myndigheter, institutioner, organisationer och näringsliv.

Attraktiva gestaltade livsmiljöer ska ha ett varierat utbud av bostäder, arbetsplatser, service och kultur utifrån de lokala förutsättningarna. Städer ska utifrån människors behov av tillgänglighet och utrymme förtäta på ett resurseffektivt och jämlikt sätt som tar hänsyn till natur- och grönområden med god kvalitet vad gäller både biologisk mångfald och möjligheter till odling. En god livsmiljö utgår från ett sammanhållet och hållbart perspektiv på kulturella, sociala, ekonomiska och miljö- och hälsorelaterade frågor. Det behövs metodutveckling och utveckling av nya redskap.

- *Ett inkluderande och demokratiskt samhälle med tillgång till goda livsmiljöer, såväl enskilda som gemensamma*

Livsmiljön är en gemensam angelägenhet som samtidigt är central ur individuell synvinkel. Ett demokratiskt och inkluderande samhälle ska genom gestaltningen och bruket av det offentliga vara öppen, jämställd och ansvarstagande för att ge olika perspektiv utrymme. En socialt hållbar nationell, regional och lokal samhällsplanering stärker sambandet inom och mellan tätorter och landsbygd. Gemensamma system för såväl fysisk som digital infrastruktur och mobilitet ska vara tillgängliga för alla, miljöanpassade, energieffektiva, socialt och kulturellt inkluderande.

Det demokratiska och inkluderande samhället tar hänsyn till alla invånares olika perspektiv och erfarenheter. Barnperspektivet måste tydligare föras in i samhällsplaneringen, den gestaltade livsmiljön ska utformas för barn och unga.

Boendet är en demokratisk rättighet. En satsning på boendet utgår ifrån människors rätt att ta del av det offentliga rummet på lika villkor och att ha tillgång till service och investeringar i gemensamma miljöer. Bostadspolitiken och politiken för arkitektur, form och design ska vara verktyg för att åstadkomma ett hållbart samhälle med goda livsmiljöer för alla. Livsmiljön ska utgå från och stödja människans behov av upplevelser, möten och trygghet i såväl enskilda som gemensamma miljöer. Det gäller även de digitala miljöer som i dag är en stor del av livsmiljön. Den tekniska utvecklingen och en mångfald av aktörer som jämbördigt bidrar med sina perspektiv, ger bättre förutsättningar för en demokratisk organisering av samhället.

- *Ett förebildligt agerande från det offentliga, i alla dess roller, för en stärkt kvalitet i den gestaltade livsmiljön*

Ett förebildligt offentligt agerande är nödvändigt för att genomföra en ny politik och att verka långsiktigt inom området. Politiken måste stimulera en god miljömässigt, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling. Staten ska i egenskap av normgivare, byggherre, beställare, inköpare, förvaltare och hyresgäst agera som förebild när det gäller det sammanhållna området arkitektur, form och design. Det är också viktigt att allt offentligt och offentligt stött byggande och offentlig upphandling av produkter, tjänster, system och

processer ska behandla kvalitetsfrågor på ett föredömligt sätt. Kunskapshöjning behövs inom bland annat offentlig upphandling för att kvalitetsaspekten ska prioriteras och incitamenten för att göra goda affärer med våra gemensamma medel ska förbättras. Den statliga uppföljningen och samordningen av politiken på området måste förstärkas och utvecklas för att målen ska nås.

- *En bred och tvärssektoriell kunskapsutveckling inom utbildning samt för utövare och aktörer inom området gestaltad livsmiljö*

Grundskolan ska tidigt ge barn och unga en förståelse för samhällsplanering, byggande, arkitektur, form och design. Alla ska ha möjlighet att tillgodogöra sig relevant kunskap för att vara delaktiga och ställa krav som medborgare. Förutsättningarna för breddad rekrytering och kontinuerligt lärande behöver förbättras.

Kunskapen om andra yrkesgruppens sätt att tänka och arbeta behöver förstärkas för att ge goda förutsättningar för samverkan. I grundutbildningarna inom arkitektur, form och design bör ingå kurser i humaniora, ekonomi och teknik. På motsvarande sätt bör arkitektur, form och design i högre grad lyftas fram på tekniska utbildningar för att ge förutsättningar för tillämpandet av ett helhetsperspektiv. Breddad kompetens inom området arkitektur, form och design behövs för att förvalta kunskapen så att den kan kvalitetsäkras och göras tillgänglig och användbar för såväl allmänhet som professionellt verksamma. En stärkt inhemsk efterfrågan på kompetensen inom arkitektur, form och design är väsentlig för en större internationell konkurrenskraft på området. Samsyn inom området är viktig för att utveckla samverkan med det omgivande samhället. Forskningen är viktig för både kunskaps- och professionsutvecklingen. I ett kreativt och dynamiskt samhälle bör arkitektur, form och design ges goda förutsättningar att påverka samhällsutvecklingen och bidra till att möta samhällets utmaningar.

7 Myndigheten för Gestaltad livsmiljö

7.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska enligt direktiven (dir. 2014:02) föreslå hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas. Politiken ska innehålla insatser som gör att arkitektur, form och design kan få ett ökat genomslag inom berörda samhällsområden. Utredningen ska även se på styrningen av berörda statliga myndigheter genom att analysera instruktioner, regleringsbrev och andra styrdokument. Vidare ska utredningen lämna förslag på vilken eller vilka myndigheter som ska svara för uppföljning av måluppfyllelsen inom området.

7.2 En myndighet för perspektivet gestaltad livsmiljö

Utredningen har i kapitlen ovan beskrivit betydelsen av perspektivet gestaltad livsmiljö och vikten av att områdena får ett stärkt inflytande. Ett viktigt inslag i politiken är en mer aktiv användning av arkitektur, form och design som verktyg för att skapa ett inkluderande, hållbart och demokratiskt samhälle. Politiken för arkitektur, form och design ska därför vara aktuell och stå i relation till samhällets förändringar.

För att åstadkomma ett starkt och långsiktigt genomslag anser utredningen att det krävs en myndighet som kan utveckla och driva politiken för arkitektur, form och design, kontinuerligt följa kunskapsutvecklingen, perspektivera, samarbeta, stimulera, debattera, följa upp statens förebildlighet och vid behov föreslå nya mål.

Utredningen har ingående bedömt förutsättningarna för att utveckla verksamheten vid befintliga myndigheter på området.

Alternativet att bygga upp en helt ny myndighet för området har också prövats.

Utredningens huvudförslag är att Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes) ombildas till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö.

Utredningens ställningstagande är att verksamheten inte ska vara en del av någon annan myndighet, att myndigheten ges nya instruktioner och regleringsbrev, att den ges en egen chef utsedd av regeringen, att myndigheten samverkar med en regional struktur och att myndigheten ansvarar för och tar initiativ till en kontinuerlig uppdatering av politiken för arkitektur, form och design.

I myndigheten ska perspektivet gestaltad livsmiljö genomsyra all verksamhet och områdena arkitektur, form och design ska behandlas som ett sammanhållet område.

7.2.1 Kort bakgrund om Arkdes

Arkdes, tidigare Arkitekturmuseet, har under drygt 50 år varit en viktig aktör på området. Arkitekturmuseet bildades som stiftelse 1962 av Svenska arkitekters riksförbund (SAR). SAR:s donerade samlingar blev grunden till museets arkiv och nuvarande samlingar. 1978 blev museet en statlig myndighet med namnet Arkitekturmuseet. Myndighetens samlingar innehåller cirka tre miljoner skisser, ritningar och handlingar, 600 000 fotografiska bilder och 2 000 modeller.

Museet fick ett utvidgat ansvarsområde 2009, vilket innebar att det utöver uppgiften att vara nationellt museum för arkitektur även skulle ansvara för att främja arkitektur, form och design och ha ett helhetsperspektiv när det gäller boende och stadsutveckling.

År 2010 utökades uppdraget ytterligare när museet även fick ansvar som mötesplats för form och design med utgångspunkt i det förslag som lades fram i *Mötesplats för form och design* (SOU 1999:123).

År 2013 beslutade regeringen om en ny instruktion för myndigheten, som sedan maj 2013 heter Statens centrum för arkitektur och design, även kallat Arkdes. Uppgiften att utgöra en nationell mötesplats återfinns sedan 2013 i myndighetens instruktion. Myndigheten är en enrådighetsmyndighet, vilket innebär att den leds av en myndighetschef. Myndighetschefen har

titeln överintendent och utses av regeringen. Myndigheten har ett insynsråd med sex ledamöter inklusive överintendenten, som är ordförande.

Arkdes nuvarande instruktion omfattar att: myndigheten ska stärka kunskapen om och främja intresset för arkitekturens, formens och designens värden och betydelse för individen och för samhällsutvecklingen. Arkdes ska vara en nationell mötesplats för aktörer inom sitt område, driva och stödja utställningsverksamhet och annan pedagogisk och debatterande verksamhet. Myndigheten ska verka för att de mål som riksdagen har fastställt för arkitektur, formgivning och design uppnås och ska följa upp politikens genomslag på området och vid behov föreslå åtgärder för att stärka måluppfyllelsen.

Arkdes ska samverka på nationell, regional och lokal nivå, bidra till kunskapen om en hållbar samhällsutveckling, följa utvecklingen av arkitektur, form och design och verka för ökad kunskap grundad på forskning och samverkan med andra, exempelvis universitet och högskolor, förmedla kunskap inom sitt verksamhetsområde. Myndigheten ska vårda, förteckna, vetenskapligt bearbeta och genom nyförvärv berika de samlingar som har anförtratts myndigheten och hålla samlingarna tillgängliga för allmänheten.

Arkdes anslag för 2015 är 50,7 miljoner kronor. Sedan myndigheten fick sina nya uppgifter 2009 har dess anslag ökat med totalt 16,5 miljoner kronor. Enligt förslag till statens budget för 2016 (prop. 2015/16:1, utgiftsområde 17) är medelstillelningen för 2016, 51,1 miljoner kronor.

7.2.2 Remiss av promemoria om sammanslagning av Arkdes och Moderna museet

Under våren 2015 remitterade Kulturdepartementet promemorian *Inordnande av Statens centrum för arkitektur och design i Moderna museet – en kraftsamling för konsten, arkitekturen och formen* (Ku2015/01253/KI). I promemorian analyseras förutsättningarna för att samla uppgifterna för Moderna museet och Arkdes i en myndighet.

Utredningen ansåg i korthet att mötesplatsen är mycket viktig i en framtida arkitektur-, form- och designpolitik. Utredningen menade också att ett beslut om inordnande av Arkdes i Moderna

museet borde avvakta både utredningens och Museiutredningens (dir. 2014:8) slutbetänkande i oktober 2015.

Flera andra remissorgan hade samma uppfattning, att regeringen borde avvakta resultatet av de statliga utredningarna innan slutlig ställning tas i frågan om inordnade av Arkdes i Moderna museet.

7.3 Förslag till ombildning av Arkdes till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö

Förslag: Utredningen föreslår att Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes) ombildas till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö. Namnet ska ses som ett arbetsnamn och kan slutligt bestämmas senare.

- Förslaget innebär att samlingarna ska överföras till ett statligt finansierat museum med bra förutsättningar för att klara såväl vård som visning av samlingarna.
- Utställningsverksamheten i dess nuvarande form ska inte ingå i den nya myndigheten. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska dock ha möjlighet att göra utställningar utifrån perspektivet och att även producera och delta i produktioner av utställningar på andra platser, företrädesvis inom de regionala strukturer som myndigheten samverkar med. Behovet av lokaler bör ses över.
- Mötesplatsen för områdets aktörer i bred bemärkelse och för allmänheten är central i den nya myndigheten.
- Det pedagogiska uppdraget, bibliotek och forskning ska omfattas av och utvecklas i den nya myndighetens verksamhet.
- Myndigheten ska i sitt uppdrag följa upp statens arbete och förebildlighet genom samverkan med andra myndigheter.
- Myndigheten ska administrera ett nytt anslag för utveckling av området (se förslag i kap. 8).

Bedömning: Ett ombildande av Arkdes till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö behöver förberedas. Myndighetens organisation och verksamhet bör ses över och förslag till en ny

instruktion och regleringsbrev tas fram. Samlingarnas långsiktiga hemvist ska definieras. Förberedelserna kan göras av en tilltänkt myndighetschef eller av Regeringskansliet. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska med utgångspunkt i ett helhetsperspektiv ansvara och verka för genomförande och uppföljning av den statliga politiken för arkitektur, form och design. Den ombildade myndigheten bör kunna starta den 1 januari 2017.

Utredningen föreslår att Arkdes ombildas till en myndighet med arbetsnamnet Myndigheten för Gestaltad livsmiljö. Förslaget innebär att delar av Arkdes verksamhet går in i den ombildade myndigheten och att andra delar flyttas eller förändras.

Myndighet ska vara en fristående myndighet med det övergripande ansvaret på området. Myndigheten föreslås vara en enrådighetsmyndighet och ledas av en myndighetschef, en generaldirektör. Myndigheten ska ha ett insynsråd med uppdrag att bevaka de frågor som myndigheten har att hantera samt vara ett stöd till myndighetsledningen i strategiska beslut.

Myndigheten ska utifrån gällande mål för området driva verksamheten, löpande följa upp målen genom att varje mandatperiod bedöma dess aktualitet och vid behov föreslå nya. Myndigheten ska, genom att synliggöra kopplingen mellan samhällsutmaningarna och verksamhetsområdenas potential att lösa nationella och globala frågor, ha i uppdrag att vägleda regeringen i detta arbete. Myndigheten ska analysera hinder och presentera exempel på förebildlighet inom området.

Myndigheten ska med utgångspunkt i perspektivet gestaltad livsmiljö vara en aktör i samhällsdebatten och ett nav för kunskapsspridning kring den hållbara samhällsutvecklingen. Myndigheten ska perspektivera utmaningarna, initiera diskussioner och debatt med branscherna, utövare, andra aktörer och invånarna. Myndigheten ska forska, åskådliggöra viktiga frågor, popularisera material till olika målgrupper, demonstrera exempel, ställa ut och arbeta med pedagogiska program för att sprida, synliggöra och tillhandahålla verktyg och kunskap till allmänheten.

Myndigheten ska präglas av öppenhet och delaktighet och genom hög kompetens ha legitimitet hos företrädare för områdets olika delar, både inom arkitektur, form och design och inom

utbildning, byggsektor och näringsliv. Myndigheten ska stötta och initiera tvärdisciplinära och korsbefruktande projekt mellan samhällets sektorer.

Myndigheten ska vara en *think-tank*, eller tankesmedja, med forskning, bibliotek och pedagogisk verksamhet.

Den regionala närvaron ska vara stark och en samverkansstruktur ska vara aktiv och långsiktig. Myndigheten ska samarbeta med andra myndigheter, kommuner och branscher i ett kontinuerligt arbete för att lyfta frågeställningar, sprida goda exempel och tillhandahålla kunskap.

Myndigheten kommer att ha ett stort kommunikativt och utåtriktat uppdrag. Den ska utifrån de nationella målen och perspektivet stimulera en diskussion kring begreppen arkitektur, form och design och kommunicera perspektivet för att stärka frågornas ställning och göra de angelägna för beslutsfattare och medborgare. Områdets styrkor och möjligheter ska beskrivas för att arkitektur, form och design genom en stärkt roll ska kunna påverka ett hållbart samhällsbyggande.

7.3.1 Samlingarnas tillhörighet

Arkdes samlingar består i dag av material kring ämnet arkitektur, till största delen från 1900-talets första hälft. Fyra miljoner föremål från mer än 500 arkitekter finns representerade i samlingarna. Till övervägande del har museet övertagit samlingen från det tidigare Svenska Arkitekters Riksförbund. Mycket har skänkts till museet av arkitektkontor, arkitekterna själva eller deras anhöriga.

Utredningen har analyserat och diskuterat frågan om samlingarnas långsiktiga hemvist. Enligt den gällande instruktionen ska Arkdes bland annat vårda, förteckna, vetenskapligt bearbeta och genom nyförvärv berika samlingarna och hålla dem tillgängliga för allmänheten. Samlingsområdet omfattar endast de föremål som har samband med myndighetens uppgifter inom arkitekturområdet.

Samlingarna är en viktig källa till kunskap om svensk byggnadskonst och ska fortsättningsvis användas aktivt, vårdas och berikas. Samlingarna föreslås dock inte ingå i myndigheten för gestaltad livsmiljö utan tas omhand av lämplig huvudman bland de statliga museerna som har bättre förutsättningar att stärka

samlingarna fortsättningsvis. Den nya myndigheten för gestaltad livsmiljö kommer enligt förslaget inte att ha ett museiuppdrag och arkitekturområdet är endast en av delarna av perspektivet gestaltad livsmiljö.

Enligt förslaget i den remitterade promemorian skulle samlingarna överföras till Moderna museet. Moderna museet är en möjlig museimyndighet som skulle kunna ta ansvar för samlingarna. Samtidigt anser Nationalmuseum i sitt yttrande över den remitterade promemorian att de har goda förutsättningar att ta över den samling som avser arkitektur inom Arkdes nuvarande uppdrag. Nationalmuseum har redan betydande arkitektursamlingar med byggnads- och inredningskonst från år 1500 fram till 1930. När Nationalmuseum flyttar in i den renoverade museibyggnaden 2017 har man goda förutsättningar att ta omhand och visa materialet.

Moderna museet och Nationalmuseum är alltså två tänkbara förvaltare av samlingarna och är också närbelägna till samlingarnas nuvarande plats på Skeppsholmen i Stockholm.

7.3.2 Utställningar lokalt, regionalt och nationellt

Utställningsverksamheten spelar en viktig roll för att genomföra uppdraget att synliggöra och driva diskussioner om arkitektur, form och design. Utställningsverksamheten ska stärka myndighetens uppdrag att vara en aktiv röst i samhällsdebatten.

Utredningen föreslår att Myndigheten för Gestaltad livsmiljö bör ha en viss utställningsfunktion som bidrar till att åskådliggöra, perspektivera och diskutera frågor. Utredningen bedömer dock att myndigheten inte kommer att ha behov av utställningslokaler i den omfattning som Arkdes förfogar över i sin nuvarande utställningsverksamhet.

Myndigheten föreslås genomföra eller medverka till genomförande av interdisciplinära utställningar som prövar, undersöker aspekter och problemlösningar av samhällets utmaningar, ur såväl samtida som historiska perspektiv. Utställningar i kombination med seminarier, debatter och filmvisningar kan göras i myndighetens egna lokaler eller i samverkan med regionala partner eller andra intressenter. Genom olika former av samarbeten ska

utställningsverksamhet kunna ske över hela landet, i olika lokaler och även i stadsrum och landskap. Verksamheten ska ha möjlighet att vara undersökande och flexibel och riktas till områdets målgrupper, branscher, näringsliv och allmänhet.

Genom samverkan i utställningsverksamheten kan myndigheten dra nytta av en mångfald av perspektiv. Här kan också samverkan med museer och andra myndigheter vara viktiga, till exempel myndigheterna inom Plattformen för hållbar stadsutveckling, Moderna museet, Riksantikvarieämbetet, Nationalmuseum, Nordiska museet, Statens konstråd, Tekniska museet och Världskulturmuseerna samt länmuseer och kommunala museer.

7.3.3 Mötesplatsuppdraget

Myndighetens centrala uppdrag är mötesuppdraget. Mötesplatsen är mycket viktig i en framtida arkitektur-, form- och designpolitik då området i högre grad ska präglas av dialog och delaktighet och kunna bidra till en hållbar samhällsutveckling.

Vikten av en aktiv arena för diskussion och för samverkan har återkommande lyfts fram i utredningens externa möten med myndigheter, bransch och andra intressenter.

Arkdes har i dag i uppdrag att fungera som mötesplats för aktörer inom sitt verksamhetsområde. I den ovan nämnda promemorian från Kulturdepartementet konstaterades att det råder stor samstämmighet kring behovet av en nationell mötesplats för att diskutera, problematisera och väcka intresse för frågor kring arkitektur, design och utvecklingen av vår gemensamma livsmiljö. Det konstaterades också att under de sex år som myndigheten haft denna uppgift har Arkdes inte fullt ut kunnat utveckla de samarbeten som krävs, och man bedömer att det finns bättre förutsättningar att göra detta i en utvecklad och mer resursstark organisation.

Utredningen anser att genom ombildningen av Arkdes till Myndigheten för Gestaltad livsmiljö stärks förutsättningarna för att bygga upp mötesplatsen och den tvärsektoriella samverkan som avsetts. Den nya myndigheten ska förstärka och utveckla mötesplatsen och förmedla vikten av en samlingsplats för arkitektur, form och design. Det är en funktion som blir allt mer

angelägen för såväl medborgare som beslutsfattare inom stat, kommun och näringsliv.

Den nationella mötesplatsen ska vara myndighetens verktyg att följa utvecklingen inom arkitektur, form och design i Sverige och vara en plats för samverkan. I mötesplatsuppgiften ligger även att utifrån de nationella målen fungera som en aktiv värd för andra verksamheter som tilldelats ansvar och uppgifter inom området och stödja dem i deras behov av utåtriktade aktiviteter. På så sätt ska inte all verksamhet inom mötesplatsen vara egeninitierad eller egenproducerad, utan bidra till att förstärka övriga aktörers uppgifter inom gestaltad livsmiljö. På sikt ger detta förutsättningar för ökad samverkan mellan centrala aktörer, vilket stärker förutsättningarna att uppnå de nationella målen. En central uppgift är att perspektivera arkitektur, form och design från olika håll, såväl samtida som historiska. Detta kan ske genom bland annat seminarier, föreläsningar, utställningar, filmvisningar och publikationer.

7.3.4 Myndighetens kompetens, lokalisering och regionala samverkan

Utredningens huvudförslag till ombildande av Arkdes till en ny myndighet innebär ytterst en prövning av det statliga åtagandets omfattning på området. Enligt utredningens bedömning kommer det att finnas ett behov av verksamhetsförändringar vid ombildandet till den nya myndigheten.

Myndigheten ska ha personal med en kompetens och kunskapsbredd som omfattar hela området som perspektivet gestaltad livsmiljö utgår ifrån. En viktig kompetens inom myndigheten ska vara förmågan att bedriva ett professionellt och målgruppsinriktat kommunikationsarbete riktat mot allmänheten, utövare och myndighetssfären, liksom beslutsfattare inom företag och på berörda politiska nivåer. Bemanningen ska ha kapacitet och erfarenhet så att den kan hantera och utveckla ämnesområdena och driva samarbeten med övriga berörda myndigheter och branscher inom området. Särskild kompetens ska driva områdets frågor samtidigt samverka med andra kompetenser för att föra utvecklingen framåt.

Utredningen ser behov av en designfunktion som ska inrättas på Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och ansvara för stöd och

kunskap för ökad användning av designmetodik i statliga verksamheter. Bakgrunden till utredningens förslag är att det behövs ett tydligt nationellt och strategiskt ledarskap på designområdet för att strategiskt bygga upp designkapacitet i offentlig verksamhet och möta medborgarnas behov genom design.

Resurs- och kompetensfrågorna är nyckelfrågor vid nystarten av myndigheten. För att kunna motsvara förväntningarna måste myndigheten vid start kunna svara för ett löpande arbete inom området gestaltad livsmiljö.

Sedan 1965 har Arkitekturmuseet och sedermera Arkdes varit lokaliserat till Skeppsholmen i Stockholm. 1998 stod dagens lokaler intill Moderna museet klara för inflyttning. Dessa lokaler har möjliggjort myndighetens utställnings- och samlingsuppdrag. Behovet av omfattningen av lokaler och den föreslagna myndighetens lokalisering behöver ses över. Mot bakgrund av utredningens uppfattning av vikten av myndighetens centrala roll för frågorna och samverkan med berörda aktörer bedömer utredningen dock att myndigheten bör vara placerad i Stockholmsområdet.

En hållbar politik för arkitektur, form och design är en angelägenhet för hela landet. För att få en spridning, regional förankring och brett genomslag för perspektivet gestaltad livsmiljö ska Myndigheten för Gestaltad livsmiljö samarbeta med befintliga institutioner och stödja utvecklingen av andra lokala mötesplatser inom arkitektur, form och design.

Utredningen konstaterar att den statliga myndighetsstrukturen behöver stärkas centralt samtidigt som samverkansmöjligheterna med regionerna också behöver förstärkas. Genom kultur-samverkansmodellen är det möjligt för staten att samspela med regionala resurser och kompetenser oberoende av huvudman och organisationsform. Den regionala verksamheten kan komplettera den statliga uppgiften på området. Flera regionala institutioner och aktörer i landet har förutsättningar att bidra till en nationellt hållbar struktur. Tät kontakt ska därför hållas med ett antal befintliga aktörer regionalt. Dessa kan vara Röhsska museet i Göteborg, Form/Design Center i Malmö, Bildmuseet i Umeå, Sameslödstiftelsen i Jokkmokk, landsting och länsstyrelser samt kommunala verksamheter runt om i landet.

De regionala mötesplatserna har som regel byggt upp en lokal samverkan med universitet och högskolor, folkhögskolor och näringsliv. Organisationer som Sveriges Arkitekter, Svensk Form, Konsthantverkscentrum, det nationella nätverket av hemslöjds-konsulenter och andra lokala organisationer är betydelsefulla i myndighetens formande av den regionala strukturen. De regionala mötesplatserna ska vara resurscentra som med lokal kunskap och förankring skapar möjligheter för såväl ett regionalt som nationellt perspektiv. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och de regionala aktörerna kan dessutom kontinuerligt bygga internationella nätverk.

7.3.5 Pedagogiska perspektiv och forskning

För att stärka ett pedagogiskt arbete med arkitektur, form och design ska Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ha i uppdrag att stimulera utvecklingen inom arkitektur-, form- och designpedagogik. En central del av denna ska vara inriktad på barn och unga. Utredningen bedömer att det på nationell nivå krävs en samlad kunskap om och utveckling av arkitektur-, form- och designpedagogik för barn och unga, både i och utanför skolan. Arkitekturkonsulenter i exemplet från Göteborg och Västra Götalandsregionen visar hur konsulenter kan vara en pedagogisk resurs i skolarbetet för att göra barn och unga delaktiga i formande av livsmiljön (se kap. 10).

För att vidareutveckla pedagogiska perspektiv är ett erfarenhetsutbyte och kunskapsutveckling inom detta område nödvändigt. Här har myndigheten en viktig roll i att överblicka befintliga initiativ och göra erfarenhetsutbyte möjligt. Material för undervisning i arkitektur, form och design utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö kan utvecklas i samverkan med forskare inom relevanta ämnen samt lärare och studenter på lärarutbildningarna.

En uppgift för myndigheten är också att stötta forskning inom området och ha kunskap om och bidra till att tillgängliggöra samtida vetenskaplig och konstnärlig forskning.

7.3.6 Samverkan med andra myndigheter – sammanfattning av övriga förslag till myndighetens verksamhet

Myndigheten ska målmedvetet följa upp statens arbete och förebildlighet genom samverkan med andra myndigheter. Detta ska ske genom samarbete med den föreslagna funktionen riksarkitekt inom Statens fastighetsverk (se förslag i kap. 8) och genom att förvalta och fördela medel från den föreslagna fonden (se förslag i kap. 8). Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och Statens fastighetsverk ska få i uppdrag att ge stöd till utveckling av arkitektur-, form- och designpolitiska program i statliga myndigheter (se förslag i kap. 8).

Vidare ska myndigheten i samverkan med Boverket med flera arbeta fram en vägledning för kommunernas arbete och program för arkitektur, form och design (se förslag i kap. 8).

I myndighetens uppdrag ska ingå att sprida kunskap om nyttan och värdet av hållbarhetsfrågor och samhällsutvecklingsfrågor utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö för exportfrämjande satsningar (se förslag i kap. 8). Myndigheten ska tillhandahålla kunskap till Upphandlingsmyndigheten och möjliggöra möten mellan myndigheter och leverantörer för att säkerställa kvalitet och kompetens vid offentlig upphandling av arkitektur, form och design (se förslag i kap. 9). Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska medverka till att sprida forskningsnätverkens och forskningsutlysningens resultat till berörda aktörer i samhället (se förslag i kap. 10).

8 Det offentliga och insatser inom arkitektur, form och design

8.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och föreslå hur statens, landstingens och kommunernas åtagande kan utformas till stöd för politiken för arkitektur, form och design, såväl nationellt och regionalt som lokalt. Utredningen ska dessutom analysera och föreslå insatser för att öka möjligheterna för berörda aktörer att utveckla samverkan och dialog, samt bedöma behovet av nya former för samarbete.

Utredaren ska enligt tilläggsdirektiven analysera och lämna förslag på hur processer kring arkitektur, form och design i högre grad kan präglas av dialog och delaktighet.

8.2 Den offentliga sektorn

Offentlig sektor är den skattefinansierade verksamhet som drivs åt det allmänna och är underställd stat, primärkommun och sekundärkommun eller andra politiska enheter. Exempel på verksamheter som ofta ingår i det offentliga är vård och omsorg, utbildning, rättsväsende, försvar, kollektivtrafik och infrastruktur men det finns offentliga åtaganden även inom andra områden, till exempel inom kulturområdet.

Svenska myndigheter utgörs av regeringen, domstolarna och förvaltningsmyndigheterna. Domstolarna är statliga, medan förvaltningsmyndigheterna kan vara statliga eller kommunala. Beslutande församlingar, såsom riksdagen och kommun-fullmäktige, är inte myndigheter. Även andra organ kan ha förvaltningsuppgifter, till exempel aktiebolag som ägnar sig åt myndighetsutövning.

Europeiska unionens förvaltningsorgan kan nämnas i detta sammanhang, som en överstatlig nivå.

Enligt Statskontoret fanns det 370 statliga myndigheter 2014. Eftersom det går att använda sig av olika definitioner, kan olika uppgifter om antalet myndigheter vara lika giltiga. Till detta kommer kommunala myndigheter. De offentliga inkomsterna respektive utgifterna utgör 50 procent av bruttonationalprodukten och statens inkomster är högre än kommunernas. År 2012 var ungefär 1 275 000 personer sysselsatta inom offentlig sektor, vilket motsvarar 28 procent av den totala arbetsmarknaden.

8.3 Statliga myndigheter och statliga bolag inom området

I statens budget hanteras arkitektur, form och design inom utgiftsområde 17 Kultur, medier, trossamfund och fritid. Möjligheterna att genomföra en politik inom arkitektur, form och design påverkas även av prioriteringar inom andra utgiftsområden.

Exempel på berörda utgiftsområden med betydelse för området arkitektur, form och design är *Hälsovård, sjukvård och social omsorg, Integration och jämställdhet, Arbetsmarknad och arbetsliv, Utbildning och universitetsforskning, Samhällsplanering, bostadsförsörjning och byggande samt konsumentpolitik, Regional tillväxt, Allmän miljö- och naturvård, Energi, Kommunikationer, Areella näringar, landsbygd och livsmedel* samt *Näringsliv* (se kap. 6).

En tvärspektoriell styrning av resurser mellan samtliga berörda utgifts- och politikområden är viktig för måluppfyllelsen och genomförandet av politiken inom arkitektur, form och design. Det ska särskilt framhållas att inom andra politik- och utgiftsområden finns det många skarpa och styrande instrument för områdets utveckling och genomförande av politiken. Det finns till exempel bestämmelser i plan- och bygglagstiftningen och i andra lagar, förordningar och föreskrifter som direkt har med området att göra och som har betydelse för politikens genomslag, till exempel fördelning av ekonomiska anslag och styrning av statliga myndigheter och bolag.

I statens budget hanteras arkitektur, form och design inom utgiftsområde 17 Kultur, medier, trossamfund och fritid under ett

avsnitt Bildkonst, arkitektur, form och design. Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes) verksamhet, Statens kulturråds bidragsgivning inom bild- och formområdet samt Statens konstråds insatser för den konstnärliga gestaltningen av den gemensamma miljön. Vidare omfattas stöd till verksamheten i Föreningen Svensk Form och Nämnden för hemslöjdsfrågor. Verksamhet som tas upp inom bild- och formområdet bedrivs också av Moderna museet, Nationalmuseum, Riksutställningar och Konstnärsnämnden.

Statliga medel till bildkonst, form och design fördelas även via kultursamverkansmodellen till läns museer, konsthallar och andra regionala och lokala organisationer.

Ett stort antal myndigheter och institutioner på kulturområdet har intressen inom den statliga verksamheten för arkitektur, form och design, till exempel Statens kulturråd, Myndigheten för kulturanalys, Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd, Konstnärsnämnden, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Nationalmuseum med Prins Eugens Waldemarsudde, Statens museer för världskultur, Moderna museet, Tekniska museet och Nordiska museet.

Andra viktiga myndigheter eller berörda aktörer i en utvecklad samverkan på området är bland andra Svenska institutet, Tillväxtverket, Myndigheten för delaktighet, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor samt Statens skolverk och Skolinspektionen. Dessa myndigheter är exempel på myndigheter där dialogen och formerna för samarbete med området arkitektur form och design behöver utvecklas.

Ett annat exempel på politikområde där dialogen och formerna för samarbete med området arkitektur, form och design behöver utvecklas är miljöområdet i vid mening. Här agerar flera myndigheter, bland andra länsstyrelserna, Naturvårdsverket, Havs- och vattenmyndigheten, Energimyndigheten, Kemikalieinspektionen, Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI), Sveriges geologiska undersökning, Socialstyrelsen och Folkhälsomyndigheten. Arbetet med perspektivet gestaltad livsmiljö berör miljöpolitiken och de stora globala miljöfrågorna. Folkhälsofrågorna är också ett viktigt inslag i en heltäckande politik för en långsiktigt hållbar utveckling. Politiken kan bidra till att utveckla och stödja samhällets arbete med att främja hälsa, förebygga ohälsa och skydda mot hälsohot. De beslut som mest påverkar individens hälsotillstånd är de som fattas på nationell och lokal nivå. Den

samlade statliga politiken tillsammans med kommunerna, civilsamhället, näringsliv och forskning medverkar till långsiktigt hållbara lösningar.

Arbetsmiljöverket agerar som tillsynsmyndighet och vägleder alla slags verksamheter inom sitt ansvarsområde. För att skapa en bra arbetsmiljö inomhus finns regler om ljud, ljus, luft, temperatur och lokalers utformning. Konsumentverkets arbete syftar till att stödja människor för att bli medvetna och säkra konsumenter.

Ett stort antal statliga myndigheter har olika uppgifter i samhällsplanering och samhällsbyggande. Vissa statliga myndigheter är tillsyns- och tillståndsmyndigheter medan andra bygger och förvaltar statlig egendom. Samhällsplanering och samhällsbyggande är viktiga uppgifter för en nationell politik inom arkitektur, form och design. Länsstyrelserna, Lantmäteriet och Boverket är exempel på myndigheter som har viktiga uppgifter på området och som bland annat bedriver tillsyn och hanterar bidragsärenden.

Länsstyrelserna har centrala uppgifter som tillståndsmyndighet eller tillsynsmyndighet många olika typer av ärenden enligt olika lagar samt samordnare av statliga intressen i länet. Länsstyrelsen är den statliga aktören regionalt i frågor om allmänna miljöfrågor, naturvård och kulturmiljövård. Länsstyrelserna är dessutom viktiga aktörer vad gäller regional tillväxt och infrastrukturplanering, hållbar samhällsplanering och boende och klimat- och energistrategier. En uppgift för länsstyrelserna som får för liten uppmärksamhet är arbetet med en regionalisering av nationella mål, planer och program.

Ett antal myndigheter förvaltar delar av den statliga egendomen. Dessa myndigheter ska inom sitt uppdrag som regel bidra till ett hållbart byggande och en hållbar förvaltning. Myndigheter som agerar som förvaltare av statlig egendom är till exempel Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Trafikverket och Sjöfartsverket. Andra statliga myndigheter med betydelse för samhällsbyggande och utveckling är till exempel Affärsverket svenska kraftnät (Svenska kraftnät) och Luftfartsverket. Svenska kraftnät ska förvalta, driva och utveckla ett kostnadseffektivt, driftsäkert och miljöanpassat kraftöverföringssystem. Luftfartsverkets huvuduppgift är att tillhandahålla en effektiv och miljöanpassad flygtrafiktjänst för civil och militär luftfart.

Alla dessa myndigheter påverkar livsmiljön i sin gestaltning och förvaltningen av byggnader och anläggningar i form av infrastruktur för transporter och energiöverföring, eller i form av vägar, järnvägar och kraftledningar eller i form av broar, tunnlar, kontrolltorn och kraftledningsstolpar.

Några ingår också i Samverkansforum, ett frivilligt samarbete för byggande och förvaltande statliga verk och bolag. I dag medverkar Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Riksbanken, Riksdagsförvaltningen, Sjöfartsverket, Specialfastigheter, Statens fastighetsverk, Svenska Kraftnät och Trafikverket i Samverkansforum.

Boverket är en viktig myndighet som arbetar med frågor om samhällsplanering, byggande och boende. Myndigheten beslutar om råd och regler, följer upp plan- och bygglagens tillämpning, delar av miljöbalken och bostadsförsörjningslagen. Myndigheten beslutar också om vissa statliga stöd och bidrag inom sitt ansvarsområde. Dessutom undersöker och utreder Boverket frågor inom sitt ansvarsområde på eget initiativ eller i form av uppdrag från regeringen. Lantmäteriet ansvarar för fastighetsindelningen i Sverige och försörjer samhället – offentlig sektor, näringsliv och privatpersoner – med information om geografi och fastigheter.

Tillväxtverkets huvuduppgifter är att i alla delar av landet främja hållbar näringslivsutveckling och hållbar regional tillväxt samt genomföra strukturfondsprogram. Verket har även i uppdrag att främja de kulturella och kreativa näringarna, inklusive design och arkitektur. Verket ska dessutom utveckla och genomföra insatser som främjar entreprenörskap, hållbar tillväxt och utveckling i företag som har betydelse i en ny politik för arkitektur, form och design. Den nationella, regionala och lokala förmågan att främja goda livs- och boendemiljöer är en viktig del i arbetet med en ny politik även inom arkitektur, form och design. Via Tillväxtverket får Stiftelsen Svensk Industridesign (SVID) offentlig finansiering.

Forskning och utveckling är också viktiga inslag i politiken för arkitektur, form och design. Forskningspolitiken är inriktad på att ge stöd och främja grundläggande forskning av hög vetenskaplig kvalitet. Det är en viktig statlig uppgift att främja och stödja grundforskning och behovsmotiverad forskning samt utveckling inom miljö, innovation och samhällsbyggande. Viktiga statliga aktörer här är Vetenskapsrådet, Forskningsrådet för miljö, areella

näringar och samhällsbyggande (Formas) och Verket för innovationssystem (Vinnova).

En hög kvalitet i utbildningen av fysiska planerare, byggnads-, landskaps- och inredningsarkitekter, formgivare och designer samt byggnadsantikvarier stärker professionernas roll och ökar förståelsen av områdets värde för samhället. Utredningen har haft kontakt med universitet och högskolor på området, varav ett flertal är statliga myndigheter; Sveriges lantbruksuniversitet, Blekinge tekniska högskola, Luleå Tekniska Universitet, Högskolan för design och konsthantverk (HDK) vid Göteborgs universitet, Design och arkitektur vid Lunds tekniska högskola, arkitektur Chalmers, arkitektur Kungliga tekniska högskolan, Umeå designhögskola och arkitektur vid Umeå universitet samt Konstfack.

Statliga bolag

Staten är en betydande företagsägare i Sverige. I den statliga bolagsportföljen finns 49 hel- och delägda bolag, varav två är börsnoterade. Tillsammans sysselsätter bolagen cirka 163 000 personer. Det övergripande målet för regeringen är att de statliga bolagen ska skapa värde och i förekommande fall se till att de särskilt beslutade samhällsuppdragen utförs väl (2015 års redogörelse för företag med statligt ägande, skr. 2014/15;140). Regeringen anser att det är viktigt att staten är en aktiv, professionell ägare med fokus på långsiktigt värdeskapande. Portföljen av bolag ses ständigt över för att pröva skälen för fortsatt statligt ägande och som ett led i att överväga bolagens olika uppdrag och inriktningar.

Enligt våra direktiv bör staten i egenskap av byggherre, beställare, inköpare, förvaltare och hyresgäst agera som förebild när det gäller arkitektur, form och design. Offentligt och offentligt stött byggande, inredande och upphandling ska behandla kvalitetsfrågor på ett föredömligt sätt. Exempel på statliga bolag och verksamheter med uppdrag inom fastighetsförvaltning och byggande, förvaltning av mark och anläggningar samt främjande av utrikeshandel och turism är Akademiska Hus AB, AB Göta kanalbolag, Jernhusen AB, Metria AB, Specialfastigheter Sverige

AB, Sveaskog AB, Swedavia AB, Vasallen AB, Vattenfall AB, Visit Sweden AB, och Business Sweden.

Business Sweden är avskilt från staten och har näringslivet och staten som huvudmän. Den juridiska formen är ovanlig och kallas ”offentlig korporation och anstalt”.

8.4 Kommunernas och landstingens uppgifter

8.4.1 Kommunerna

Huvudprincipen i kommunallagen är kommunalt självstyre, att kommunen själv får bestämma vad den ska arbeta med och hur mycket, men allt måste utgå från medborgaren. Det ska finnas allmänintresse i det som görs. Enligt kommunallagen (1991:900) ska dock kommunfullmäktige och kommunstyrelse finnas i varje kommun. Kommunen har också ansvar för frågor som socialtjänsten (äldreomsorg och sociala biståndsfrågor), barnomsorg, skola för barn och ungdom, plan- och byggfrågor, hälso- och miljöskydd, renhållning och avfallshantering, räddningstjänst, vatten och avlopp samt ordning och säkerhet. Annan verksamhet är frivillig, till exempel kultur, bortsett från biblioteken, fritidsverksamhet, bostäder, energi och näringsliv.

Kommunerna som fastighetsförvaltare, markägare och inköpare

Kommunerna har viktiga uppgifter som markägare och fastighetsförvaltare och gör stora investeringar i offentliga rum och utemiljö men också i till exempel skolor och lokaler för annan vård och omsorg. Kommuner investerar också i olika former av transportinfrastruktur och fordon till kollektivtrafik.

Kommunerna är verksamhetsansvariga för stora verksamheter och agerar som byggherre, beställare, inköpare, förvaltare och hyresgäst. Kommunerna har därmed goda möjligheter att agera som förebild när det gäller arkitektur, form och design. Här kan den nationella politiken på området ge stöd och inspirera kommunerna i arbetet.

Markanvisningar i kommuner har stor betydelse för gestaltningen av miljön. Kommunen ska enligt lagen (2014:899) om riktlinjer för

kommunala markanvisningar anta riktlinjer för markanvisningar, som ska innehålla kommunens utgångspunkter och mål för överlåtelse eller upplåtelse av markområden för bebyggande.

Kommunal fysisk planering och planmonopolet

Inom plan- och byggområdet har kommunerna uppgifter med stor påverkan på samhällsutvecklingen och ytterst på resultatet av en nationell politik inom arkitektur, form och design. Enligt plan- och bygglagen (2011:900) är det en kommunal angelägenhet att planlägga användningen av mark och vatten. Bestämmelser i lagen bekräftar det så kallade kommunala planmonopolet, vilket innebär en kommunal ensamrätt att anta planer som i första hand gäller mot enskilda. Vissa bestämmelser i miljöbalken tillämpas vid planläggning och prövning i ärenden om bygglov och förhandsbesked. Miljökvalitetsnormer ska enligt miljöbalken följas vid planläggning och annan prövning enligt lagen. Kommunen och staten genom länsstyrelsen har löpande kontakter i planärenden. Länsstyrelsen ska i samrådet om planer ta till vara och samordna statens intressen.

Varje kommun ska ha en aktuell översiktsplan som omfattar hela kommunen. Översiktsplanen är inte bindande. Kommunen ska i översiktsplanen redovisa sin bedömning av hur skyldigheten att ta hänsyn till allmänna intressen vid beslut om användningen av mark- och vattenområden kommer att tillgodoses. I redovisningen ska riksintressen enligt 3 och 4 kap. miljöbalken anges. Av översiktsplanen ska framgå grunddragen i användningen av mark- och vattenområden, hur kommunen avser att tillgodose riksintressena samt hur kommunen i den fysiska planeringen avser att ta hänsyn till och samordna översiktsplanen med nationella och regionala måloch program av betydelse för en hållbarutveckling.

När ett förslag till översiktsplan upprättas ska kommunen samråda med bland andra länsstyrelsen och berörda grannkommuner. Kommunens medlemmar, myndigheter och organisationer ska också ges möjlighet att delta i samrådet.

Kommunfullmäktige ska minst en gång under mandattiden pröva om översiktsplanen är aktuell och länsstyrelsen ska minst en gång under mandattiden redovisa sina synpunkter i fråga om

statliga och mellankommunala intressen som kan ha betydelse för översiktsplanens aktualitet.

Inom kommunen får mark- och vattenområdes användning, bebyggelse och byggnadsverk regleras med rättsverkan genom detaljplaner eller områdesbestämmelser. Innan kommunen antar en detaljplan ska man ha samrått om förslaget, kungjort det och låtit det granskas.

Ambitionen i plan- och bygglagen har varit att ge byggnadsnämnden en aktivare roll i utformningen av ny bebyggelse istället för att enbart kunna ingripa i efterhand, vilket ansågs vara fallet tidigare. Denna aktivare roll är viktig i genomförandet av en politik för arkitektur, form och design. Mer om kommunernas hantering av bygglov finns i kapitel 11. Byggnadsnämnderna kan i många fall vara aktiva och kommunala arkitekturpolitiska program, där de finns, kan vara till stor hjälp. Programmen kan med fördel omfatta hela området arkitektur, form och design och tillsammans med aktuell översiktsplan ha stor pedagogisk betydelse i tidiga skeden av kontakter med byggherrar. Genom kommunala arkitekturpolitiska program och antagna översiktsplaner tydliggörs kommunens planeringsvision samtidigt som mandatet för byggnadsnämndens tjänstemän stärks i kontakter med dem som önskar stöd och råd från kommunen.

Bostadspolitik och bostadsmarknad

2014 gjordes ändringar i lagen om kommunernas bostadsförsörjningsansvar som innebär att innehållet i och processen för att ta fram kommunala riktlinjer för bostadsförsörjningen preciseras. Nytt var att kommunerna i riktlinjerna ska redovisa hur hänsyn har tagits till relevanta nationella och regionala mål, planer och program av betydelse för bostadsförsörjningen. Genom detta införs ett regionalt perspektiv i riktlinjerna. Länsstyrelsen och andra regionala organ ska ges möjlighet att yttra sig över kommunens planering av bostadsförsörjningen. Om en kommuns riktlinjer inte innehåller uppgifter om hur hänsyn har tagits till relevanta nationella och regionala mål, planer och program av betydelse för bostadsförsörjningen ska regeringen ha en möjlighet att förelägga kommunen att ta fram nya riktlinjer.

Bostadsbyggande och utveckling av bostadsbeståndet infördes i plan- och bygglagen som ett allmänt intresse som kommunerna ska främja vid till exempel planläggning. Kommunens riktlinjer för bostadsförsörjningen vara ett vägledande underlag.

Kultur och fritid

Inom kultur och fritid arbetar kommunerna för att ge dessa verksamheter goda förutsättningar. Det gäller till exempel idrottsanläggningar, bibliotek och föreningsliv samt övrig kulturverksamhet. Många kommuner arbetar med en tydlig inriktning för att beslut om kulturlivet ska fattas så nära medborgarna som möjligt.

8.4.2 Landsting och regioner

Landstingen och regionerna styrs genom direktvalda politiska församlingar, så kallade landstingsfullmäktige. Dessutom finns det politiska uppdrag inom landstingsstyrelser i olika nämnder och utskott. Landstings- eller regionfullmäktige är det högsta beslutande organet på regional nivå. Fullmäktige tar beslut i landstingens och regionernas viktigaste frågor, som inriktning, verksamhet och ekonomi. Fullmäktige beslutar också om förvaltningens organisation och verksamhetsformer samt utser ledamöter till styrelser och nämnder. Exempel på nämnder som finns i många landsting och regioner är hälso- och sjukvårdsnämnd och kulturnämnd.

Alla frågor som kommer till fullmäktige förbereds i någon av nämnderna. I mindre frågor kan nämnderna besluta direkt. En nämnd ansvarar för den löpande verksamheten inom landstinget eller regionen. I praktiken är det tjänstemän som sköter själva genomförandet av landstingets eller regionens verksamheter, men de förtroendevalda har alltid det yttersta ansvaret. Arbetsuppgifter kan vara att organisera tandvården inom länet eller att fatta beslut om färdtjänst till en enskild person.

Det regionala utvecklingsansvaret

I varje län finns en regionalutvecklingsansvarig för regionalt tillväxtarbete och transportinfrastrukturplanering. Ansvaret regleras i lag (2010:630) om regionalt utvecklingsansvar i vissa län och lag (2002:34) om samverkansorgan i länen. Aktörer med regionalt utvecklingsansvar leder och utvecklar det regionala arbetet för hållbar regional tillväxt och utveckling i respektive län. I det regionala tillväxtarbetet ingår att utarbeta och genomföra en regional utvecklingsstrategi, som grund för strategiska tillväxtinsatser.

Nio landsting och en kommun samt sju kommunala samverkansorgan har uppgiften att vara regionalt utvecklingsansvarig organisation. I fyra län har länsstyrelsen fortfarande det regionala utvecklingsansvaret.

Landsting och regioner som fastighetsförvaltare, markägare och inköpare

Landsting och regioner investerar i olika välfärdsbyggnader, till exempel skolor och sjukhus. Landstingen är också aktörer i det offentliga rummet, bland annat genom investeringar i transportinfrastruktur och förvaltar i vissa fall mark för naturvård och friluftsliv. Landstingen är också stor beställare av fordon till kollektivtrafik. Precis som kommunerna är landsting och regioner verksamhetsansvariga för stora verksamheter som innebär att man agerar som byggherre, beställare, inköpare, förvaltare och hyresgäst och ska agera som förebild när det gäller arkitektur, form och design.

Kulturverksamhet i landsting och regioner

Kultur är en viktig verksamhet i landstingen och landstingen har i många fall en kulturnämnd. Staten har ett övergripande strategiskt ansvar för den nationella kulturpolitiken vilken är grunden för ett statligt engagemang och medfinansiering av kultur i hela landet. Kultursamverkansmodellen sjösattes 2011 för att skapa ett ökat utrymme för regionala prioriteringar och variationer. Lärens och

regionernas kulturplaner utgör underlag för statens bidragsgivning. Tidigare har staten avgjort vilka regionala kulturinstitutioner som är berättigade till statligt stöd. Kulturpolitiken i landsting och regioner finansieras främst av landstingen själva trots kultursamverkansmodellen och de statliga insatserna i övrigt.

Reglerna inom kultursamverkansmodellen innebär att verksamheten ska främja en god tillgång för länets invånare till professionell teater-, dans- och musikverksamhet, museiverksamhet, biblioteksverksamhet och läs- och litteraturfrämjande verksamhet, konst- och kulturfrämjande verksamhet, regional enskild arkivverksamhet, filmkulturell verksamhet, och främjande av hemslöjd.

Landsting och regioner som ingår i modellen beslutar, i samverkan med länets kommuner och kulturlivet, hur det statliga bidraget fördelas till regional kulturverksamhet. Samtliga län, utom Stockholm, är sedan 2013 med i kultursamverkansmodellen.

Förändringen av den regionala kulturpolitiken förutsätter ett närmare samarbete mellan de olika myndigheter och organisationer som har ekonomi och/eller starka intressen i kultursamverkansmodellen. Den lösning regeringen valde var att inrätta ett samverkansråd. Myndigheter och organisationer representerade i Samverkansrådet är Kulturrådet, Konstnärsnämnden, Kungliga biblioteket, Länsstyrelserna, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Riksteatern, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och Svenska filminstitutet.

Kultursamverkansmodellen ska ge befolkningen i landet möjlighet att ta del av ett varierat kulturutbud präglat av förnyelse och kvalitet. Den kulturella infrastrukturen och regionala mångfalden ska främjas och kulturskapare i hela landet ska kunna utveckla sitt konstnärskap.

8.5 Insatser för samverkan inom arkitektur, form och design

8.5.1 Förslag till riksarkitekt med Statens fastighetsverk som särskilt ansvarig

Förslag: Befattningen riksarkitekt skapas inom Statens fastighetsverk som bedöms vara en lämplig myndighet för detta. Fastighetsverket föreslås få ett särskilt ansvar för att utveckla samverkan kring arkitektonisk kvalitet i statligt byggande och fastighetsförvaltning.

Statens fastighetsverk ansvarar för att förvalta en del av statens fasta egendom. Verket ska inom sitt uppdrag bidra till ett hållbart byggande och en hållbar förvaltning. Fastigheterna ska förvaltas så att en god resurshushållning och en hög ekonomisk effektivitet uppnås. Fastighetsverket ska på uppdrag av regeringen genomföra nybyggnad och ombyggnad av fast egendom samt för statens räkning förvärva och avyttra fast egendom. Fastighetsverket har inom sitt verksamhetsområde rätt att bedriva uppdragsverksamhet.

Offentligt byggande, inredande och upphandling ska på ett föredömligt sätt behandla kvalitetsfrågorna. Intresset för statens byggande och statens hantering av arkitektur, form och design i sitt byggande och förvaltning är till stora delar normgivande och har kapacitet att utveckla branschens villkor. Förslagen till nya mål i en ny politik på området understryker vikten av ett förebildligt offentligt agerande som ska stimulera till en god miljömässig, ekonomisk och socialt hållbar utveckling.

Utredningen föreslår att en riksarkitekt inrättas inom Fastighetsverket för att driva på utvecklingen av och diskussionen om gestaltad livsmiljö och arkitektonisk kvalitet inom statligt fastighetsägande och förvaltning. Utredningen bedömer att Fastighetsverket är en lämplig myndighet för detta uppdrag. Fastighetsverket, genom riksarkitekten, och Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska ha ett tätt samarbete kring frågor som rör perspektivet gestaltad livsmiljö och området.

Fastighetsverket föreslås mot denna bakgrund även få ett särskilt ansvar för att utveckla samverkan kring arkitektonisk kvalitet i statligt byggande, planerande och fastighetsförvaltning.

Genom att använda Samverkansforum som nätverk och arena för samarbete, ser utredningen goda förutsättningar för en fördjupad diskussion och utveckling av hanteringen av frågor om arkitektonisk kvalitet i staten. Diskussionen bör kunna inkludera statliga fastighetsbolag som Jernhusen och Akademiska hus och även bolag som ägs av staten via statliga pensionsfonder. Samverkansforum bör också på frivillig basis kunna samarbeta med andra offentliga fastighetsförvaltare i den kommunala sfären kring gestaltad livsmiljö.

I uppdraget till Fastighetsverket bör också ingå att verka för att projektävlingar används för upphandling av arkitektjänster och andra gestaltningsuppdrag. I en projektävling kan den upphandlande myndigheten förhandla med vinnaren om efterföljande kontrakt och tilldela uppdrag.

8.5.2 Samverkan mellan statliga byggherrar och förvaltare

Bedömning: Samverkan mellan statliga byggherrar och förvaltare behöver utvecklas. Samverkansforum är en viktig arena att bygga på för diskussion och erfarenhetsåterföring mellan statliga byggherrar.

Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare bildades 2001 genom att regeringen 1999 gav dåvarande Banverket, Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Luftfartsverket och dåvarande Vägverket i uppdrag att bilda ett kvalitetsråd. Syftet är att utveckla byggherre- och förvaltarrollen genom förbättrad samverkan inom statlig verksamhet.

I dag medverkar Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Riksbanken, Riksdagsförvaltningen, Sjöfartsverket, Specialfastigheter, Statens fastighetsverk, Svenska Kraftnät och Trafikverket vilka tillsammans representerar en byggnadsarea på drygt sju miljoner kvadratmeter, cirka 1 500 mil kraftledningar och cirka femton procent av Sveriges yta, det vill säga sju miljoner hektar mark.

Syftet med verksamheten är att genom samverkan driva utveckling och effektivisering inom statligt fastighetsäggande och förvaltning. Samverkansforum ska vara ett statligt föredöme när

det gäller effektivisering av resurser och kompetensutveckling. Här kan frågor om arkitektur, form och design behandlas och olika regeringsuppdrag på området diskuteras mellan olika organisationer utifrån regeringens förväntningar på berörda myndigheter och bolag.

8.5.3 Helhetsyn på offentliga miljöer

Bedömning: Staten ska ha långsiktiga förutsättningar för att utveckla goda exempel på gestaltning av gemensamma livsmiljöer. Det perspektiv som utredningen lyfter fram bör ges utrymme att påverka inriktning och utformningen av verksamheten.

Utredningen anser att det är centralt att skapa långsiktiga förutsättningar för staten att utveckla goda exempel på gestaltning av gemensamma livsmiljöer som innefattar både arkitektoniska, konstnärliga, kulturhistoriska och sociala dimensioner.

I regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* (2010–2014) till Arkdes, Boverket, Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd samverkade de berörda myndigheterna för att utveckla nya metoder för helhetsgestaltning av gemensamma livsmiljöer. Utredningen har inte genomfört en närmare utvärdering av uppdraget men bedömer att resultaten av uppdraget kan vara en god utgångspunkt för att vidareutveckla samverkan kring gestaltning av gemensamma livsmiljöer inom staten. En utvärdering av uppdraget bör göras och en fortsatt samverkan mellan myndigheterna bör diskuteras.

Detta understryks också i ett förslag (KU 2014:02/2015/26) som Statens konstråd har lämnat till utredningen Gestaltad livsmiljö och där Konstrådet pekar på att vikten av att ytterligare stärka statens möjligheter att agera förebildligt genom organiserad samverkan mellan statliga byggherrar, både myndigheter och bolag, samt expertmyndigheter inom området som rör gestaltning av gemensamma livsmiljöer. Konstrådets förslag innebär att instruktionerna för berörda statliga myndigheter och bolag ska kompletteras med ett uppdrag att verka för god gestaltning vid planering och byggande av gemensamma livsmiljöer. Konstrådet tillsammans med ovan nämnda myndigheter anser att regeringen

bör uppdra till statliga byggherrar, respektive expertmyndigheterna Arkdes, Boverket, Formas, Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd, att samverka kring gestaltning i planering och byggande av gemensamma livsmiljöer med stor samhällsbetydelse och höga symbolvärden. Samverkan skulle enligt förslaget organiseras genom Statens konstråd.

Utredningen menar att roll- och ansvarsfördelning mellan de myndigheter som ska medverka bör klarläggas, liksom de praktiska möjligheterna för respektive myndigheter att medverka i ett sådant arbete.

8.5.4 En fond för stöd till utvecklingsinsatser inom arkitektur, form och design

Förslag: I syfte att långsiktigt främja en vital utveckling av området arkitektur, form och design i hela landet och för att ge stöd till exportfrämjande insatser bör staten utreda möjligheterna till att en fond byggs upp. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö är en lämplig administratör av ett nytt anslag för särskilda utvecklingsinsatser inom gestaltad livsmiljö.

Det finns i dag inga offentliga medel för stimulans av utveckling och samarbete inom branschen. Det efterfrågas stöd för att utveckla tjänsteexport och allmän kundskapsutveckling inom området och branscherna. I jämförelse med andra branscher har byggbranschen en låg nivå på forsknings- och innovationsmedel i förhållande till sektorns omsättning.

Den viktigaste förebilden i detta avseende är exemplet från Danmark med den filantropiska organisationen Realdania. I den danska politiken ska arkitektur i högre grad bidra till värdeskapande och kopplas till innovationssatsningar, forskning, upphandlingsstrategier. Arkitektur står för en viktig del av den internationella marknadsföringen av Danmark och kvalitativ hållbar arkitektur ska stimuleras för att fortsatt vara en stark exportfaktor.

I syfte att långsiktigt främja en vital utveckling av området arkitektur, form och design i hela landet och för att ge stöd till exportfrämjande insatser föreslår utredningen att staten bör utreda möjligheterna till att en fond byggs upp. Fonden kan skapas genom

att en liten del av vinsten eller omsättningen i vissa statliga verksamheter årligen tillförs fonden för att bygga upp dess kapital. En del av de värden som skapas i statlig fastighetsanknuten verksamhet kan, om de återförs till branschen, göra stor nytta och bidra till statens förebildlighet på området och till höjd kompetens och samarbeten i branschen. De tillgångar som ska förvaltas i fonden ska utgöra en självständig förmögenhet.

Fondmedlen för utveckling tillsammans med kommunikation kring den nya exportstrategin är viktiga inslag i en ny politik för arkitektur, form och design. Möjligheten att bygga upp motsvarande kapital på annat sätt har övervägts, bland annat mot bakgrund av att intresset för filantropi anses öka i det svenska samhället. Med en ökad rörlighet av individer, investeringar och finansiellt kapital kan filantropins roll som ett komplement till offentlig finansiering förväntas öka. Donationer kan bidra med såväl ökade ekonomiska resurser som innovativa lösningar på dagens samhällsutmaningar. Donationer kan betraktas som ett "samhälleligt riskkapital" som bidrar till samhällsekonomisk utveckling. Entreprenörskapsforum har tillsammans med Stockholms handelskammare tagit initiativ till Filantropiskt forum. Syftet är att på olika sätt visa sambandet mellan kultursatsningar och ekonomisk tillväxt. Intresset för sådana lösningar finns inom forskning, näringsliv och politik.

Den föreslagna fonden kan lämpligen förvaltas av en stiftelse för framtidens arkitektur, form och design. De närmare förutsättningarna för instiftandet måste utredas i särskild ordning. Utredningen bör särskilt se till att stiftelsens förmögenhet förvaltas på betryggande sätt så att riskerna begränsas och möjligheterna till god avkastning tillvaratas. Det åligger stiftelsen att utveckla och söka samarbete mellan den privata och den offentliga sektorn. Stiftelsen ska ge ekonomiskt stöd till innovativa och nyskapande projekt till områdets kunskapsutveckling. Stödet ska stimulera verksamhet i hela landet och syfta till att stärka tillväxt och utveckling. Lokala, regionala och andra centrala intressen bör engageras och bidra till projekten. Medel bör kunna sökas av såväl privatpersoner, företag, högskolor och offentliga nämnder och bolag gärna i kreativa kombinationer.

Ett nytt anslag för utveckling av området

Utredningen anser att det behövs en viss offentlig finansiering för utveckling och samarbete inom branschen, samtidigt som olika komplement till offentliga medel välkomnas. Den nya myndigheten kan vara en lämplig administratör av ett nytt anslag för särskilda utvecklingsinsatser inom gestaltad livsmiljö. Det nya anslaget behövs övergångsvis i avvaktan på att frågan om fondmedel för utveckling av området utreds och klarläggs. Utvecklingsmedel behövs omgående för att pröva nya former av stöd till förnyelse och utveckling inom gestaltad livsmiljö. Stöd kan bland annat gå till innovativa och nyskapande projekt för områdets kunskapsutveckling. Stödet ska stimulera verksamhet i hela landet och syfta till att stärka tillväxt och utveckling. Stöd till utvecklingsinsatser är ett viktigt inslag i genomförandet av en ny politik. Satsningen bör samordnas med ett genomförande av den nya politiken.

Erfarenheterna av Kulturbryggans femåriga verksamhet bör tas tillvara när frågan om en fond utreds och när ett nytt anslag övergångsvis används för utvecklingsinsatser inom gestaltad livsmiljö. Kulturbryggans huvudsakliga uppdrag är att under perioden 2011–2015 pröva nya och alternativa finansieringsmöjligheter för nyskapande, innovativa och experimentella kulturprojekt. Kulturbryggan ger förslag på nya former av stöd till förnyelse och utveckling inom kulturområdet. Från den 1 oktober 2015 är Kulturbryggan inordnad i Konstnärsnämnden.

8.5.5 Perspektivet gestaltad livsmiljö i Sverigeförhandlingen

Bedömning: Utredningen anser att de åtgärder som vidtas under de närmaste årtiondena till följd av Sverigeförhandlingen (N 2014:04) bör vara förebildliga i enlighet med en ny politik för arkitektur, form och design.

Regeringen beslutade den 1 juli 2014 att tillkalla en särskild utredare, som ska fungera som förhandlingsperson i kommittén för utbyggnad av nya stambanor samt åtgärder för bostäder och ökad tillgänglighet i storstäderna (dir. 2014:106), numera kallad

Sverigeförhandlingen. Sverigeförhandlingen ska ta fram förslag till principer för finansiering och förslag till en utbyggnadsstrategi för nya stambanor för höghastighetståg mellan Stockholm och Göteborg/Malmö. Även frågan om ytterligare en fast förbindelse över Öresund ska behandlas.

Förhandlingar rör lösningar för spår och stationer där stambanorna angör till respektive stad. Förhandlingspersonen ska ingå överenskommelser med kommuner, landsting och andra aktörer kring åtgärder som förbättrar tillgängligheten och kapaciteten i transportsystemet och leder till ett ökat bostadsbyggande i storstadsregionerna. Dessutom ska man pröva förutsättningarna för en fortsatt utbyggnad av järnvägen i norra Sverige med ett betydande inslag av medfinansiering från näringsliv, kommuner och regioner.

Syftet med uppdraget är att dels möjliggöra ett snabbt genomförande av nya stambanor på ett sätt som maximerar deras samhällsekonomiska lönsamhet, dels identifiera kostnadseffektiva åtgärder som leder till en förbättrad tillgänglighet och ett ökat bostadsbyggande i framför allt storstäderna med fokus på resurseffektivitet, hållbarhet och förtätning. Miljökonsekvenser ska analyseras och bedömmas.

Utredningen anser att Sverigeförhandlingen har ett viktigt uppdrag för att förbättra tillgänglighet och öka bostadsbyggandet. Utredningen ser samtidigt att resultatet av Sverigeförhandlingens arbete kommer att bli ett av vår tids största fysiska samhällsprojekt som kommer att påverka storskaliga och småskaliga strukturer och många olika slags värden över vidsträckta geografiska områden på landsbygden och i städerna. För att projektet ska leda till en god och hållbar livsmiljö är det avgörande att det präglas av perspektivet gestaltad livsmiljö och att hänsyn tas till de värden som redan finns i den berörda byggda miljön och i det omgivande landskapet. Det förutsätter att kunskap om sådana värden finns med i de tidigaste skiss- och planeringsskedena och konsekvensbedömningarna samt beaktas av alla inblandade. Det förutsätter också att ny teknik utvecklas och används på ett klokt sätt samt att konsekvenser bedöms i ett mycket långsiktigt livscykelperspektiv.

Om det fokus på resurseffektivitet och hållbarhet som Sverigeförhandlingen ska ha kommer prägla genomförandet kan det öppna möjligheter för ett högkvalitativt samhällsbyggande, god

transportinfrastruktur, bostadsområden och i förlängningen resultera i en god livsmiljö. Utredningen bedömer att resultatet kommer att visa om staten, regionerna, kommunerna och näringslivet, tillsammans med medborgarna, lyckas genomföra ett omfattande samhällsprojekt på ett förebildligt sätt.

Utredningen anser sammanfattningsvis att resultatet av Sverigeförhandlingen har goda förutsättningar att förknippas med bra processer och hög kvalitet i utförandet om perspektivet gestaltad livsmiljö får genomsyra hela processen från förhandling till byggande.

8.5.6 Erfarenheterna från Delegationen för hållbara städer ska tas tillvara

Bedömning: Delegationen för hållbara städer (M 2011:01) har lagt en viktig grund för det långsiktiga arbetet med hållbar utveckling och hållbar stadsutveckling. Erfarenheterna från delegationens arbete ska tas tillvara i Myndigheten för Gestaltad livsmiljös arbete för hållbar samhällsutveckling.

Kommittén *Delegationen för hållbara städer* påbörjade sitt arbete september 2008 och fortsatte till den 31 december 2012 och hade till uppgift att verka för en hållbar utveckling av städer, tätorter och bostadsområden. Delegationens uppdrag var att lämna förslag till hur dess arbete, kunskaper och erfarenheter kring hållbar stadsutveckling kan föras vidare inom ordinarie strukturer efter att delegationen har slutfört uppdraget.

Delegationen genomförde under perioden ett flertal olika tematiserade möten förutom att besluta om och hantera ekonomiskt stöd till projekt som svarade mot syftet att skapa attraktiva och ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbara stadsmiljöer som bidrar till att minska utsläppen av växthusgaser och är goda exempel på stadsbyggnadsåtgärder med integrerad planering och tillämpad miljöteknik. Insatserna skulle sammantaget utgöra en nationell arena för utveckling av hållbara städer.

Delegationen identifierade femton övergripande och framträdande hinder för en snabb och långsiktigt hållbar omställning av städerna. Exempel på de identifierade hindren är ett

alltför snävt sektorstänkande, bristande samordning inom och mellan nivåer, otillräckliga satsningar på robusta strukturer, kunskapsutveckling och pilotprojekt och att hållbarhetsvisioner inte har integrerats i berörda politikområden och att värden kopplade till människors livskvalitet och städernas attraktionskraft inte ges tillräcklig tyngd.

Delegationen föreslog bland annat att regeringen utvecklar en nationell stadspolitik i syfte att uppnå bättre samordning av statens intressen och ge ramar för regionala och kommunala strategier. Vidare föreslog delegationen ökade resurser till kunskapsutveckling och fortsatta satsningar på pilotprojekt. En viktig åtgärd i arbetet med att undanröja hinder är att samla berörda aktörer för hållbar stadsutveckling på en nationell arena för samverkan.

Delegationen bedömde att det är nödvändigt att de processer som har påbörjats under verksamhetsperioden kan fortgå och utvecklas inom ramen för ett helhetsperspektiv där alla tre hållbarhetsdimensionerna representeras. Det handlar dels om de projekt som har fått ekonomiskt stöd där uppföljning, kunskaps- och erfarenhetsöverföring, följeforskning och utvärdering är av största vikt. Även nätverk och temagrupper behöver fortsatt stöd för samverkan. Mötesplatser för lärande och samverkan är fortsatt angelägna. Resurser och samverkan för kunskapsutveckling i form av forskning är fundamentalt. Minskad klimatpåverkan förutsätter enligt kommittén gränsöverskridande arbete och det fordras att frågorna ses ur ett brett internationellt perspektiv.

Erfarenheterna från delegationens arbete kan tas tillvara i den nya myndighetens arbete för hållbar stadsutveckling och inom ramen för plattform för hållbar stadsutveckling.

8.5.7 Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska samverka med Plattformen för hållbar stadsutveckling

Bedömning: Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska samverka med Plattformen för hållbar stadsutveckling. Samarbetet med Boverket med flera om webbplatsen Hållbar Stad bör utvecklas och tillförsäkras mer resurser.

Samarbete behövs för att främja en hållbar utveckling. Därför har regeringen gett Boverket, Naturvårdsverket, Statens energimyndighet, Tillväxtverket och Trafikverket i uppdrag att gemensamt upprätta och förvalta en plattform för frågor om hållbar stadsutveckling. Boverket håller samman uppdraget.

Frågor som rör stadsutveckling blir allt mer aktuella, både inom Sverige och internationellt. EU-kommissionen prioriterar stadsutvecklingsfrågorna under programperioden 2014–2020. Även tidigare har medel avsatts för stadsutvecklingsfrågor i särskilda program. Plattformen bygger vidare på den särskilda satsning som regeringen gjorde mellan 2008 och 2012 för att främja en hållbar utveckling av städer, tätorter och bostadsområden, *Delegationen för hållbara städer*, se ovan.

Syftet med plattformen är ökad samverkan, samordning, kunskapsutveckling, kunskapsspridning och erfarenhetsutbyte inom hållbar stadsutveckling. De myndigheter som ingår i plattformsuppdraget samarbetar kring ett antal nyckelfrågor som är av betydelse för att utveckla arbetet med hållbar stadsutveckling.

Några kända utmaningar är till exempel bristande samordning inom och mellan sektorer och politiska nivåer, otillräckliga satsningar på forskning och kunskapsutveckling samt ett glapp mellan hållbarhetsretoriken och praktisk handling. Staten har en viktig roll i att stärka samarbetet mellan sektorer och nivåer. Plattformen utgör en viktig länk mellan praktik och politik på lokal, regional och nationell nivå. Genom plattformen kan diskussioner och aktiviteter koordineras lokalt, regionalt och nationellt, samtidigt som en kontinuerlig dialog förs med regeringskansliet. Plattformen kan också vara en mötesplats för lokala och regionala initiativ.

Med hållbar stadsutveckling avser regeringen en process i ständig förändring med hänsynstagande till social, ekonomisk och miljömässig hållbarhet och givet lokala och regionala förutsättningar. Planering och insatser måste anpassas till städers, tätorters och stadsregioners skilda förutsättningar, exempelvis storlek, täthet, geografiskt läge, befolknings- och näringsstruktur. För att möta städers ekonomiska, miljömässiga och sociala utmaningar och samtidigt ta till vara på den utvecklingspotential som finns i städerna krävs ett integrerat arbetssätt mellan olika kompetensområden.

Den första delrapporten beskriver hur myndigheterna har tolkat uppdraget och organiserat arbetet samt innehåller en redovisning av de aktiviteter som genomförts under 2014. Plattformen ska bidra till tvärsektoriell samverkan, samordning, kunskapsutveckling, kunskapsspridning och erfarenhetsutbyte. Arbetet ska möta städernas, tätorternas och stadsregionernas olika förutsättningar och behov. Plattformen ska även stödja de regionala strukturfondsprogrammets arbete med hållbar stadsutveckling. Årliga rapporter ska i januari lämnas till regeringskansliet.

Förutom att etablera myndighetssamverkan har bland annat följande aktiviteter genomförts: målgruppsanalys, extern kommunikation samt arbete med en webbplats och processtöd för regionala strukturfondsprogram. Fyra strategiska fokusområden har identifierats som utgångspunkt för att en mer hållbar stadsutveckling ska kunna komma till stånd: Människan i centrum, Kunskapsutveckling, Samverkan och Ekonomiska förutsättningar.

Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska samverka med Plattformen för hållbar stadsutveckling. Samarbetet med Boverket med flera om webbplatsen Hållbar Stad bör utvecklas och tillförsäkras mer resurser.

8.5.8 Större satsningar på grön innovation och miljöteknik

Bedömning: Gröna innovationer och miljöteknik bör ta en större plats i en ny politik för arkitektur, form och design och området ska uppfattas som innovations- och näringslivsfrämjande. Vinnova kan tillsammans med Myndigheten för Gestaltad livsmiljö vara lämplig för detta.

Gröna innovationer och miljöteknik är viktiga aspekter i arbetet inom arkitektur, form och design. Miljöanpassad och hållbar design kan bidra både till positiva miljöeffekter och socialt välbefinnande och ekonomisk utveckling. Hållbara aspekter ska komma in tidigt i designprocessen.

Förtätningen av samhällen måste ske med hänsyn till miljöaspekter och resursfördelning. Hållbar design handlar inte bara om materialval utan också om mer grundläggande och kreativa synsätt på hur byggnader, offentliga rum och produkter kan bli

mer hållbara, både när det gäller miljö, ekonomi och sociala aspekter.

Hållbar design och hållbar samhällsplanering ska främja integrerade systemlösningar och ett helhetstänkande i staden, vilket kräver att byggande, hantverkskunskap och miljökunskap kopplar ihop med varandra. Det innebär vissa självklarheter som att spillvärme från verksamheter värmer bostäder, olika trafikslag samverkar med varandra samtidigt som stadens natur och stadens tekniska system stödjer varandra ömsesidig. Först då kan en cirkulär och resurseffektiv ekonomi åstadkommas. *Smart city* är ett begrepp som används i dessa sammanhang för att beskriva en utveckling där stadens traditionella system ska göras mer effektiva för invånare och näringsliv genom användning av digitala tjänster och telekommunikationsteknik.

De kommande åren finns det stora behov av investeringar i miljöteknik. Ny och miljövänlig teknik efterfrågas i allt högre grad, till exempel när energi- och transportsystem ska ställas om för att möta miljö- och klimatutmaningarna. Kunskapsutvecklingen är väsentlig för att skapa en hållbar miljömässig utveckling. Då efterfrågan inte bara är nationell utan global finns en stor exportmöjlighet.

I dag görs stora innovationssatsningar i Sverige. Ett exempel är Vinnova som bland annat gör utlysningar för testbäddar inom miljöteknikområdet. Härigenom skapas möjlighet till att testa och verifiera produkter och tjänster inom alla områden. Designprocessen är en tillgång då det är en välutvecklad innovationsmetod för att pröva, experimentera, visualisera, reflektera och modellera. Design kan bidra till en hållbar produktion och en hållbar ansvarsfull konsumtion. FN:s tioåriga ramverk för hållbar konsumtion och produktion implementeras nu genom Naturvårdsverket som har utsett till nationell "fokalpunkt".

Att strukturera användarorienterad information för dialog och medborgardeltagande blir allt viktigare som framgångsfaktor. Gröna innovationer och miljöteknik ska ta större plats i en ny politik för arkitektur, form och design och uppfattas som innovations- och näringslivsfrämjande. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö bör i sin verksamhet särskilt uppmärksamma dessa frågor.

8.5.9 Statliga myndigheters ansvar att ta fram särskilda program för arkitektur, form och design

Förslag: Vissa statliga myndigheter ska ha ett särskilt ansvar att verka för kvalitet inom arkitektur, form och design och ska ta fram särskilda program för området. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och Statens fastighetsverk ska få i uppdrag att ge vägledning och stöd till utveckling av arkitektur-, form- och designprogram i statliga myndigheter.

Bedömning: I detta arbete bör Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och Statens fastighetsverk samråda med berörda myndigheter.

I direktiven till utredningen framhålls särskilt att staten i egenskap av normgivare, byggherre, beställare, inköpare, förvaltare och hyresgäst bör agera som förebild när det gäller arkitektur, form och design. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och Statens fastighetsverk bör få i uppdrag att ge stöd till utveckling av arkitektur- och formprogram i statliga myndigheter. Den vägledning som verken bör ta fram ska ta hänsyn till de olika roller och egenskaper som de olika statliga myndigheterna har utifrån sina respektive uppdrag. Det är fortfarande viktigt att offentligt och offentligt stött byggande, inredande och upphandling behandlar kvalitetsfrågor på ett föredömligt sätt. Kvalitet ska även i fortsättningen kunna beaktas även i sammanhang då detta perspektiv kommer i konflikt med kortsiktiga ekonomiska intressen.

Uppdrag bör ges till ett urval av fastighetsförvaltande statliga myndigheter och bolag samt till andra strategiska statliga myndigheter utan för den fastighetsförvaltande kretsen.

8.5.10 Kommuner och regioner ska stimuleras att ta fram program för arkitektur, form och design

Förslag: Myndigheten för Gestaltad livsmiljö, Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd och Boverket ska få i uppdrag att utarbeta vägledning och i övrigt ge stöd till utveckling av kommunala program för arkitektur, form och design.

Bedömning: I detta arbete bör Myndigheten för Gestaltad livsmiljö och Boverket samråda främst med SKL och kommunerna samtidigt som berörda statliga myndigheter informeras.

Boverket har stor erfarenhet av uppföljning av plan- och bygglagen och rådgivning kring lagens tillämpning. Boverket, Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd och Myndigheten för Gestaltad livsmiljö bör arbeta fram en enkel vägledning för kommunernas arbete med program som bör kunna omfatta arkitektur, form och design. Även forskningsråd som Formas och Vinnova och deras nätverk av forskare kan engageras i arbetet med vägledningen.

Städer och kommuners roll i omställningen till ett hållbart samhälle uppmärksammades av *Delegationen för hållbara städer*. Internationellt har det visat sig att städerna ofta går före och har stor betydelse som påtryckare för ett nationellt engagemang. Även i Sverige har kommuner och regioner en nyckelroll i denna omställning. Goda exempel på hållbart byggande finns i kommuner där ambitionsnivån varit mycket hög och där statliga medel under perioder stöttat detta.

Kommuner och regioner står för en mycket stor del av det offentliga byggandet. Stora delar av vardagens välfärdsbyggnader som skolor, förskolor, LSS-boende har kommunala huvudmän. Regionens byggande inom sjukvården är även viktig för perspektivet gestaltad livsmiljö genom läkande miljöer och närheten till gröna miljöer. De offentliga miljöer som skapas i byggnader och miljöer har stor potential att utvecklas integrerat inom hela gestaltningsområdet, från planering, arkitektur, form och design till hantverk och offentlig konst. I många av de äldre sjukhusmiljöerna finns kvaliteter som bör synliggöras och bevaras och även här kan förebildlighet etableras.

Sjukvård och annan offentlig verksamhet kommer i allt högre grad ha krav på att involvera invånarna i utformningen av service och tjänster för att dessa ska fungera väl utifrån invånarnas olika förutsättningar och behov. Genom en deltagarorganiserad design skapas möjligheter till en utveckling med ett samskapande mellan professionerna inom det offentliga och användarna för att bygga utvecklingen på respektive expertis.

En central uppgift är att utveckla beställarrollen. Exempel på insatser i kommunerna för att främja god arkitektur handlar om rådgivning om arkitektur via hemsidan och råd om utformningsfrågor. Det är viktigt att utveckla kommunala program för den egna verksamheten och eget byggande och förvaltning samtidigt som en aktiv dialog med byggherrar är önskvärd innan inlämning av bygglovansökan. Utbildning av byggnadsnämnden i gestaltningsfrågor är av stor betydelse. Handläggarnas kompetens är också viktig för att kunna diskutera gestaltningsfrågor med såväl nämnden som med den som söker bygglov.

När moderna program inom gestaltad livsmiljö upprättas i en kommun eller i ett landsting är det lämpligt att tidigt involvera bland andra kommun- eller landstingsstyrelsen och berörda nämnder.

För en kommun kan det underlätta att ta fram ett program eller plan med syfte att tydliggöra kommunens ambitioner när det gäller gestaltningen av livsmiljön. Planen kan till exempel innehålla hur den byggda miljön är organiserad, förhållandet mellan gatustruktur och byggnadernas storlek och utformning, transportmedel och hållplatsers utformning, offentliga lokalers utformning, konstens plats i det offentliga rummet, det digitala rummets design, hållbarhet, gröna rum/parker, materialval, färgsättning, skyltar, beslag, belysning och armaturer. Det kan även gälla mötet stad och land och infarterna till en tätort.

8.5.11 Arkitektur, form och design i de regionala kulturplanerna och kultursamverkansmodellen

Bedömning: Förordningen (2010:2012) om fördelning av vissa statsbidrag till regional kulturverksamhet bör förändras så att bidragsgivningen enligt förordningen kan främja arkitektur, form, design och konsthantverk.

Regeringen bör ta initiativ till en utredning som innebär att förordningen (2010:2012) om fördelning av vissa statsbidrag till regional kulturverksamhet bör förändras så att bidragsgivningen enligt förordningen kan främja arkitektur, form, design och även konsthantverk. Förslaget innebär också ett viktigt steg i utvecklingen och förnyelsen av de regionala kulturplanerna. Kulturrådet bör snarast få i uppdrag att kartlägga erfarenheterna och behoven vad gäller främjande av arkitektur, form, design och konsthantverk. Uppföljning kan på sikt göras av Kulturrådet i samverkan med Myndigheten för Gestaltad livsmiljö. Frågan har även väckts av Mats Svegfors i rapporten "Upplev kultur var dag".

Om de regionala kulturplanerna i framtiden ska omfatta arkitektur, form och design och föras in i kultursamverkansmodellen innebär det att fler ändamål kan få del av de statliga bidragen. Förslaget i sig innebär inte att mer pengar behöver föras in i modellen. Redan i dag går, enligt Statens kulturråd, medel i modellen till detta ändamål i vissa län och regioner.

8.5.12 Ökat stöd till ungdomsverksamhet i allmänna samlingslokaler och icke-statliga kulturlokaler

Bedömning: Stöd till ungdomsverksamhet i allmänna samlingslokaler och icke-statliga kulturlokaler bör öka och omfatta fler kategorier. Stödet bör anpassas till nya behov för att ge bättre förutsättningar att möta lokalt engagemang och behov av samlingslokaler.

I perspektivet på arkitektur, form och design är medskapande centralt. En förutsättning för detta är invånarnas engagemang och att det finns platser för möten. Lokaler som drivs spontant eller av

föreningar som är välförankrade bland boende verkar positivt för att skapa delaktighet. Det gäller även ungas möjligheter att medverka oavsett om de är engagerade i det lokala föreningslivet eller inte.

I dag finns två statliga lokalstödda utvecklingsbidrag för ungdomsverksamhet i allmänna samlingslokaler samt nybyggnad och ombyggnad av en icke-statlig kulturlokal som båda förvaltas och delas ut av Boverket. Det förstnämnda stödet är till för verksamheter och aktiviteter som särskilt riktar sig till ungdomar. Med allmänna samlingslokaler menas lokaler som ägs eller disponeras av ideella organisationer och som utnyttjas på ett allsidigt vis. Lokaler som är aktuella för bidraget ska vara lättillgängliga för föreningslivet och verksamheter, till exempel möten, studieverksamhet, kulturarrangemang och fritidsaktiviteter för ungdomar. Ett krav är att ungdomar själva är delaktiga i planering och genomförande av projektet. För att kunna söka bidraget måste organisationen antingen äga sin lokal eller ha ett långsiktigt nyttjanderättsavtal. Vidare ska det finnas goda ekonomiska förutsättningar att driva och förvalta lokalen. Kulturlokaler kan få stöd till nybyggnad och ombyggnad samt till standardhöjande reparationer, tillgänglighetsskapande åtgärder och energiatgärder. Stödet kan också ges till utbyte eller komplettering av inventarier. Redan påbörjade projekt kan inte få stöd från Boverket.

Boverket konstaterar i en rapport (rapport 2015:13) betydelsen av bidragen för att projekt ska komma till stånd och att lokaler har blivit anpassade efter ungdomars behov samt att det har blivit en satsning på kultur för ungdomar. Dock konstateras att de beviljade ansökningarna inte koncentrerades till storstadsområdena utan "ansökningar har varit spridda över hela landet och det har varit både storstadsområden och landsbygdsområden som har tagit del av bidraget". Utredningen ser vikten av att den ursprungliga intentionen förverkligas. För en social hållbarhet är det väsentligt att det finns lokaler som ger möjligheter för unga att organisera sin fritid och samlas i gemensamma intressen.

Utredningen anser att tillgängliga mötesplatser för sociala möten bör förbättras. Utredningen delar Boverkets idé om att riksorganisationerna Bygdegårdarnas Riksförbund, Riksorganisationen Folkets Hus och parker och Riksföreningen Våra Gårdar i sin

ansökan om bidrag till samlingslokalhållande föreningars riksorganisationer även bör ansöka om bidrag för projektledare eller verksamhetsutvecklare som ska arbeta med ungdomsverksamhet i allmänna samlingslokaler. Boverket föreslår även att verksamhetsutvecklingsbidraget höjs och i första hand ska bidraget fördelas till riksorganisationernas arbete med ungdomsverksamhet.

Enligt utredningen är samlingslokaler med dess närmaste omgivning viktiga som gestaltade offentliga rum. Utredningen anser mot den bakgrunden i likhet med Boverket att bidrag bör kunna sökas även för utomhusmiljön i anslutning till en allmän samlingslokal.

8.5.13 Bättre stöd till exportfrämjande åtgärder på området

Bedömning: Internationellt utbyte och svensk export av arkitektur, form och design ska stärkas. De exportfrämjande aktörerna bör få ökade resurser för sina insatser för att lyfta de kulturella värdena och stärka exporten inom områdena. Bättre samordning mellan stat, främjarorganisationer och utlandsmyndigheter ska syfta till värdeskapande långsiktiga verksamheter och projekt. Dessa kan drivas av myndigheter, statliga åtaganden, näringsliv och akademi i samverkan.

I flera länder är samarbetet mellan den offentliga sfären och företagen mer utvecklat än det är i Sverige. I Danmark är samarbetet väl etablerat och utvecklat inom området. Ett av syftet med samarbetet är att stärka själva samarbetet och stärka dansk industris konkurrenskraft genom att uppmuntra företag att investera i arkitektur, form och design. Formerna för samarbeten varierar utifrån olika länders förutsättningar vad gäller så fundamentala saker som statsskick och skattesystem. När det gäller formerna för samarbete inom arkitektur, form och design finns stora skillnader i de olika delområdenas sätt att fungera i olika länder och i hur samhällsplanering är uppbyggd och reglerad.

Ökade resurser bör ges till främjarorganisationerna, främst Svenska institutet (Si) och Business Sweden samt eventuellt VisitSweden för strategisk planering, samordning mellan berörda departement, organisationerna inom landet och utomlands. Det

behövs kunskap och kommunikation för att sprida nyttan och värdet av gestaltad livsmiljö. I kommunikationen med organisationerna kan den nya myndigheten vara en viktig aktör.

Svenska institutet jobbar redan med områdena Kultur och kreativitet, Hållbarhet och miljö, Samhälle och Innovation. Här kan gestaltad livsmiljö utgöra en naturlig del som präglar verksamheterna inom Si:s värdeskapande arbete.

Inom ramen för det nya anslaget som förslås administreras av Myndighet för Gestaltad livsmiljö och i samverkan med bransch och myndigheter kan svensk arkitektur, form och design lyftas. Sverige ska bli föregångsland i att driva hållbarhets- och samhällsutvecklingsfrågor utifrån det holistiska perspektiv som gestaltad livsmiljö står för.

Internationellt innehar svenskt arbete med hållbar stadsutveckling i vissa delar en ledande position. Genom dels en stärkt inhemsk efterfrågan, dels nya stödsystem anpassade för hur denna typ av tjänsteexport ska utformas kan verksamheten utvecklas och nya verksamheter byggas upp.

8.5.14 Införande av *wild card*-systemet

Förslag: Utredningen föreslår ett statligt stöd till systemet med så kallade *wild card* med syfte att öka mångfalden och stimulera arkitekt- och designbranschen genom att ge utövare i etableringsfasen en större chans att delta i upphandlingar, tävlingar och innovationsprocesser.

Vid upphandling av till exempel arkitekttjänster ställs ofta höga krav på företagets omsättning och erfarenheter av tidigare genomförda projekt motsvarande den tjänst som ska handlas upp. Detta skapar en hög tröskel för medverkan och begränsar möjligheterna till innovation och nyskapande. Ett *wild card*-system öppnar upp för små företag att delta i upphandlingar genom att krav inte ställs på genomförda projekt eller en viss omsättning. Här kan de statliga myndigheterna vara förebildliga. De offentliga myndigheterna bör ha större utrymme och kunskap att använda möjligheterna med upphandlingar för att vända sig till oetablerade och mindre erfarna arkitekter och designer. Det kan vara ett sätt

för myndigheten att testa oprövade krafter för det gemensamma byggandet.

Ett så kallat *wild card*-system syftar till att bidra till en större mångfald och nyskapande arkitektur- och designproduktion. Genom att ge nyetablerade utövare en chans att komma in på marknaden, visa sin kompetens och lösningsförmåga, breddas rekryteringen och branschen stimuleras på ett positivt sätt. Ett syfte med systemet är att andra kriterier än pris ska beaktas: kreativitet, nytänkande koncept och ett större fokus på innovation.

Wild card används till exempel i Danmark och Norge, där det fram till 2015 har ett statligt stöd. Det har gjorts försök med *wild card* i arkitekttävlingar även i Sverige, till exempel i tillbyggnaden av Liljevalchs konsthall i Stockholm.

Ett statligt stöd innebär att ansvarig organisation kan upprätthålla nätverk, kommunikation och kontaktskapande aktiviteter mellan arkitektkontoren och uppdragsgivarna. Staten kan också, som tidigare i Norge, stötta systemen genom att ta en del av omkostnaderna för deltagandet i upphandlingen.

9 Höjd kompetensnivå inom offentlig upphandling

9.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och beskriva offentliga beställares upphandlingskompetens när det gäller arkitektur-, form- och designperspektiv och föreslå åtgärder för att stärka kompetensnivån.

9.2 Om lagen om offentlig upphandling

Hur den offentliga upphandlingen genomförs är av stor betydelse för att våra gemensamma resurser ska användas på bästa möjliga sätt. Den offentliga sektorn ska vara förebildlig i att främja kvalitet när det gäller all upphandling, inte minst upphandling av arkitektur, form och design. Kompetens och fokus på kvalitet vid offentlig upphandling är central.

Lag (2007:1091) om offentlig upphandling, LOU, reglerar inköp av produkter, tjänster och entreprenader som görs av den offentliga sektorn, det vill säga stat, kommun och landsting. Även vissa offentliga bolag, stiftelser, föreningar och sammanslutningar räknas till offentliga upphandlande enheter.

Enligt en mätning uppskattades att offentlig upphandling som görs i Sverige, omsätta drygt 820 miljarder kronor år 2014,¹ vilket är en ökning med drygt sju procent från föregående år. Konkurrensverkets siffra är 600 miljarder kronor.² Omfattningen av Sveriges offentliga upphandling är fortfarande svår att fastställa.

¹ DoubleCheck, marknadsrapport 2014, www.doublecheck.se, 21 maj 2015.

² Så ska den offentliga upphandlingen förbättras, Dagens Industri 2 mars 2015.

De grundläggande principerna för all offentlig upphandling är krav på icke-diskriminering, likabehandling, transparens, proportionalitet och ömsesidigt erkännande. I budgetpropositionen 2009 (prop. 2008/09:1) står det att ”den offentliga upphandlingen ska vara effektiv och rättssäker och ha till syfte att tillvarata konkurrensen på marknaden så att skattemedlen används på bästa sätt till nytta för medborgarna, den offentliga sektorn och näringslivet”.

Flera olika utredningar har genomförts för att granska regelverket i LOU och lagen (2007:1092) om upphandling inom områdena, vatten, energi, transporter och posttjänster (LUF). *Upphandlingsutredningen* (Fi 2010:06) tillsattes hösten 2010 utifrån regeringens motiv att få underlag till den då förestående översynen av EU:s upphandlingsdirektiv och att utreda den utbredda kritiken mot gällande upphandlingslagstiftning och dess tillämpning.

EU-kommissionen presenterade i december 2011 nya förslag till direktiv för upphandlingsområdet som ska ersätta det regelverk som den svenska upphandlingslagstiftningen i dag bygger på. Direktiven antogs 2014 och omfattar bland annat att:

- uppfylla målen för Europastrategin 2020 för smart och hållbar tillväxt för alla,
- införa enklare och flexiblare regler, men också att öka effektiviteten i offentlig upphandling,
- ge bättre möjligheter att använda upphandling som ett sätt att nå miljörelaterade och sociala mål,
- ge små och medelstora företag bättre tillgång till den europeiska marknaden,
- ge upphandlande myndigheter större flexibilitet att välja upphandlingsförfarande,
- uppmuntra och möjliggöra en större inriktning mot kvalitet i den offentliga upphandlingen.

För att införliva de nya EU-direktiven i svensk rätt tillsatte regeringen i september 2012 *Genomförandeutredningen* (S 2012:09) med uppdraget att ge förslag på hur bestämmelserna i direktiven bör implementeras i svensk rätt. De nya lagförslagen lades fram i

Genomförandeutredningens delbetänkande (SOU 2014:51) och det nya regelverket med lagarna, som förväntas träda i kraft i april 2016, presenterades i en lagrådsremiss i juni 2015.

De huvudsakliga statliga organ som har hanterat LOU fram till september 2015 är Konkurrensverket och Kammarkollegiet. Konkurrensverket har svarat för tillsynen av regelverket och upphandlingsstöd till upphandlande myndigheter fram till december 2014 då regeringen gav uppdrag till en särskild utredare att förbereda och genomföra bildandet av en ny myndighet för upphandlingsstöd.

Den nya upphandlingsmyndigheten tog över upphandlingsstödet från Konkurrensverket den 1 september 2015 och instruktionen för den nya myndigheten beslutades i augusti 2015. Konkurrensverket kommer även fortsättningsvis att ha tillsynsuppgiften. Upphandlingsmyndighetens uppdrag är att utveckla, förvalta och stödja upphandlande myndigheter och enheter. Myndigheten ska verka för en rättssäker, effektiv och socialt och miljömässigt hållbar upphandling till nytta för medborgarna och näringslivets utveckling, samt främja innovativa lösningar inom upphandling.

9.3 Nuvarande regelverk för upphandling

Den nuvarande lagstiftningen för offentlig upphandling grundar sig på EU-direktiv och har gällt sedan 2007. Olika upphandlingsformer gäller utifrån det så kallade tröskelvärdet. För statliga myndigheter är tröskelvärdet 1 169 378 kronor. För kommuner och landsting vid upphandling av varor och tjänster gäller för närvarande 1 806 427 kronor.

9.3.1 Upphandlingsförfaranden

I den svenska lagstiftningen förordas i dag öppna och selektiva upphandlingsförfaranden. Upphandlingsförfaranden som syftar till tidiga dialoger och förhandlingar med möjliga leverantörer för att precisera upphandlingsunderlag och anbud, används i liten utsträckning. De upphandlande myndigheterna riskerar att gå miste om möjligheten att göra bättre affärer och att handla upp

byggentreprenader, varor och tjänster som på ett bättre sätt uppfyller myndighetens behov och utnyttjar den kompetens och möjligheter till lösningar som marknaden kan erbjuda.

Så kallad innovationsvänlig upphandling som syftar till att ta fram nya lösningar används också sparsamt. Detta kan bero på en osäkerhet hos de upphandlande myndigheterna kring hur de ska hantera den grundläggande principen om likabehandling och transparens i lagen om offentlig upphandling. Det krävs kompetens och kunnande om både föremålet för upphandlingen och om lagens möjligheter för att på rätt sätt hantera upphandlingsförfaranden med en högre grad av dialog och förhandling.

Direktupphandling

Direktupphandling får användas om kontraktets värde understiger 505 800 kronor enligt de nya reglerna som infördes 2014, eller om det finns ”synnerliga skäl”, till exempel på grundval av ensamrätt.

Formen innebär att upphandlaren kan kontakta endast en utvald leverantör på grund av ensamrätt eller på grundval av att man bedömer att endast en leverantör kan leverera det som enheten vill köpa. ”När det gäller konstnärliga skäl kan det handla om att en myndighet vill köpa in ett unikt originalverk och då är undantaget tillämpligt. Det krävs dock att den upphandlande myndigheten kan visa varför bara en leverantör kan leverera det verk som efterfrågas.” (4 kap. 5 § 2 LOU).

Konkurrenspräglad dialog

Konkurrenspräglad dialog används för att utforma ett bra förfrågningsunderlag och även att ta strategiska beslut, till exempel val av upphandlingsförfarande. I konkurrenspräglad dialog förs samtal med de leverantörer som bjudits in till dialogen och kvalificerats. Upphandlingsformen används relativt lite i dag och då främst i större och komplexa projekt.

Innovationsvänlig upphandling

Innovationsupphandling är inte en formell upphandlingsform utan innebär att upphandlaren anger krav på vilka problem varan eller tjänsten ska lösa i stället för att i detalj ställa krav på varan eller tjänsten som ska anskaffas. Man preciserar behovet av funktionen i stället för att definiera lösningen. En fördel med innovationsupphandling är att den öppnar dörrar för nya idéer.

Det sker dock väldigt få innovationsupphandlingar i dagsläget i Sverige. Gällande lagstiftning förhindrar inte innovationsupphandling, men myndigheters möjligheter begränsas genom att det saknas en upphandlingsform. I dag är upphandlande myndigheter inte hänvisade till ett specifikt upphandlingsförfarande för innovativa lösningar, utan det ligger på upphandlaren att göra upphandlingen så innovationsvänlig som möjligt och att ge utrymme åt leverantörerna att utforma innovativa lösningar.

EU-kommissionen lyfter fram det här sättet att arbeta i upphandlingsdirektiven inom ramen för Digital Agenda och unionens innovationsprogram Horizon 2020. Med utgångspunkt från regeringens Innovationsstrategi som togs fram 2012 har Vinnova uppdraget att ta fram handledning och material som ska göra det enklare för offentlig sektor att arbeta med innovationsupphandling som bygger på forskning, utveckling och nytänkande.

Tidig dialog

Tidig dialog är inte en upphandlingsform utan en rekommendation för en hållbar, långsiktig och kvalitativ upphandling, det som Konkursverket kallar "den goda affären". I den tidiga dialogen ger man alla potentiella leverantörer möjligheter att kommunicera. En god affär menar man uppnås då offentliga medel används på ett effektivt sätt genom att konkurrensen på marknaden tas tillvara och bidrar till samhällsliga mål.³ Dialog innan en upphandling bidrar till goda förutsättningar för att skapa ett långsiktigt och stabilt samarbete mellan upphandlande myndighet och leverantören.

³ Konkursverkets vägledning, www.kkv.se

Ramavtal

En tredjedel av alla upphandlingar i Sverige avser ramavtal.⁴ Ramavtal anses innebära en förenkling av byråkratin som krävs när man skriver kontrakt. Ramavtal kan möjliggöra en kortare process i stället för att man behöver genomföra en fullständig upphandling varje gång. Ett ramavtal ingås mellan upphandlande myndigheter och en eller flera leverantörer med syfte att bestämma villkoren för senare tilldelning av kontrakt, så kallade avrop, under en given tidsperiod. Ett avtal med flera leverantörer kan vara rangordnade, vilket innebär att den som vill köpa alltid ska fråga den första leverantören på listan först. Kan den första leverantören inte leverera det som efterfrågas går frågan vidare till nästa leverantör.

Ibland avropas ramavtalen i form av förnyad konkurrensutsättning. De innebär att vid avrop/köp ska alla leverantörer tillfrågas och den som erbjuder bästa anbudet utifrån beställningen får leverera. Nackdelen för upphandlaren med denna form är att en ny, något enklare upphandling måste göras. Därför tillämpas ofta rangordning, vilket å andra sidan upplevs som begränsande för leverantörerna länge ner på listan.

När ramavtalen är stora kan de verka konkurrensbegränsande eftersom det ger fördel till ett fåtal leverantörer. Det kan hindra de företag som inte kommit med i ramavtalet att verka inom ett visst leveransområde under den tid som ramavtalet gäller.

Det finns inköpscentraler och centrala myndigheter som gör gemensamma ramavtal för ett antal upphandlande myndigheter inom större varu- och tjänsteområden.

Projekttävling

Den upphandlingsform som i dag främst används när den upphandlande myndighet både vill upphandla en kompetent tjänsteleverantör och en lösning är projekttävling. Projekttävlingar används ofta för upphandling av arkitekttjänster och andra gestaltningsuppdrag. Denna upphandlingsform kan användas både i öppna förfarande där alla inbjuds att lämna förslag på en lösning

⁴ Siffror och fakta om offentlig upphandling, statistik om upphandlingar som genomförts under 2013, rapport 2014:1, Konkurrensverket.

eller då en mindre grupp av utvalda leverantörer inbjuds att lämna förslag. För denna form av upphandling finns branschöverenskomna, men frivilliga regler som följer lagen och tar tillvara både upphandlande myndigheters och leverantörers intressen.

Tävlingar måste annonseras och antalet deltagare kan begränsas genom en urvalsprocess. Kriterier ska fastställas och en jury ska utse ett vinnande bidrag. Juryn ska ha fackkunskap om det som ska utvärderas och om den upphandlande myndighetens specifika behov. Externa personer kan tas med i juryn för att öka dess kompetens och trovärdighet. I en projektävling kan den upphandlande myndigheten förhandla med vinnaren om efterföljande kontrakt och tilldela uppdrag.

9.3.2 Kriterier för utvärdering i nuvarande lagstiftning

Utvärdering av anbud sker enligt nuvarande lagstiftning på grundval av antingen det *ekonomiskt mest fördelaktiga* anbudet eller det anbud som har *lägst pris*, vilket är det kriterium som tillämpas i allra störst utsträckning. Då väljer den upphandlande myndigheten det anbud som uppfyller förfrågningsunderlagets krav och som har lägst pris.

Om man väljer utvärderingsgrunden ekonomiskt mest fördelaktiga anbud ska man anta det anbud som uppfyller förfrågningsunderlagets krav och som är det ekonomiskt mest fördelaktiga enligt de kriterier som uppställts och som inte bara handlar om pris.

Vid upphandlingar över tröskelvärdena är myndigheten skyldig att ange viktning av utvärderingskriterierna, det vill säga att ange utvärderingskriteriernas inbördes förhållande. Kriteriernas vikt får anges i procent eller intervall, men spridningen i intervallen får inte vara så stor att informationen blir intetsägende och skapar rättviseproblem vid utvärdering av anbud. Om den upphandlande myndigheten kan visa att det inte är möjligt att ange viktning får man ange kriterierna i fallande prioritetsordning.

Vid upphandlingar under tröskelvärdena är reglerna mer flexibla och då får det väljas fritt mellan att vikta kriterierna eller ange dem i fallande prioritetsordning.

9.4 Kommande regelverk för upphandling

Ett grundläggande syfte med de nya direktiven och de nya regelverken som utformas är att myndigheterna ska få en bredare palett av olika upphandlingsformer att välja mellan. Flera av dem, som förhandlad upphandling med föregående annonsering, konkurrenspräglad dialog och innovationspartnerskap, ger myndigheterna större möjligheter till förhandling, utveckling och dialog under upphandlingsprocessen. Detta är en stor möjlighet för myndigheterna att upphandla byggentreprenader, varor och tjänster där kvalitet, funktionalitet och kompetens är viktiga parametrar för att tillgodose myndighetens behov och önskemål.

I direktivet och i den föreslagna lagtexten anges förhandlat förfarande med föregående annonsering och konkurrenspräglad dialog som upphandlingsförfaranden som kan användas när ”föremålet för kontraktet inbegriper formgivning och innovativa lösningar” eller när ”den upphandlande myndigheten inte med tillräcklig precision kan utarbeta tekniska specifikationer med hänvisning till en standard, europeisk teknisk bedömning, gemensam teknisk specifikation eller tekniska referens”. Dessa två förutsättningar bör föreligga för en övervägande del av upphandlingen av arkitekt- och designtjänster och för byggentreprenader.

Innovationspartnerskap är också en ny upphandlingsform som myndigheten får använda vid behov av en vara, tjänst eller byggentreprenad för att tillgodose behov som den upphandlande myndigheten bedömer inte kan tillgodoses genom lösningar som finns på marknaden. Här kan den upphandlande myndigheten tillsammans med möjliga leverantörer utveckla en tjänst eller en produkt under upphandlingen och sen tilldela ett kontrakt. Dessa upphandlingsförfaranden kan bli viktiga och ändamålsenliga när det gäller upphandling av arkitekt- och designtjänster och även när det gäller produkter eller varor.

Förutsättningen för att de upphandlande myndigheterna ska använda sig av dessa tre nya typer av upphandlingsförfaranden är att de känner sig trygga med att processerna leder till det önskade resultatet inom de ramar som ställts upp. Det är också viktigt att dessa processer hanteras så att leverantörerna får ett förtroende för

att de uppfyller grundläggande krav i den offentliga upphandlingen, som till exempel transparens och likabehandling.

Det finns stora möjligheter att rikta in den offentliga upphandlingen mot högre kvalitet, större kompetens och nya lösningar men för det krävs en utveckling av praxis och handledning. Här kan Upphandlingsmyndigheten, tillsammans med upphandlande myndigheter och branschen, kunna spela en viktig roll för att utveckla handledning och praxis på området.

9.4.1 Kriterier för utvärdering i det nya regelverket

I de nya lagförslagen baserade på EU-direktiven är kriterierna utvidgade och understryker att medlemsstaterna ska uppmuntra och möjliggöra en större inriktning mot kvalitet i upphandlingar.

Tilldelning av kontrakt ska alltid, enligt den nya regleringen, ske till den leverantör vars anbud är det ekonomiska mest fördelaktiga för myndigheten. Här anges att upphandlare ska kunna använda sig av följande tre grunder för utvärdering av anbud: bästa förhållandet mellan pris och kvalitet, kostnad eller pris.

Den nya regleringen ger de upphandlande myndigheterna större stöd för att utvärdera kvaliteter som kompetens och förmåga men det ställer samtidigt krav på att handledning och praxis utvecklas för att dessa kriterier i högre utsträckning ska användas.

9.5 Tillämpningen av LOU generellt och inom arkitektur, form och design

Under 2013 annonserade drygt 1 200 upphandlande enheter totalt cirka 19 700 upphandlingar. Den största upphandlaren räknat till antal upphandlingar är Trafikverket som gjorde 760 annonseringar under 2013.⁵ När det gäller anmälda överprövningar inkom mer än 2 000 överprövningar till förvaltningsrätten under 2014.⁶

⁵ Siffror och fakta om offentlig upphandling, statistik om upphandlingar som genomförts under 2013, rapport 2014:1, Konkurrensverket.

⁶ Domstolsverkets enhet för analys och finansiering, redovisat av www.upphandling24.idg.se, 9 december 2014.

9.5.1 Upphandlingsprocessen generellt

Upphandlingsprocessen inleds med att behovet identifieras. Därefter utformas en annons och förfrågningsunderlag där upphandlingen beskrivs och krav på leverantören specificeras. Anbudsgivarna lämnar anbud utifrån förfrågningsunderlaget. Upphandlaren granskar inkomna anbud och kvalificerar anbudsgivare för att senare utvärdera anbudet.

Det vinnande anbudet meddelas genom ett tilldelningsbeslut. Offentliggörande av tilldelningsbeslutet startar en så kallad avtalsspärr som löper tio eller femton dagar och som förhindrar att avtal ingås innan avtalsspärren har löpt ut. Potentiella leverantörer kan under avtalsspärren ansöka om överprövning hos förvaltningsrätten. Efter att avtalsspärren löpt ut, och ingen överprövning har skett, kan den upphandlande myndigheten skriva avtal med vinnaren och upphandlingsprocessen anses då vara avslutad.

9.5.2 Statens förebildlighet

En mycket stor del av den offentliga upphandlingen är på ett eller annat sätt kopplad till produkter, tjänster eller processer som innehåller arkitektur, form och design. Det är våra gemensamma tillgångar som ska omsättas på bästa sätt, för en hållbar utveckling av vår gemensamma livsmiljö.

Trots att den gestaltade miljön runt omkring oss, med alla dess produkter, tjänster och processer ofrånkomligen påverkar oss dagligen, värderas fortfarande de ekonomiska aspekterna framför kvalitet. Utredningen anser att utgångspunkten alltid ska vara långsiktighet och att upphandlingen ska vara optimal ur ett miljömässigt, socialt och ekonomiskt perspektiv.

Samhället vinner på många sätt på en offentlig upphandling som tydligt prioriterar rätt värde för pengarna och som ser till flera dimensioner av kvalitet. En medveten upphandling där långsiktigheten prioriteras kräver hög beställarkompetens. Här ska staten vara både förebildlig och tillhandahålla stöd för att upphandlande aktörer ska ta rätt beslut.

Offentlig upphandling har återkommande varit en av de viktigaste frågorna vid de politiska satsningarna inom områdena arkitektur, form och design. I de sex målen i handlingsprogrammet

Framtidsformer lyfts upphandlingen som en strategiskt viktig fråga för att nå ett bredare genomslag för målen med arkitektur, form och design. Framtidsformer understryker att statliga myndigheter, bolag och verksamheter bör ha höga kvalitetsambitioner när det gäller arkitektur, formgivning och design och att offentlig upphandling av dessa tjänster bör ske med ett ökat kvalitetsmedvetande.⁷

I regeringens skrivelse *Arkitektur, form och design* (Skr. 2002/03:129) fastslås att statens upphandling av miljöer och lokalbruk bör vara förebildliga. Offentlig upphandling var också ett av sju prioriterade teman för Designåret 2005, där satsningen skulle ”lyfta fram den offentliga upphandlingens strategiska betydelse för utvecklingen inom designområdet och diskutera hur det offentliga ska kunna förverkliga målet att vara föredömligt inom arkitektur, form och design.” (SOU 2000:75).

Rätt hanterad kan offentlig upphandling vara ett effektivt verktyg för att påverka och utveckla de olika områden som den berör. Staten ska till exempel verka förebildlig i utvecklingen av innovativa lösningar och ge trovärdighet till verksamheter som inriktas på hållbar konsumtion. Det kan ge incitament för utvecklingen och kommersialiseringen av miljöanpassade produkter och tjänster samt för spridningen av dem till en bredare marknad.

Samtidigt kan brister i hanteringen, till exempel bristande styrning och uppföljning, innebära stora onödiga kostnader för skattebetalarna. I en rapport från maj 2015 uppskattas att tio procent av den totala omfattningen av offentlig upphandling skulle kunna sparas på effektivare inköp varje år. Det motsvarar 80 miljarder kronor.⁸

Staten har här stora möjligheter att agera förebildligt för att stärka områdena arkitektur, form och design genom att upphandla långsiktigt, hållbart och med fokus på att stimulera områdena.

⁷ Framtidsformer, kap 7 Offentligt och förebildligt.

⁸ DoubleCheck, marknadsrapport 2014, www.doublecheck.se, 21 maj 2015.

Enprocentregeln

Enprocentregeln är en finansieringsmodell för konstnärlig gestaltning i offentliga miljöer, där staten kan agera förebildligt. Det är en rekommendation och alltså inte en upphandlingsmodell men den tas upp här eftersom den innebär att omfattande medel, till största delen offentliga, avsätts för upphandling av konst. Syftet med enprocentregeln är att ett stabilt och mer långsiktigt ekonomiskt utrymme kan skapas för konsten i planeringen och byggandet av offentliga miljöer. Regeln har fått byggsektorn och kultursektorn att mötas.

Enprocentregeln kom till år 1937 genom ett statligt kulturpolitiskt initiativ och är unik inom kulturområdet eftersom den refererar till ett ekonomiskt mätbart mål.⁹ Enprocentregeln innebär att cirka en procent av budgeten för ett byggprojekt, vid nybyggnation, om- eller tillbyggnad, bör avsättas till bild- eller formkonstnärlig gestaltning när staten bygger. En avsikt med initiativet var att skapa ekonomiska förutsättningar för att genom konstnärlig gestaltning utveckla kulturella och sociala värden i samhällets gemensamma offentliga miljöer, värden som skulle skapa en känsla av välbefinnande och livskvalitet.

Enprocentregeln har haft stor betydelse för konstnärers medverkan och konstens plats i utformningen av offentliga byggnader och miljöer. Konsten ska tillföra byggnaderna ett mervärde. Förutom att den ger bild- och formkonstnärer arbetstillfällen, är vinsten för kulturpolitiken att konst och formgivning finns tillgänglig i människors vardag.

9.5.3 Upphandling av tjänster för planering, byggande och inredning

Arkitekt-, form- och designtjänster, liksom andra intellektuella tjänster, är komplexa att handla upp. Vid utvärdering av arkitekttjänster är det nödvändigt att kunna göra en bedömning av kompetens och förmåga att utföra en tjänst. Till skillnad från varor kan ju kunskapstjänster inte testas innan de är köpta och det kan vara svårt att i förväg bedöma slutprodukten. Ofta är priset bara ett

⁹ Ingen regel utan undantag, Konstnärsnämnden, 2013.

av flera kriterier som ska beaktas. Det blir ytterst ett val som bygger på både bedömningsbara och mätbara parametrar.

Arkitekttjänstens kvalitet lägger grunden till efterföljande upphandlingar av entreprenader och andra utföranden och den kan vara avgörande för ett projekts kvalitet, funktionalitet, livscykelkostnader och andra långsiktiga kvaliteter. Priset för arkitekttjänster i relation till de konsekvenser som lösningen genererar är ofta mycket liten. Det är därför av stor betydelse att noggrant bedöma vilken kvalitet arkitekten, och andra konsulter, kan leverera.

Den vanligaste formen som hittills har använts för upphandling av arkitekt- och konsulttjänster är ramavtal. Ramavtalets utbredda tillämpning kan bero på besparingar inom den offentliga sektorn, vilket skapar större prispåslag samt ett behov av minskade transaktionskostnader. Ramavtalen har gjort det möjligt för beställarna att komma ifrån en resurskrävande upphandlingsprocedur inför varje nytt behov.

Upphandlande myndigheter utvecklar kriterier utifrån gällande regler för att bedöma anbud vid en upphandling. Upphandlaren har möjlighet att ange tilldelningskriterier som rör såväl mätbara kvaliteter som sådana som inte kan kvantifieras men hur dessa tillämpas skiljer sig åt beroende på vilken enhet det är som upphandlar. I en studie har fem byggherrars värderingsmetoder jämförts: Statens Fastighetsverk, Vägverket, Banverket, Markkontoret i Stockholm och Göteborgs Stads Upphandlingsbolag.¹⁰ Pris och kompetens viktas olika, i vissa fall används en poängmodell med en relativ skala, omdömen från referenter används, eller så används inget poängsystem, utan kvalitativa analyser och motiveringar används istället. Kompetens värderas genomgående. Den generella uppfattningen är dock att priset oftast premieras mer än andra kriterier, såsom kvalitet i utförande, erfarenheter hos utförarna, estetik, miljöaspekter och projektets livscykelkostnader.¹¹

Risken med upphandlingsformen ramavtal är att det är få och de mest etablerade företagen som har möjlighet att lämna anbud och det

¹⁰ *Anbudsvärdering vid offentlig upphandling av arkitekt- och byggkonsulttjänster – förstudie*, Josefin Sporrang, Jan Bröchner och Anna Kadefors, Chalmers, Göteborg 2005.

¹¹ *ibid.*

är också de som har störst chans att upphandlas. Branschorganisationen Trä- och möbelindustrin (TMF), menar att det som staten, landstingen och kommunerna upphandlar i möbelväg och inte minst hur de tillämpar LOU har en avgörande betydelse för tillväxten inom Sveriges möbelindustri. Varje år köps möbler i Sverige till ett värde av omkring 28 miljarder kronor. Offentliga miljöer utgör en avgörande del och står för runt halva värdet av möbelproduktionen. Många mindre aktörer riktar sig till den lokala marknaden där kommunen ofta är en dominerande kund.

Enligt TMF är ramavtalsupphandlingar med rangordning ett problem inom trä- och möbelindustrin. Rangordningen innebär ofta att tre leverantörer blir avtalsparter men att avrop endast sker från den som är den första i ordningen. Detta skapar en monopolliknande situation som i princip låser marknaden under de år som ramavtalet gäller. Bristen på konkurrens hotar tillväxten inom möbelbranschen. Rangordning riskerar att cementera, och i värsta fall förvärpa, problemen som i dag förknippas med rangordningsmodellen. Myndighet bör ges möjlighet att välja mellan samtliga ramavtalsupphandlade aktörer utifrån behovet i det enskilda fallet.

Ramavtalen för möbler som riktar in valet av produkter till ett begränsat antal produkter begränsar också möjligheterna att utforma specifika, funktionella och väl utformade offentliga miljöer. En miljö utformas ofta i samråd med brukare och sammanställs till en helhet av en arkitekt. Det är inte givet att de möbler som upphandlas i ett ramavtal kan uppfylla de krav, behov och önskemål som brukare har, eller att de fungerar tillsammans i en helhet. I ramavtalet upphandlas produkterna utan hänsyn till den helhet som de ska fungera i eller de specifika behov som varje projekt innebär. Särskilt stora upphandlingar av möbler, som utgör en stor del av den offentliga upphandlingen av möbler, medför dessa begränsningar.

Behov av att utveckla projektanpassade upphandlingsformer, till exempel innovationspartnerskap som beskrivs ovan, framfördes inför arbetet med de nya EU-direktiven. Det är viktigt med dialog och kommunikation i upphandlingsprocessen. Möjligheter till förhandlade förfaranden som upphandlingsform är lämplig för upphandling av tjänster som omfattar formgivning eller innovation,

vilket arkitekttjänster alltid innehåller. Dessa utökade möjligheter till dialog och utveckling under upphandlingsfasen efterfrågas både av upphandlande myndigheter och av leverantörer.

Projekttävlingar, i arkitektursammanhang även kallade arkitekttävlingar, är ett sätt att främja kvalitet i processen och resultatet eftersom det till sin natur är en upphandlingsmetod som sätter lösningen och gestaltningen i fokus, inte priset. Arkitekttävlingen som metod är vedertagen och har fördelar för samtliga i processen. Det vanligaste skälet för en byggherre att arrangera en arkitekttävling är möjligheten att kunna välja mellan ett antal alternativ till utformning av en plan, byggnad, anläggning eller inredning. Tävlingsformen ger den upphandlande myndigheten rätt att engagera upphovsmannen till det vinnande förslaget för arkitektuppdraget. För beställaren är en arkitekttävling ett sätt att åstadkomma något utöver det vanliga med sitt projekt. För den offentliga diskussionen om arkitektur- och stadsbyggnadsfrågor ger arkitekttävlingen stimulans och underlag. För arkitekterna kan tävlingsformen innebära att de i konkurrens med andra arkitekter kan pröva och utveckla både sin förmåga och arkitekturen.

9.5.4 Upphandling av konst och formkonstnärstjänster

För upphandling av konst används oftast direktupphandling där undantagsregeln tillämpas. När det gäller konstnärliga skäl, vid köp av ett unikt originalverk, måste den upphandlande myndigheten visa att den har en specifik kravbild och att det utifrån denna kravbild endast finns en lämplig konstnär för det aktuella uppdraget.

Om myndigheten ska kunna tillämpa undantagsregeln ska upphandlaren visa att alternativet att upphandla på vanligt sätt, med sedvanlig annonsering, är nogt övervägt. Skälen till att inte annonsera ska dokumenteras ordentligt och man måste ha ett tydligt program för uppdraget. De som väljer konstnär ska var särskilt tillsatta sakkunniga, alltså personer med konstkompetens. Urvalet av bidragsgivare ska göras ur en större grupp konstnärer

och öppenhet, likabehandling, proportionalitet och ickediskriminering ska alltid beaktas.¹²

Trots höga krav på tillämpning finns det svårigheter i hanteringen och bedömningen av direktupphandling. Överprövningar är vanliga inom upphandling av konst. Undantagsregeln anses av kritikerna som orättvis och trots regelrätta förfaranden anmäls ett stort antal upphandlingar varje år.

I två uppmärksammade anmälda fall av offentliga upphandlingar av konstnärlig gestaltning som gjordes av Uppsala kommun¹³ respektive Göteborgs kommun¹⁴ dömde Regeringsrätten olika, trots att undantagsregeln hade tillämpats på samma sätt, det vill säga utan annonsering. Regeringsrätten ansåg att Uppsala kommun hade genomfört upphandlingen i enlighet med LOU, men att så inte var fallet med Göteborgs kommuns förfarande. Vad som kan utläsas av domarna är att de baseras på hur Regeringsrätten har uppfattat urvalskompetens och argumentation i de båda fallen. I Uppsalafallet har upphandlingsbeslutet föregåtts av bedömningar av en större krets av konstnärer och urvalet har gjorts av en särskilt tillsatt sakkunnig kommitté. I Göteborgsfallet framhäver Regeringsrätten den bristfälliga beskrivningen av uppdraget och att kommunen har presenterat uppdraget på ett för allmänt sätt. Kvaliteten i anbuds förfarandet har bedömts och varit utslagsgivande.

Det är alltså viktigt att den upphandlande myndigheten har ett tydligt program för uppdraget, ser till att det finns en större grupp konstnärer att välja bland och att de som gör urvalet av konstnärerna har den kompetens som krävs, med sakkunnighet i ämnet.

9.5.5 Hållbar upphandling

Att ta miljöhänsyn och sociala hänsyn i upphandlingen bidrar till en hållbar utveckling. Sverige var en av de främsta förespråkarna för att sociala och miljömässiga hänsyn skulle beaktas vid antagandet av 2004 års upphandlingsdirektiv, det som sedan blev LOU.

¹² Stockholm konst, 2014.

¹³ Regeringsrättens beslut, mål nr 1595-06.

¹⁴ Regeringsrättens beslut, mål nr 4476-09.

Regeringsförklaringen 2015 slog fast att ”förutsättningarna för sociala och miljömässiga upphandlingar ska förbättras i hela den offentliga sektorn”. Den svenska regeringen understryker ett helhetsperspektiv där hållbarhetens alla aspekter ska beaktas och styra till exempel kollektivavtalsfrågan och säkerställandet av giftfria skolmiljöer.¹⁵

På EU-nivå återfinns detta fokus i direktiven som betonar miljömässiga och sociala dimensioner i offentlig upphandling. Definitionen av en socialt ansvarsfull upphandling omfattar enligt EU-kommissionen bland annat aktiviteter som tar hänsyn till sociala aspekter, till exempel sysselsättningsmöjligheter, social integration, arbetstagares kompetens oavsett funktionsförmåga, rättigheter och lika möjligheter samt utformning som ger tillgänglighet för alla. Det kan till exempel innebära involvering av praktikanter eller arbetslösa från området. Inom EU brukar detta benämnas *SRPP – socially responsible public procurement* (EU 2011:7).

Den nya upphandlingslagstiftningen innehåller bland annat bestämmelser om att tekniska specifikationer ska ta hänsyn till tillgänglighet utifrån funktionsförmåga (6 kap. 1 § LOU) och att upphandlande myndigheter eller enheter får ställa särskilda sociala villkor för hur ett kontrakt ska skrivas. (6 kap. 13 § LOU) Genom en särskild förordning om antidiskrimineringsvillkor i upphandlingskontrakt ska diskriminering hos leverantören motverkas i möjligaste mån.

Gårdstensbostäder – exempel på tillämpning av social upphandling

Hänsyn till social hållbarhet kan också innebära att skapa sysselsättning för hyresgäster i bostadsområden. Ett framstående exempel på detta är området Gårdsten i Göteborgs kommun. Det kommunala bostadsbolaget Gårdstensbostäder har genom sin tillämpning av upphandlingsreglerna höjt sysselsättningen i området, ökat attraktiviteten och den sociala sammanhållningen.

Gårdstensbostäder är ett av Göteborgs kommunala bostadsbolag och har sedan det bildades 1997 arbetat med upphandlingsmodeller där den hållbara utvecklingens tre perspektiv ges en framskjuten

¹⁵ Hållbar upphandling, civilminister Ardalan Shekarabi, muntligt anförande, april 2015.

roll. I visionen för Gårdsten 2007 sammanfattades bolagets strävanden på följande sätt: "En stadsdel med aktiva invånare. Ett bostadsområde där människor tar ansvar för den miljö de lever i. En plats där mångfald inte bara betyder att många olika tänkesätt och livsstilar, olika nationaliteter, religioner, åldrar och erfarenheter finns representerade utan att dessa verkligen samexisterar, samverkar för att skapa en långsiktigt sund och trygg livsmiljö. Ett område där den nya generationen, traktens barn och ungdom, tror på framtiden."¹⁶

Huvudstrategierna för att förverkliga denna vision är samverkan och mobilisering genom ett aktivt engagemang hos hyresgästerna. Gårdstensbostäders upphandlingsförfarande utgick från att i anbudsspecifikationen lägga till en viktning av parametrarna så att anbudslämnare som inkluderade personalhänsyn fick högre poäng. De parametrar som används i utvärderingen var inte bara pris och kvalitet, utan även "personal/social hänsyn". Om en anställning erbjöds tog Gårdstensbostäder hänsyn till detta i samband med utvärderingen av anbud. Rekryteringen definierades antingen genom arbete och företagsamhet i Gårdsten eller genom leverantörens egna rekryteringsaktiviteter bland de boende i stadsdelen.

Gårdstensexemplet ger vid handen att det fanns samhälls-ekonomiska fördelar med tillvägagångssättet, främst i form av ökad sysselsättning och minskad brottslighet. Det sociala engagemanget ökar och motivationen till skadegörelse minskar. "Två olika synsätt präglar syftet med offentlig upphandling. Ska det bara vara en förfarandelagstiftning, eller ska offentlig upphandling användas som ett styrmedel för att nå samhälleliga mål, t.ex. fler jobb? Det andra synsättet vinner i allt större utsträckning gehör. Allt fler upphandlande myndigheter vill likt Gårdstensbostäder arbeta med social upphandling och möjligheten att beakta sociala hänsyn stärks i EU:s nya upphandlingsdirektiv."¹⁷

¹⁶ *Från två till 120 anbud – En rapport från Gårdstensbostäder om sänkta byggkostnader och lägre hyror vid upphandling av ombyggnad av flerbostadshus i Göteborg*, rapport 2014, Boverket.

¹⁷ *Möjligheten att beakta sociala hänsyn vid offentlig upphandling ur ett arbetsmarknads-perspektiv*, Mohamed Hama Ali, Juridiska institutionen, Handelshögskolan Göteborg, 2014.

Utifrån den värdering av effekterna som gjordes i rapporteringen var slutsatsen att dessa positiva samhällsekonomiska effekter var större än de företagsekonomiska förlusterna.¹⁸

Värdig entré – exempel på innovationsupphandling inom arkitektur, form och design

Upphandling är till för att främja utveckling och införande av nya lösningar och innovationer. Innovationsupphandling innefattar dels upphandling som sker på ett sådant att den inte utesluter nya lösningar, så kallad innovationsvänlig upphandling, dels upphandling av innovation, det vill säga upphandling av framtagande av nya lösningar som ännu inte finns på marknaden.

Värdig entré är ett samarbetsprojekt mellan Statens Fastighetsverk, Stockholms stad och Design for All Sverige och startade 2006 med syftet att tillgängliggöra kulturarvsmiljöer med respekt för både brukaren och byggnaden. Utgångspunkten är att alla människor ska kunna använda samma entré, oavsett om man använder rullstol, barnvagn eller rullande transporter.

Projektet fick under 2012–2014 medel från Vinnova för att utvärderas som innovationsprojekt och är på flera sätt ett unikt projekt när det gäller både arbetsmetodik och upphandlingsförfarande. Fyra pilotprojekt valdes ut och tvärdisciplinära arbetsgrupper bestående av industridesigner, arkitekter, fastighetsförvaltare, antikvarier, hyresgäster och personer med olika funktionsnedsättningar sattes samman. Arbetet följde en tydlig innovationsprocess från idé till upphandlad produkt och implementering i den offentliga miljön. Arbetsgrupperna med arkitekter och designer tog fram förslag på ny- och ombyggnationer av byggnaderna och behovsspecifikationer av produkter identifierades. Eftersom de produkter, lyftanordningar och hisslösningar som krävdes för de optimala utformningarna inte fanns på marknaden initierades en upphandlingsprocess som präglades av dialog och kommunikation med potentiella leverantörer. Resultatet är nya produkter som tar hänsyn till

¹⁸ Affären Gårdsten – en uppdatering, 2014.

brukaren och byggnaden och som upphandlas av fler och fler myndigheter och institutioner.¹⁹

Markanvisning som redskap för hållbar utveckling

I en markanvisning, alltså rätten för en byggherre att få förhandla med en kommun om förutsättningarna för att genomföra bostadsbebyggelse på kommunens mark, ligger kommunens markanvisningspolicy som beslutsunderlag.²⁰ Hur kommunen formulerar sina riktlinjer kan alltså styra bebyggelsens utformning och den omgivande miljön i kommunen. Lagen för markanvisning reglerar kommunens markpolitik och Sveriges kommuner ska under de kommande åren ta beslut om en markansvisningspolicy, vilket kan vara ett kraftfullt verktyg för att premiera kvalitet och hållbarhet.

I Uppsala har kommunen sedan några år arbetat med en målmedveten process för att öka kvaliteten och mångfalden i stadsbyggandet och använt markanvisningstävlingar som redskap för att uppnå kommunens önskemål och behov. Genom att ange vilka kvaliteter man vill ha i området har byggherrarna fått konkurrera med sina förslag för att nå dessa kvaliteter. Kommunen säljer mark till ett fast pris baserat på markvärdering, och man anvisar således inte mark till dem som har erbjudit sig att betala mest utan till dem som visar hur man har tänkt åstadkomma det mesta värdet i relation till de kvaliteter som efterfrågas.

I exemplet har en kontinuerlig dialog mellan medborgare, länsstyrelsen, företag och organisationer om stadsutvecklingens möjligheter och svårigheter varit en förutsättning för att komma vidare.

9.6 Bristerna i regelverk och hantering

När *Upphandlingsutredningen* (Fi 2010:06) tillsattes hösten 2010 var ett av syftena att utreda den utbredda kritiken mot den gällande upphandlingslagstiftningen och dess tillämpning. Kritiken bestod bland annat i att lagarna tillämpas utan strategiskt ledarskap, att

¹⁹ Värdig entré, Statens fastighetsverk 2014.

²⁰ Lag (2014:899) om riktlinjer för kommunala markanvisningar.

reglerna är krångliga och otydliga och att upphandlarna på grund av okunskap och rädsla att göra fel inte hanterar upphandlingen på ett tillfredsställande sätt. Kompetensen ifrågasattes generellt.

Enligt utredningen leder ett bristande helhetsperspektiv hos upphandlande myndigheter till att varor och tjänster köps på ad hoc-basis, utan någon egentlig strategi. Det resulterar regelmässigt i dyrare inköp. Vidare pekas det på en utbredd överprövning och även brister i uppföljning och att resultatet ofta är kortsiktigt. Lägsta-pris-systemet riskerar att medföra högre merkostnader på längre sikt och det tas bristfällig hänsyn ur miljö- och medborgarperspektiv.

Kritik riktas även mot reglerna i det avseendet att de genererar merarbete och försvårar upphandling av kvalificerade tjänster och lösningar. Krav på effektivitet och rädsla för överklaganden leder till att hållbarhetskraven tonas ned och att det utvecklas en upphandlingskultur där lägsta pris nästan alltid används som tilldelningskriterium.

Delegationen för Hållbara städer (M 2011:01/2012/66) konstaterar att "offentlig upphandling är ett viktigt styrmedel för hållbar stadsutveckling. Konserverande regler för offentlig upphandling och dagens tillämpning av reglerna hindrar prioritering av kvalitativa värden och implementering av innovativa och transformativa lösningar".

9.6.1 Kompetens och kvalitet

Kvalitetsaspekten är återkommande vid problembeskrivningar av LOU och hanteringen av reglerna.

I de nya EU-direktiven ges medlemsstaterna möjlighet att inte tillåta att lägsta pris används som en utvärderingsgrund, de ska "uppmuntra och möjliggöra en större inriktning mot kvalitet i den offentliga upphandlingen". För upphandling av gestaltningstjänster bör kvalitetsaspekten vara i fokus.

Det nya regelverkets kriterier baserade på bästa förhållandet mellan pris och kvalitet, kostnad eller pris. Begreppet kvalitet har alltså prioriterats i formuleringen av tilldelningskriterierna, liksom att bedömningarna kan göras med hänsyn till varans, tjänstens eller

byggentreprenadens livscykel. Även det kan ses som ett sätt att tillhandahålla verktyg för bedömning av kvalitet.

I en rapport som har utförts på uppdrag av Konkurrensverket²¹ argumenteras för att kvalitetsegenskaper bör uttryckas och värderas i kronor och ören, istället för att priset räknas om till kvalitetspoäng när pris och kvalitet ska vägas samman. ”Det främsta skälet för detta är att vi alla är vana att tänka i monetära termer och att på detta sätt värdera kvalitetsskillnader. Kvalitetsvärdering har också fördelen att rangordningen av de olika anbudena inte påverkas av irrelevanta alternativ”, menar författarna till rapporten.

I gestaltande uppdrag som gäller arkitektur och formgivning kan detta starkt ifrågasättas. Kvalitet är på många sätt omätbar och kräver kvalificerade upphandlingsprocesser där kunniga bedömningar och erfarenhet spelar stor roll för en lyckad upphandling. Upphandlaren kan ställa mätbara krav som går att bocka av i leverantörens anbud, men i många upphandlingar är det inte möjligt att värdera eller specificera en vara eller tjänst förrän den är utförd. I sådana fall gäller det att kunna bedöma leverantörens förmåga att leverera de lösningar som totalt sett beräknas ge det bästa resultatet, som ger det bästa värdet för pengarna.

Kompetensen hos de upphandlande myndigheterna och hos den enskilde upphandlaren har alltså stor betydelse. Här behövs rätt verktyg och kompetens för målformulering och för att säkerställa rätt inköp. Att kunna utnyttja den kraft som offentlig upphandling faktiskt kan innebära ställer höga krav på kunskap och kompetens. Nyckeln är utformningen och beskrivningen av anbudsförfrågan och hur själva uppgiften formuleras, inte själva anbudet.

Ett bra underlag bestämmer både kvaliteten och kostnaden för den slutliga produkten. Upphandlingskriterierna ska vara uppställda på ett sådant sätt att konsulterna har förutsättningar att leverera bästa möjliga resultat. Den offentliga sektorn är den största beställaren av arkitekt- och teknikkonsulttjänster och har därmed en avgörande roll för företagens kompetensutveckling. En avhandling från Chalmers visar att det bland arkitekt- och teknikkonsulterna finns ett stort missnöje över hur den offentliga

²¹ *Att utvärdera anbud. Utvärderingsmodeller i teori och praktik*. Uppdragsforskningsrapport: 2009:10, Mats Bergman och Sofia Lundberg, Konkurrensverket, Stockholm 2009.

konsultupphandlingen sköts. Kritiken riktas främst mot den kommunala upphandlingen, där den allmänna uppfattningen är att allt för stor vikt läggs vid priset. Prispressen leder till att det är svårt för företagen att använda sina mest kvalificerade medarbetare, och de får mindre möjlighet att lägga resurser på vidareutbildning, vilket innebär att kunskapen försämras – en utveckling som riskerar att stänga ute bra konsulter från offentliga projekt.²² Ett ensidigt fokus på pris innebär också att den upphandlande myndigheten inte tar tillvara möjligheten att utnyttja den kompetens och förmåga som finns på marknaden och som kan leda till kvalitativa och långsiktigt hållbara lösningar.

Ett sätt att hantera detta är att offentliga upphandlare har kunskap i och incitament för att utveckla kreativa lösningar i nära samarbete mellan beställare och leverantörer. Ett exempel är de upphandlingsregler som tillåter informationsutbyte mellan parterna, till exempel konkurrenspräglad dialog och förhandlad upphandling. Beställare bör ges verktyg för att kunna ställa krav som inte klassas som konkurrensbegränsande.

Regelverket som används vid upphandling av konst har begränsningar på det sättet att lagen i sig inte beaktar det faktum att det krävs mångårig erfarenhet av att bedöma gestaltungs-tjänster, såsom konst och formgivning i det offentliga rummet. Däremot visar praktiken, till exempel genom rättsfallen beskrivna ovan att kompetens har stor betydelse i upphandling av konst. Eftersom kriterierna och urvalet inte kan bedömas utifrån ekonomiska aspekter är det en risk att lagen, tolkad utan hänsyn till undantagsregeln, ökar kostnaderna för arvodering, administration och fördröjningar.

Den utbredda överprövningen av direktupphandlingar inom konst- och formområdet innebär stora kostnader och långa förhandlingstider. Risken är att det även hotar kvaliteten i upphandlingarna, genom att upphandlare blir mer restriktiva och försiktiga i sina underlag och att större fokus måste läggas på hantering av rättsprocessen i stället för på genomförande och uppföljning.

²² *Praxis vid kommunal upphandling av arkitekt- och teknikonsulttjänster*, Josefin Sporrang, Chalmers.

9.6.2 Sammanfattning av de identifierade problemen

- Bristen på dialog och osäkerhet kring huruvida man kan föra en dialog innan upphandlingen inleds och förhandla under upphandlingsprocessen. Otillräcklig kommunikation mellan upphandlare och leverantörer kan leda till att den upphandlande myndigheten inte utnyttjar den kompetens och förmåga som finns i branschen för att åstadkomma långsiktigt hållbara lösningar.
- Brister i uppföljning av slutförda upphandlingar.
- Brist på kunskap i tolkning av reglerna och därmed en rädsla att göra fel. Detta leder till målsättningen att inte göra fel istället för att göra bra affärer och åstadkomma bästa användning av våra gemensamma resurser. Det innebär också en övertolkning av hinder i reglerna, stelhet och en alltför formell hållning gentemot leverantörer.
- Kompetensbrist hos ansvariga upphandlare. Varor och tjänster omfattas av samma regler men kan vara olika svåra att efterfråga och bedöma, vilket kräver kunskap om de olika upphandlingsformerna för att man ska använda den bästa metoden.
- Inköparens fokus på att välja lägsta pris istället för att beakta det ekonomiskt mest fördelaktiga anbudet.
- Tillämpningen av ramavtal som begränsar konkurrensen och utesluter små och medelstora företag.
- Överprövningar som skjuter upp processer och i förlängningen hotar säkerställandet av kvaliteten i upphandlingsförfarandet.
- Brist på upphandlingskompetens i kommunerna. Det finns för lite samordning och nätverkande mellan små myndigheter för att de ska kunna stötta varandra i upphandlingsprocessen.

9.7 Tidigare insatser inom området

Handlingsprogrammet Framtidsformers förslag för bättre tillämpning visar att många åtgärder gjordes där myndigheter uppmanades att arbeta med kvalitetsbegreppet för upphandling av arkitektur, form och design.

I Upphandlingsutredningen slutbetänkande *Goda affärer – en strategi för hållbar offentlig upphandling* (SOU 2013:12) listas 47 förslag för strategisk upphandling. Några av förslagen som rör insatser för kompetenshöjning är: att strategisk offentlig upphandling integreras i kompetensutvecklingen av ledare i staten, att 4,5 miljoner kronor per år avsätts under en femårsperiod för att finansiera tre professorer inom offentlig upphandling, att 2,5 miljoner kronor avsätts årligen under en treårsperiod till uppdragsutbildning inom offentlig upphandling, att anslagen till forskning om offentlig upphandling ökas med 10–15 miljoner kronor.

Rådet för arkitektur, form och design rekommenderade i sin rapport (Ku 2004:02 rapport 2008:3) några insatser som skulle syfta till att öka kvaliteten i den offentliga upphandlingen och att arkitektur, form och design kan utvecklas med goda förutsättningar. Bland annat rekommenderades att Sveriges första professor i offentlig upphandling inrättas, att forskning och utbildning i offentlig upphandling på universitets- och högskolenivå etableras, att stödfunktion och metodutveckling för kvalitetsprocesser i anskaffningen etableras, att uppföljning får en tydligare hantering och att en kvalitetspolicy för upphandling implementeras.

9.8 Insatser för ökad kvalitet och höjd kompetens

9.8.1 Samverkan mellan myndigheter

Bedömning: Myndigheten som ansvarar för upphandlingsstöd, Upphandlingsmyndigheten, bör ha god kunskap och kompetens inom upphandlingar som gäller arkitektur, form och design och om helhetsperspektivet gestaltad livsmiljö. Utredningen bedömer att Myndigheten för Gestaltad livsmiljö bör ha ansvaret för att till-

handahålla och bidra med sin kunskap till Upphandlingsmyndigheten.

Genomförandeutredningen riktade skarp kritik på flera punkter kring de befintliga upphandlingsreglerna och efterlyste en särskild myndighetsfunktion för bland annat metodutveckling, forskningssamarbete, policyskapande, dialog, samordning, samverkan inom hela offentliga sektorn, spridning av metoder samt uppföljning. Beslutet att inrätta Upphandlingsmyndigheten bemöter mycket av den tidigare nämnda kritiken som har riktats mot LOU och hanteringen av lagen.

I det rådgivande och strategiska uppdrag som Upphandlingsmyndigheten har är det ytterst viktigt med särskild kunskap om gestaltande tjänster och de behov som föreligger i den typen av upphandlingar. Enligt Upphandlingsmyndighetens instruktioner (SFS 2015:527) ska den samverka med statliga myndigheter och landsting, kommuner, berörda offentliga organisationer och näringslivet för att utveckla upphandlingen. Myndigheten ska också ge stöd till upphandlande myndigheter, enheter och leverantörer genom att bidra till att upphandlingar hanteras strategiskt samt genom metodutveckling eller på annat sätt.

Vi bedömer att Myndigheten för Gestaltad livsmiljö ska kunna fungera som rådgivande aktör till Upphandlingsmyndigheten när det gäller upphandling inom området.

9.8.2 Utbildning av myndigheternas inköpare

Bedömning: Stärk kompetensen hos inköpare inom upphandlande myndigheter och enheter genom att ge relevanta utbildningar i offentlig upphandling med inriktning mot området gestaltad livsmiljö. Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) bör vara en aktör, medan Samverkansforum kan bedriva utbildning och utbilda inköpare på statlig nivå.

Upphandlingsutredningens slutrapport pekar på behovet av förbättrade kunskaper hos upphandlarna inom ekonomi, juridik,

teknik och miljö. Man menar att relevant utbildning är ett måste för att i framtiden göra bättre affärer.

Detta gäller även vidareutbildning av befintliga inköpare på de upphandlande enheterna. Vi bedömer att de upphandlande enheterna i betydligt större utsträckning bör erbjuda sina anställda inköpare certifierade utbildningar, vilket är mycket vanligt i den privata sektorn. Inköpare av tjänster och varor inom området gestaltad livsmiljö, det vill säga arkitektur, form och design, ska få tillgång till utbildningar som är inriktade på dessa områden. Utbildning i dessa frågor är inte minst viktig när det gäller kommunernas roll som beställare vid upphandling av planerings- och projekteringsuppdrag.

Ökad kunskap och förankring på ledningsnivå är också en stor del av myndigheternas möjligheter till goda affärer. Ansvar för kostnadseffektiva och kvalitativa inköp ska inte ligga enbart på inköparen, det bör finnas en medvetenhet om de möjligheter som offentlig upphandling ger myndigheten eller kommunen.

Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) kan vara en aktör, på statlig nivå kan Samverkansforum erbjuda utbildningar och utbilda inköpare.

9.8.3 Metodstöd för kompetensuppbyggnad kring upphandlingsformer som underlättar inriktning mot kvalitet

Bedömning: Som en del av verksamheten bör Upphandlingsmyndigheten utveckla metodstöd och handledning för nya och projektanpassade upphandlingsformer, som underlättar inriktningen mot kvalitet i den offentliga upphandlingen av gestaltningstjänster.

För att höja kompetensen hos upphandlaren och kvaliteten i upphandlingsprocessen behövs verktyg och metodstöd. Det krävs en djupare insikt i möjligheterna för olika typer av upphandlingsformer som lägger större fokus på kvalitetsaspekterna i förfarandet. EU-direktiven och de nya lagförslagen uppmuntrar till användning av förhandlat förfarande, konkurrenspräglad dialog och innovationspartnerskap, former som tar social hänsyn och utvärderingsmodeller med sikte på kvalitet, kompetens och

långsiktiga värden. Det finns goda förutsättningar för att till exempel innovationspartnerskap medför en förbättring och förenkling av innovationsupphandlingar.

Parallellt med att de nya reglerna implementeras krävs vägledning och råd för att de upphandlande aktörerna ska kunna utnyttja potentialen i upphandlingsformerna. Då kan Sverige uppnå målen i direktivet och de ambitioner som regeringen har formulerat. I *Färdplan för den offentliga upphandlingen* (S 2014.22) anges regeringens långsiktiga satsning på en samlad upphandlingspolitik. Upphandlingsmyndigheten har en viktig roll i utvecklingsarbetet med dessa frågor.

Utveckling av praxis och dialog i samband med upphandling lyfts upp av bland andra arkitektbranschen, när det gäller upphandling av arkitekttjänster. Det råder okunskap kring hur vissa typer av upphandlingar ska hanteras, särskilt om man vill använda sig av moment som kräver bedömningar, dialog med leverantörer eller förhandlingar.

Upphandlingsmyndighetens upphandlingsstöd syftar till att utveckla detta och motverka missuppfattningar kring LOU. En vanlig uppfattning är till exempel att den upphandlande myndigheten inte bör prata med leverantörer om man står i begrepp att påbörja en upphandling. I själva verket både får och bör enheten föra en dialog med leverantörer, särskilt inför en upphandling. Det är en metod för att få bättre kännedom om det man ska upphandla, om dem som levererar varan eller tjänsten och om förutsättningarna på den aktuella marknaden. Det är en del av det förarbete som bör göras inför alla upphandlingar då risken för missförstånd minskar vilket ofta leder till fler kvalificerade och bättre anbud, ett väl fungerande samarbete under avtalstiden och i förlängningen högre kvalitet i resultatet.

9.8.4 Forskning inom offentlig upphandling av arkitektur, form och design ska stöttas

Förslag: Utredningen föreslår att vissa forskningsaktörer och andra som forskar kring frågorna bör få utökat stöd för att utöver detta utveckla forskning med inriktning på samhällsutveckling utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.

Tidigare forskning om upphandling är begränsad och det saknas en samlad bild över de olika insatser som görs. En av de aktörer som varit aktiva inom forskning på området är Chalmers tekniska högskola som 2013 fick anslag från Formas på nästan 25 miljoner kronor för sin nationella satsning *Upphandling för ett hållbart och innovativt samhällsbyggande*. Det femåriga projektet är tvärfunktionellt och utbytet mellan deltagande forskningsaktörer i organisationen Sveriges Bygguniversitet, där Chalmers, KTH, Luleå tekniska högskola och Lunds universitet ingår, ska bidra till att öka kompetensen inom upphandlingsområdet. Projektet tar ett helhetsgrepp på området och utvecklar nya samarbeten mellan akademi, samhälle och näringsliv. Det kommer också att finnas lokala nätverk på flera platser runt om i landet som driver egna projekt inom ramen för satsningen.

Mittuniversitet har i samarbete med norska Högskolan i NordTröndelag vidareutvecklat *SMP/CCD (Strukturerad Multidisciplinär Process – Concurrent Design)* en metod som utvecklades av NASA för att höja projektens kvalitet, minska tidsåtgången och ge både bättre kontroll och bättre produkt. Metoden kan användas på många sätt inom företagsutveckling, och forskningsprojektet har också inriktat sig på effektivare upphandlingsprocesser, med utgångspunkt från att genomtänkt processtyrning garanterar ett resultat med bättre kvalitet, vilket dessutom nås på kortare tid.²³

Utredningen föreslår att de nämnda forskningsaktörerna och andra som forskar kring frågorna bör få ett utökat stöd för att utöver detta utveckla forskning med inriktning på samhällsutveckling utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö. Forskningsstöd kan ges från Upphandlingsmyndigheten som enligt sina instruktioner ”ska verka för relevant forskning inom sitt verksamhetsområde samt följa och verka för den internationella utvecklingen på området”.

Anslag kan också avsättas i den kommande forskningspropositionen som förväntas komma under hösten 2016 och som ska omfatta forskning, högre utbildning och innovation. Stödet ska gälla forskning som rör upphandling av arkitektur, form och design och forskning kring hur processer kan utvecklas för att göra upphandlingen inom området så kvalitetsmedveten som möjligt.

²³ <http://smp-ccd.wikispaces.com>

9.8.5 Stärkt kvalitet i kommunernas upphandling av arkitektur, form och design

Bedömning: Upphandlingsmyndigheten bör i samverkan med till exempel SKL och Byggherrarna ta fram en kvalitetspolicy för kommunerna, för upphandling av arkitektur, form och design. Stödet bör utformas som ett kvalitetssäkrande system och med en implementeringsplan för alla kommuner.

Upphandlande enheter har ett stort ansvar att upphandla med starkt fokus på kvalitet, vilket inte minst framgår av EU-direktiven. Här har Upphandlingsmyndigheten en viktig uppgift.

Myndigheten bör ge kommunerna verktyg för en långsiktig, hållbar upphandling av arkitektur, form och design för implementering hos upphandlande enheter. Detta kan ske i samverkan med SKL, Sveriges Arkitekter och Byggherrarna som redan arbetar med denna verksamhet. Upphandlande myndigheter bör i högre grad få stöd i att formulera kriterier för upphandlingar av till exempel skolmiljöer, sjukhus och äldreboenden för att säkerställa kvaliteten. Kunskapen om den mest lämpliga upphandlingsformen ska stärkas, till exempel om hur man kan använda sig av nyetablerade och mindre arkitektkontor för att få in mer innovation och kvalitetsfokus i projekten. Kommuner kan till exempel ges incitament för att göra offensiva inbjudningar för uppdrag som handlar om skolbyggnaders planering och gestaltning.

9.8.6 Forum för möten mellan inköpare och leverantörer

Bedömning: Upphandlingsmyndigheten bör stötta möjligheten till möten mellan företrädare för upphandlande myndigheter och leverantörer och företrädare för dem. Detta kan vara i form av ett forum, fysiskt eller digitalt.

Kunskapen om på vilket sätt designmetodik kan bidra till utvecklingen av offentlig sektor som helhet är mycket begränsad bland offentliga beställare. Kontakten mellan offentliga organisationer och leverantörer av arkitektur- och designtjänster är i dag begränsad.

Därför ska både de som representerar inköparna och de som företräder leverantörer ha utrymme att mötas, utveckla praxis som tar tillvara båda sidors intressen. Sedan över ett år tillbaka driver Sveriges Arkitekter ett arbete för att tillsammans med bland andra Byggherrarna och SKL komma överens om hur de bäst hanterar upphandlingar, markanvisningar, parallella uppdrag och så vidare. Utredningen bedömer att Upphandlingsmyndigheten får i uppdrag att ge stöd till detta arbete. Sveriges Arkitekter är exempel på en aktör som kan ta vidare initiativ till ett samordningsansvar.

10 Kunskap, kompetens och samverkan

10.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och föreslå insatser för hur en bred kunskapsutveckling inom hållbart samhällsbyggande kan kopplas till utbildning på olika nivåer, konstnärlig forskning, forskning och praktik.

10.2 Människornas kunskap och erfarenhet

I dag utvecklas städerna i allt högre grad genom förtätning av befintliga strukturer. Att gestalta livsmiljön med hänsyn till den sociala hållbarheten får stor betydelse. Livsmiljön ska vara tillgänglig och attraktiv för de boende på en plats och för dem som kommer utifrån. Även platsens geografi, sammanhang och historia är viktig för utvecklingen.

Kunskapsutveckling inom hållbar samhällsutveckling ska utgå från människornas erfarenheter och kunskaper och från att skapa möjlighet för alla att ta plats i samhället på sina egna villkor. Det rör också samspelet mellan invånare, näringsliv och kommuner om hur investeringar ska samordnas för att skapa största möjliga gemensamma värde. Arkitektur-, form- och designområdet bidrar till en hållbar samhällsutveckling och till att boendes och användares delaktighet kan stärkas. Det gagnar en långsiktigt hållbar kvalitet och förankring. Miljonprogrammets förestående omfattande utveckling och renovering är ett exempel på nödvändigheten i att ta tillvara de boendes intressen, kapacitet och initiativ och genom området synliggöra dessa i diskussioner och gestaltande processer.

Samskapande är också betydelsefullt i andra sammanhang inom den offentliga sektorn. Statliga myndigheter, landsting och kommuner använder sig av designkompetens för att genom deltagardriven design utveckla tjänster som stämmer överens med invånarnas behov och förutsättningar. Det är en utveckling som sker i hela Europa och här finns flera goda exempel. Ett svenskt exempel är Experiolab, en del av Landstinget i Värmland, som utvecklar vården tillsammans med vårdtagarna genom att under ledning av designer involvera både patienter, närstående och personal.

Medborgardialog är ett verktyg att kommunicera med invånarna och denna form av processer används i många olika syften. Det visar bland annat projektet *Medborgardialogen* där Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) har samlat 250 exempel från hela Sverige, från stadsutveckling till dialoger om vård, hälsa omsorg, demokratiutveckling och varumärkesutformning.¹ Med exemplen vill SKL visa aktiviteter som syftar till att skapa möjligheter till inflytande, delaktighet och medskapande.

Samtidigt är öppnandet av processer inte alltid enkel. I antologin *Medborgardialogen: demokrati eller dekoration?* sammanfattas både samtida praktisk erfarenhet och forskning inom området.² Utifrån en bred utgångspunkt genomlyses medborgardialogen från olika perspektiv. Här visas hur en öppen process är en tillgång genom möjligheten att stärka demokratiutvecklingen och skapa tillhörighet. Antologin pekar dock på svårigheten att uppfylla denna potential och på att de som deltar i medborgardialogerna är individer med resurser och tid att närvara vid möten, och att representationen därför riskerar att bli begränsad. Här problematiseras maktperspektiv med frågor om vems kunskaper och erfarenheter som blir gällande i medborgardialoger.

Att gestalta med medvetenhet om människors olikhet, att skapa en jämlik process som beaktar varierande förutsättningar och behov, är komplicerat. Arkitekten, formgivaren och designern måste i sin professionella bedömning också vara medveten om de normer och värderingar som blir giltiga i formandet. Det är viktigt att utforma processer som beaktar hur olika samhällseliga strukturer

¹ Sveriges Kommuner och Landsting, *Medborgardialoger. 250 exempel från Sverige*, 2015.

² Teresa Lindholm, Sandra Oliveira e Costa, och Sofia Wäberg (Red), *Stiftelsen Arkus* 2015.

och sociala omständigheter påverkar invånarnas förutsättningar att vara delaktiga i utvecklingen av sin livsmiljö.

10.3 Arkitektur, form och design i grund- och gymnasieskolan

Hållbar utveckling handlar både om samtid och framtid och i det perspektivet är barn och unga centrala. I *Barnkonventionen*, FN:s konvention om barnets rättigheter, ska barnets bästa komma i främsta rummet, barnet ska få uttrycka sin mening. I Boverkets *Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö* (rapport 2015:8) konstateras att barns och ungas "livsvillkor påverkas av hur vi planerar, utformar och förvaltar den byggda miljön" och vikten av att de ska kunna påverka utformningen. Utrymme ska ges för barns och ungas perspektiv i arkitektur-, form- och designprocesser för att skapa förutsättningar för en långsiktigt förankrad gestaltning av livsmiljön.

Enligt skollagen (2010:800) ska skolan förbereda för ett aktivt deltagande i samhället. Att ha förståelse för hur den gestaltade livsmiljön formas skapar möjligheter för barn och unga att aktivt medverka i dess utformning och i utvecklingen av kritiska perspektiv, till exempel kring konsumtion. I utredningen *Tänka framåt* (SOU 2006:45) framhålls att det i läroplanerna för grund- och gymnasieskolan finns förutsättningar för undervisning i arkitektur, samhällsplanering, form och design och det är väsentligt att denna potential utnyttjas. Lärarmaterial behöver utvecklas och lärarstudenter behöver redan under sin utbildning få kunskap om arkitektur, form och design utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.

Arkitektur, form och design i grundskolan

Arkitektur, form och design är en del av grundskolans ämne bild som syftar till att eleverna utvecklar kunskaper om hur bilder skapas och kan tolkas. Bild ses här i en vid mening och inkluderar både design, miljöer och arkitektur.

Genom slöjdämnet får alla svenska elever hantverkskunskap och på det sättet insikt i produktion, en materiell kunskap, och ges möjlighet till ett ökat självförtroende i eget skapande.

Slöjdämnet återfinns i en liknande form i de övriga nordiska länderna. Värt att notera är att Finland, som ofta i internationella sammanhang framhålls som framgångsrika i diskussioner kring de internationella undersökningarna PISA, satsar förhållandevis mycket tid på slöjd.³ Ungdomsstyrelsen i Sverige konstaterade 2011 i *När. Var. Hur. Om ungas kultur* att hantverk i en vid mening är den vanligaste kulturformen bland ungdomar.⁴

I skolans samhällskunskap är det möjligt att undervisa i arkitektur, form och design och det krävs lärarmaterial och att lärarstudenterna redan under sin utbildning får insikt i perspektivet. Utredningen ser också att ämnet hemkunskap kan utvecklas och tidigt bidra till en grundförståelse för betydelsen av perspektivet gestaltad livsmiljö.

Arkitektur, form och design i gymnasieskolan

Arkitektur, form och design ingår i ämnet bild enligt den nuvarande kursplanen. Sedan gymnasiereformen 2011 är dock de estetiska ämnena inte obligatoriska på gymnasienivå. Innan reformen ingick en kurs på 50 gymnasiepoäng i kärnämnet estetisk verksamhet i samtliga nationella program. I dag är det främst specialintresserade som läser bildämnet på gymnasienivå vilket gör att förståelsen för estetiska perspektiv i samhället riskerar att begränsas.

I direktiven till utredningen *En attraktiv gymnasieutbildning för alla* (dir. 2015:31) går det att läsa att "Estetiska ämnen behöver ingå i en allsidig utbildning och ett sådant ämne bör därför ingå i alla nationella program i gymnasieskolan." Här framhålls vikten av att "alla gymnasieelever får utveckla och använda sin fantasi och kreativitet".

³ Ingrid Bergqvist och Bo Hinnerson, *Slöjdämnet - förlegad nostalgi eller ett ämne i framkant?* Venue. www.liu.se/uv/lararrummet/venue/slojdamnet-forlegad-nostalgi-eller-skolamne-i-framkant?l=sv, 150507

⁴ *När. Var. Hur. Om ungas kultur*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2011:1.

Arkitektur, design samt hållbart samhälle är ämnen inom teknikprogrammet. Design är en inriktning medan arkitektur och hållbart samhälle är en del av inriktningen samhällsbyggande och miljö.

En rik flora av hantverksämnen finns också inom gymnasieskolan. Gymnasieskolans yrkesprogram omfattar utbildningar inom hantverksyrken, till exempel frisör, finsnickeri, florist och textildesign. Det finns också ett ämne i entreprenörskap inom gymnasieskolan som kan innehålla moment som innovationer, design och produktutveckling. I särskolan på gymnasienivå kan eleverna läsa hantverk och produktion.

Skolans miljöer

Skolans placering, utformning och omfattning är viktiga för hur samhället värderar hur barn och unga kan ta plats i samhället. Skolan kan ses som landets största arbetsplats, sett till hur många personer som vistas där varje dag. En god arbetsmiljö och en bra verksamhet hänger ihop.

I rapporten *Vår tids skola – Hur ska den byggas* (rapport 2008:2) beskriver Rådet för arkitektur, form och design hur den fysiska miljön kan understödja det pedagogiska arbetet. Man ser här en ”tydlig koppling mellan rumsfunktioner, inlärningsmaterial, teknik och pedagogik”. Det finns också, konstaterar man, en koppling mellan den fysiska miljön och trivsel, trygghet och stimulans. Däremot anser Rådet inte att det finns ett för alla skolor likadant recept på hur man ska bygga, utan varje situation måste lösas lokalt i dialog med brukargruppen. Rådet konstaterar att det allt för ofta är kortsiktiga ekonomiska aspekter och värden som är möjliga att mäta som bestämmer i processen.

Skolbyggnaden har ibland ytterligare samhällsfunktioner genom att det finns möjlighet att använda byggnaden för andra publika funktioner. Det kan skapas möjlighet för kulturföreningar och andra medborgarinitiativ att använda lokalerna. I byggandet av nya skolbyggnader, liksom i förvaltningen av befintliga, är holistiska och långsiktiga perspektiv väsentliga.

Myndigheten för Gestaltad livsmiljö bör arbeta aktivt med främjandet av god kvalitet i offentliga miljöer. Skolmiljön har en

viktig samhällsfunktion och symboliserar hur samhället värderar barn och ungas kunskapsutveckling. Aktörerna på området behöver ökad kunskap om hur befintliga skolmiljöer kan moderniseras för att åstadkomma en god och tillgänglig miljö som främjar trygghet och lärande. Beställarkompetensen i byggandet av nya skolor och omhändertagandet av befintliga ska utvecklas.

Andra initiativ

Det finns många initiativ runt om i landet som verkar för barns och ungas deltagande i gestaltningen av livsmiljön. I utredningen *Tänka framåt men göra nu – Så stärker vi barnkulturen* (SOU 2006:45) framhålls vikten av ett barnperspektiv i stadsutvecklingen. I utredningen pekas bland annat på det initiativ med arkitekturkonsulenter för barn som finns i Göteborgs stad och i Västra Götalandsregionen. Här utvecklas en metod där konsumenten bidrar till att skapa synlighet för barns och ungas perspektiv.

Utredningen pekar också på möjligheten att utveckla lärarmaterial med idé- och stödmaterial för arbete med elever i förhållande till arkitektur. Ett exempel är *I egna händer* som drivs av hemslöjdskonsulenterna vid Örebro läns museum där man har tagit fram inspirationsmaterial om slöjd för pedagoger inom grundskolan och för hemslöjdsinitiativ i kulturskolan. Samordning av denna typ av samlad erfarenhet och material på en nationell nivå är väsentlig för att öka barns och ungas möjligheter att förstå och delta i utformningen av den gestaltade livsmiljön. Det visar även masterutbildningen *Child Culture Design* som ges vid Högskolan för design och konsthantverk vid Göteborgs universitet som är särskilt inriktad på barnkultur.

Läroplanerna ger utrymme för att skolorna ska kunna arbeta med perspektivet gestaltad livsmiljö i undervisningen. För att denna potential ska realiseras behöver lärarna kunskap och undervisningsmaterial. Det finns många initiativ över hela landet där erfarenheter och goda exempel kan samlas och spridas för att möjliggöra för fler lärare att arbeta med perspektivet. Myndigheten för Gestaltad livsmiljö har här en väsentlig samverkansfunktion för att utveckla pedagogik (se kap. 7).

10.4 Professionens utvidgade kunskap

Redan på 1970-talet fanns en omfattande diskussion om hur rollerna inom arkitektur, form och design har förändrats. Till exempel påpekade industridesignern Viktor Papanek behovet av interdisciplinära designteam. För att kunna sätta människan i centrum i gestaltningen av livsmiljöer är det angeläget med en insikt i hur människors erfarenhet och kunskaper kan tas tillvara. Ämnesområden som antropologi, sociologi, beteendevetenskap, neurovetenskap, ekonomi och discipliner inom humaniora är därför tillämpliga för att forma processer och göra gestaltningar som utgår från förståelsen av människors olikheter.

Den utvidgade arkitekt-, formgivar- och designerrollen kräver även andra kunskaper, fler gränsöverskridande samarbeten och en utvidgad insikt i samhälleliga aspekter. Det är ett synsätt som studenter på arkitektur-, form- och designutbildningar vid högskolor och universitet bör ta del av under utbildningstiden. Kunskapsutbyte skapar goda förutsättningar för samverkan mellan olika yrkesgrupper, till exempel mellan teknik, ekologi, ekonomi, kulturgeografi, antropologi, design, samhällsplanering och arkitektur.

Studenterna behöver utveckla ett reflexivt kritiskt tänkande. Samtidigt visar en utvärdering av design- och konsthantverksutbildningar som Universitetskanslerämbetet genomförde 2014 på en svaghet i flera utbildningar just i studenternas förmåga att ta hänsyn till samhälleliga och etiska aspekter.⁵

Nya kompetenskrav på utövare inom arkitektur, form och design aktualiseras genom samhällsutvecklingen. Utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö vill utredningen framhålla vikten av att utbildningarna tillgodoser kunskapen om en holistisk metodik. Denna innebär en förmåga att kunna sammanväga kunskaper från olika discipliner och en insikt om hur denna sammanvägning kan gestaltas i till exempel byggnader, processer, rum och produkter. Samtidigt kan inte högskolorna och universitetens grundutbildningar omfatta allt, utan högskolorna och universiteten ska ha möjlighet att ge specialiserade utbildningar och vidareutbildningar för redan yrkes-

⁵ Universitetskanslerämbetet, *Kvalitetsutvärdering av konsthantverk och design*, beslut 140527, reg. nr 411-553-13, bilaga 1.

verksamma. Lärosätena ska möjliggöra detta inom sitt utbildningsutbud. För att arkitektur, form och design ska kunna bidra till att förstå och lösa samhällets utmaningar är det väsentligt att det finns tillräckligt många utbildade med relevant kompetens.

I en globaliserad värld är kunskapen om andra länders kulturer och system betydelsefull. Dock har möjligheten att rekrytera studenter utanför Europeiska Ekonomiska Samarbetsområdet (EES) och i Schweiz minskat för arkitektur, form och designutbildningarna. Fram till 2011 hade svenska utbildningar möjlighet att fritt ta in studenter från hela världen. I februari 2010 föreslog propositionen *Konkurrera med kvalitet - studieavgifter för utländska studenter* (prop. 2009/10:65, 2009/10:UbU15, rskr. 2009/10:230) en bestämmelse i högskolelagen (1992:1434) som innebar att utbildning på grundnivå och avancerad nivå ska vara avgiftsfri för medborgare i en stat som omfattas av avtalet i Europeiska ekonomiska samarbetsområdet (EES) eller i Schweiz. Utbildningarna föreslogs dock vara avgiftsbelagda för studenter från övriga länder. Då avgiften beräknas utifrån principen full kostnadstäckning kom denna förändring att påverka form- och designutbildningar genom att antalet icke-europeiska studenter minskade. Till exempel har Designhögskolan vid Umeå universitet, som de senaste tio åren har rankats högt såväl internationellt som av Universitetskanslerämbetet, inte haft möjlighet att upprätthålla samma internationella sammansättning av studenter som tidigare. För att främja en världsledande och konkurrenskraftig kunskapsuppbyggnad inom arkitektur, form och design behövs goda möjligheter att anta de bäst lämpade studenterna såväl internationellt som nationellt.

10.5 Breddad rekrytering

En breddad rekrytering till utbildningar inom arkitektur, form och design vid universitet och högskolor är nödvändig för att åstadkomma en hållbar samhällsutveckling. Regeringen beslutade i mars 2015 att ge Universitets- och högskolerådet i samråd med Universitetskanslersämbetet i uppdrag att kartlägga och analysera lärosätenas arbete med breddad rekrytering. Syftet är att "den svenska högskolan ska vara välkomnande och kännas som ett

möjligt val för alla, oavsett bakgrund, kön eller funktionsnedsättning”.⁶ Ministern för högre utbildning och forskning menar att det finns en snedrekrytering vilket innebär att alla inte ges likvärdiga möjligheter. Ministern menar att detta är ”ett slöseri som Sverige inte har råd med” och att ”ökad mångfald leder även till att utbildningens kvalitet ökar”.⁷

För att åstadkomma en breddad rekrytering är det av stor betydelse att öka kunskapen bland unga om arkitektur, form och design som en möjlig framtida profession. Det ska dels göras genom de sammanhang där universiteten och högskolorna är synliga och kommunicerar sina utbildningar, dels genom att arbeta med förberedande skolor och hitta nya former av samarbeten.

Samtidigt krävs också en kunskap om de normer som reproduceras i utbildningar och andra verksamheter.⁸ Därför bör ett arbete med breddad rekrytering även innebära ett självförändringsarbete där normer synliggörs och förändras. Universitetet eller högskolan bör göra en normkritisk genomlysning av administrativa strukturer, antagnings- och anställningsarbetet och en kontinuerlig uppdatering av undervisningsmetoder, exempel och andra tilltal i kommunikationen, nya former av studievägledning, en ny utformning av system med karriärguider och mentorer, nya referenser i undervisningen och förändrade undervisningsformer som underlättar för nya grupper att ta del av skolans utbildningar.

En breddad rekrytering måste bli en viktig del av universitetens och högskolornas kvalitetsarbete och bör därför också utvärderas parallellt med annat kvalitetsförbättrande arbete.

⁶ Helene Hellmark Knutsson, *Högskolan ska välkomna alla – oavsett bakgrund*, debattartikel, Sundsvalls Tidning, Debatt 20 april 2015.

⁷ www.regeringen.se/pressmeddelanden/2015/03/regeringen-ger-uppdrag-for-att-starka-breddad-rekrytering-till-hogskolan, Helene Hellmark Knutsson & Gunilla Svantorpe, *Högskolan ska välkomna alla*, Värmlands Folkblad 30 mars 2015.

⁸ Sara Ahmed, *On being included. Racism and Diversity in Institutional Life*, Duke University Press, 2012. Universitets- och högskolerådet, *Från breddad rekrytering till breddat deltagande*, 2014.

10.6 Forskning

Forskningen är en grundsten för samhällets utveckling genom att ny kunskap och det oprövade undersöks, nya metoder utvecklas och andra former av samverkan mellan kunskapsområden etableras. Universitetens och högskolornas forskning, såväl den vetenskapliga som den konstnärliga, har stor betydelse för förnyelsen av området och för samtalet om den gestaltade livsmiljön.

I utvecklingsarbetet finns det möjlighet till prövande experiment vilket är en viktig innovationsmotor, inte minst i utvecklingen av värderingsmodeller för det offentliga och i förändringen mot en grön ekonomi.

Internationella perspektiv påverkar forskningen och deltagande i internationella tidskrifter och konferenser är en naturlig del av forskningsutvecklingen. Sverige är i forsknings sammanhang ett litet land och det är svårt att åstadkomma större miljöer, vilket gör det än mer angeläget med samarbeten och samverkan, inte minst inom arkitektur, form och design.

Designforskning

Sedan 2008 har den så kallade Designfakulteten vid Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm samordnat och verkat för utvecklingen av designforskning och designforskarutbildning nationellt. Verksamheten möjliggjordes genom ett bidrag från Vetenskapsrådet men i dag har nätverket ingen långsiktig finansiering. Forskarskolan har varit framgångsrik med 23 examinerade doktorer och i dagsläget över 50 anslutna doktorander från fjorton olika institutioner. Behovet av samverkan är fortsatt stort för att ytterligare stärka forskningen och för att möjliggöra en fortsatt forskarutbildning.

Designforskningen i Sverige är tvärdisciplinär och geografiskt utspridd, med några miljöer med viss forskningsinfrastruktur, och ett flertal mindre miljöer utan egen forskningsinfrastruktur. De viktigaste uppgifterna för Designfakulteten som nationell forskarutbildningsplattform har därför varit att genom ett basutbud av kurser säkra en grundläggande designforskningskompetens. Tillsammans har man också kunnat bevaka den skandinaviska och internationella utvecklingen och utgöra nätverk

för handledare och seniora forskare. Designfakulteten har generellt kunnat verka för designforskningens utveckling i samarbete med andra samhällsaktörer och berörda branscher.

För att forskningen ska ta plats i samhället är Designfakultetens samordnande och nätverk viktigt, vilket inte minst märks i Stiftelsen Svensk Industridesigns (SVID) utvecklingssatsning *People Powered Future* där Designfakulteten ingår som en part. Den delfinansieras av Vinnova och syftar till att mobilisera kunskapsområdet design som en strategisk resurs i samhällsutvecklingen.

Aktiviteter och nätverk kan stärka varandra och gemensamt nå större effekt och spridning. Inom designforskningen finns ett antal internationella nätverk, till exempel *Nordes*, *Nordic Design Research*, ett nätverk av designforskare som vartannat år organiserar forskningskonferensen Nordes och sommarskolor för doktorander. Ett liknande forskningsnätverk är *Design Research Society* som samlar designforskare från hela världen. Den brittiska organisationen *Design History Society* driver internationell designhistorisk forskning.

Arkitekturforskning

Det statliga forskningsrådet Formas gjorde 2006 en kartläggning av samhällsbyggnadsområdet under perioden 1995–2005.⁹ Här framkom bilden av en bristande arkitekturforskning som bland annat var underfinansierad, hade splittrade forskarmiljöer, svag teoretisk utveckling och en alltför låg grad av internationalisering. Formas beslutade om en särskild satsning på arkitekturforskning, vilket innebar att 80 miljoner kronor kom att fördelas för åren 2011–2016.

Formas fördelade 50 miljoner kronor till två forskningsmiljöer. Den ena är *Architecture in Effect: Rethinking the Social in Architecture* på Arkitekturskolan vid Kungliga Tekniska högskolan (KTH). Den andra, *Architecture in the Making: Architecture as a Making Discipline and Material Practice* leds från Institutionen för arkitektur vid Chalmers Tekniska Högskola i Göteborg. Utöver det satsades 30 miljoner kronor på en ny nationell forskarskola i

⁹ Formas, Evaluation of Swedish Architectural Research 1995–2005, 2006.

arkitektur. *ResArc: Swedish Research School in Architecture* leds från avdelningen för arkitektur vid Lunds universitet. I samtliga tre satsningar ingår Chalmers, KTH, Lunds Tekniska högskola och Arkitekturhögskolan vid Umeå universitet.

De två forskningsmiljöerna vid KTH respektive Chalmers samverkar innehållsmässigt kring vissa tematiska områden, men anlägger olika kompletterande perspektiv. *Architecture in Effect* har ett mer sociopolitiskt perspektiv på arkitektur och stadsbyggande och kopplar framför allt till andra akademiska discipliner, medan *Architecture in the Making* utgår från designpraktikens metoder och former för kunskapsproduktion och kopplar till arkitekturpraktik och bransch. Detta upplägg bildar en helhet som genom att ge möjlighet till både ämnesdjup och kritisk massa på nationell nivå har stärkt den metodologiska och teoretiska utvecklingen inom arkitekturforskningens både specifika och breda område.

Sveriges forskningsmiljöer samlar ett brett arkitekturfält vilket inkluderar stadsplanering, infrastruktur, landskapsarkitektur och byggande. Forskning som särskilt studerar stadens uterum organiseras genom partnerskapsnätverket Movium vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Nätverket har i sin kunskapsbildning en tydlig inriktning på forskning med nytta för de branscher som arbetar med att utveckla stadsrum som utgår från både människor och natur. Förutom forskning samlar nätverket också kompetenser som planerar, projekterar, anlägger, utvecklar och förvaltar stadens utemiljö.

Ledningarna för arkitekturinstitutionerna vid Chalmers, KTH, LTH och Umeå universitet samverkar sedan 2009 i en samarbetsplattform kallad Arkitekturakademien, där förutom forskning och forskarutbildning även grundutbildning och nyttiggörandefrågor ingår.

Utanför denna omfattande satsning på arkitekturforskning finns ett flertal forskningsnätverk som arbetar med stads- och bostadsutveckling. Här finns till exempel *CRUSH, Critical Urban Sustainability Hub*, som Formas finansierar med 25 miljoner kronor mellan 2014 och 2018. Tvärvetenskaplig forskning tolkar och tittar på hållbar stadsutveckling, på den moderna staden i allmänhet och på bostadssituationen i synnerhet genom kritisk teori. En utgångspunkt är att bostadsfrågan utgör kärnan för nya ekologiska och klimatsmarta lösningar, social rättvisa och hälsa och

är central för urban ekonomisk utveckling. *CRUSH* är ett bra exempel på dagens forskning där det finns ett stort intresse för helhetsinriktade forskningsinsatser som visar på möjligheterna att genom gestaltning få grepp om komplexa sammanhang.

Ett flertal internationella arkitekturnätverk organiserar konferenser och publikationer. Hit hör Nordisk Arkitekturforskning med tidskriften *Nordic Journal of Architectural Research*. *European Association for Architectural Education* är ett internationellt forum för utbildning och forskning inom arkitektur. Nätverket *Architectural Humanities Research Association* anordnar konferenser som samlar forskare från hela världen och 2016 är Arkitekturskolan på KTH i Stockholm värd för en konferens med rubriken *Architecture and Feminisms*.

Forskning inom konsthantverk, slöjd och hantverk

De nationella nätverk som finns inom design och arkitektur återfinns inte inom konsthantverks-, slöjd- och hantverksområdet, trots ett allt större intresse och behov av att fördjupa denna kunskap. Forskning om konsthantverk har pågått länge. Inom ämnet konstvetenskap har konsthantverkshistoria gjorts synonymt med konstindustrins historia. Konsthantverket har fått en allt starkare egen identitet och är ett eget fält inom den konstnärliga forskningen. Ämnet utgår från att betrakta omvärlden genom görande och material. Utifrån en konstnärlig undersökning kan konsthantverket bidra till hållbarhetsdiskussionen genom att ställa viktiga kritiska frågor och väcka debatt om såväl samtid som historia.¹⁰ Konstnärlig forskning inom konsthantverk bedrivs främst på HDK vid Göteborgs universitet samt på Konstfack i Stockholm.

Ämnesområdet konsthantverk har stärkts även internationellt under det senaste decenniet. I Norge har konsthantverksforskningen utvecklats inom det så kallade stipendiatprogrammet med flera internationella stipendiatforskare i Bergen och Oslo.¹¹ Ett annat exempel är *Institute of Making*, grundat av ett av

¹⁰ Vetenskapsrådet, *Forskningens framtid! Ämnesöversikt 2014 Konstnärlig forskning*, Vetenskapsrådets rapporter 2015.

¹¹ *ibid.*

Storbritanniens främsta universitet, University College London. Institutet är tvärdisciplinärt och samlar allt från materialforskare inom fysik till antropologer och utövande hantverkare. Genom görande och innovationsprocesser förstås den befintliga materiella världen men också nya material som skapas genom spetsforskning. Nya material och produktionstekniker skapar andra möjligheter till produktion och konsumtion.

Historisk byggkunskap blir allt mer intressant för att kunna skapa ett hållbart byggande. Praktisk forskning om denna kunskap utvecklas inom Hantverkslaboratorium i Mariestad som grundades för att utveckla samverkan mellan kulturarvssektorn och akademisk forskning med avseende på hantverkarskunskap och hantverksproduktion.¹² Det är ett nationellt centrum för kulturmiljövårdens hantverk där man arbetar dels med att säkra kvalitet och utveckla metoder inom fältet kulturmiljöns hantverk, dels att dokumentera och säkra hotade hantverkarskunskaper. I verksamheten finns ett tydligt hållbarhetsperspektiv där man ser på människornas välmående i den byggda miljön, i förhållande till en miljömässig hållbarhet. Kunskapen ska användas för att förvalta och restaurera snarare än att riva och bygga nytt. Hantverkslaboratoriet har en förankring över hela Sverige och inom denna institution finns även utbildningar för hemslöjdskonsulenter och andra kulturarvsutbildningar.

Kulturarvsforskningen är omfattande och bedrivs inom många högskolor, museer och även genom Riksantikvarieämbetet som utvecklar och finansierar forskning. Forskning och utveckling kring hantverk och kulturarv bedrivs också vid Sameslöjdstiftelsen *Sámi Duodji* som arbetar inom många olika verksamhetsområden där målet är att öka och fördjupa kunskaperna kring kulturarvet och att föra det vidare till nya generationer.

Ur ett hållbarhetsperspektiv är det viktigt att i kulturarvsforskningen ställa frågor som utgår från det allt mer interkulturella samhälle som vi lever i, om kulturarvet och dess nationsskapande roll. Detta är inte minst synligt inom hantverksområdet där vissa hantverk har en stark institutionell förankring i organisationer och kulturarvsinstitutionerna medan andra grupper har uteslutits. Ett

¹² Hantverkslaboratoriet grundades av Göteborgs universitet och Riksantikvarieämbetet 2008.

exempel är det romska hantverket som till följd av en omfattande antiziganism saknar en institutionell förankring och inte fått möjlighet att bidra till att forma det svenska bevarade kulturarvet. I forskningsprojektet *I stadens utkant – Svensk-romska livsberättelser och lägerplatser från 1900-talet* är syftet att skapa större synlighet åt det romska kulturarvet.¹³

Det växande intresset som finns för konsthantverkets, hantverkets och slöjdens kunskaper gör att allt fler ämnesområden använder sig av dess metoder och teorier. Det finns en stor potential för hållbarhetsforskning där landsbygdsutveckling ger viktig historisk kunskap. Det finns dessutom ett stort allmänintresse för dessa frågor. Forskningsmiljöerna är dock fortfarande ganska små och skulle behöva ett större mått av samordning och synliggörande.¹⁴

10.7 Konstnärligt prövande

Det konstnärliga prövandet och fritt undersökande ger nya perspektiv i förståelsen av det befintliga och i utformningen av den gestaltade livsmiljön. I 2014 års regeringsförklaring anføres att samhället inte bara behöver ”ekonomisk tillväxt utan också demokratisk. För det behövs en fri och frispråkig kultur, fria konstnärer”. Den kunskapsuppbyggnad som sker genom det konstnärliga utforskande är därför en viktig komponent i den hållbara samhällsutvecklingen. I det fria konstnärliga prövandet skapas utrymme för att kritiskt undersöka maktförhållanden och samhällets normer, vems kunskaper och erfarenheter som är giltiga i samhällsutvecklingen. Befintliga föreställningar utmanas och andra synsätt kan ta plats.

Konstens gestaltande kraft, med utrymme för fantasi, prövande och undersökningar som utmanar människans sinnen, är betydelsefull för utformningen av livsmiljöer. Statens konstråd understryker fördelarna med att konstnärliga uppdrag integreras i plan- och byggprocessen och pekar på komplexiteten med gestaltning av gemensamma miljöer. En sammansatt gestaltning ska

¹³ Samarbete mellan Historiska museet, kulturföreningen É Romani Glinda, Mångkulturellt Centrum i Botkyrka och Stiftelsen Kulturmiljövård.

¹⁴ *Forskningens framtid! Ämnesöversikt 2014: Konstnärlig forskning*, Vetenskapsrådet 2015.

ta hänsyn till platsens historia och kulturvärden, liksom dess funktioner och sociala kvaliteter.

10.8 Beställarkompetens

Ett framgångsrikt arbete med en hållbar samhällsutveckling möjliggörs av starka och kunniga beslutsfattare och beställare inom offentlig verksamhet, näringsliv och organisationer. Beställarrollen ska ha god kunskap om arkitektur, form och design för att kunna använda områdets möjligheter. Ledningen i företag och offentliga organisationer behöver ha insikt i att arkitektur, form och design inte är något krångligt och dyrt utan ett sätt att långsiktigt och effektivt skapa både företags- och samhällsnytta. Först när de berörda aktörerna har en delad förståelse av de begrepp som används kan en djupare diskussion föras om vilka värden som ska vägleda aktuella processer och vilka medel som kan användas.

Arkitektur, form och design ska inte uppfattas som något tillägg utanför det vardagliga, något extra, utan är en resurs i företag, organisationer och samhället i stort. En god förståelse för arkitektur, form och design hos beställare skapar en god grund för ett innovativt tänkande inom såväl näringsliv som i det offentliga.

En bättre förståelse för kapaciteten i arkitektur, form och design är resultatet av att beställare och utövare möts och av en samverkan mellan olika sektorer och kunskapsområden. Studenter inom utbildningar som ekonomi, teknik, samhällsbyggnad, medie- och kommunikationsvetenskap och offentlig förvaltning bör därför redan under sin utbildning få kunskap i arkitektur, form och design. För yrkesverksamma är det väsentligt med kontinuerliga möjligheter till vidareutbildningar inom sina professioner och även med samverkan mellan olika branschorganisationer.

Byggandet sker i högre grad inom befintliga strukturer och för ett starkare fokus på social hållbarhet krävs en utvidgad kunskap hos byggherren som beställare och samverkanspart. Plan- och bygglagen (2010:900) riktar sig också tydligt till att byggherrrollen tar ansvar för lagens tillämpning. Byggherrrollen blir härmed allt mer komplex och än viktigare för projektets framgång. I utredningen *Skärpning gubbar* (SOU 2002:115) pekas på en problematisk beställarroll och behovet av en kompetens-

förhöjning. Utredningen menar i betänkandet att byggherrekompentensen har minskat parallellt med att dess inflytande försvagas till förmån för entreprenadföretag. I uppföljningen *Sega gubbar?* (Statskontoret 2009:6) konstaterar man att beställarkompentensen inom byggsektorn generellt sett är låg. Här framhålls hur byggherren har svårt att påverka priser och kvalitet då det finns ett fåtal aktörer i material- och entreprenörsleden. Dessutom är rollerna som projektutvecklare, byggherre och byggentreprenör i flera fall otydliga, vilket innebär att det inte finns samma incitament att pressa kostnader och styra mot kvalitet på lång sikt. I *Sega gubbar* konstateras att detta har lett till att ”kunden, det vill säga byggherren, inte har lika stort inflytande på utbud och kvalitet som på andra marknader”.

Behovet av kompetensförhöjning möts i dag av en rad utbildningsinitiativ, bland annat Handelshögskolan i Stockholm anordnar kursen *Byggherre masterclass diploma*. Organisationen Byggherrarna erbjuder kompetenshöjande utbildning i byggherrerollen.

10.9 Förslag och bedömningar för en bred kunskapsutveckling inom hållbart samhällsbyggande

10.9.1 Breddad rekrytering – en kvalitet i utbildningen

Bedömning: Kvaliteten i utbildningarna inom arkitektur, form och design bör utvärderas ur perspektivet breddad rekrytering för att stärka mångfalden inom utbildningarna.

Utredningen ser mycket positivt på regeringens uppdrag till Universitets- och högskolerådet att kartlägga och analysera lärosätenas arbete med breddad rekrytering till högskolan. För att en samhällsengagerad arkitektur, form och design ska kunna bidra till hållbar utveckling är en breddad rekrytering nödvändig.

Därför anser utredningen att breddad rekrytering ska vara en del av kvalitetsutvärderingarna av arkitektur-, form- och designutbildningar. Detta bör ske genom en form av tematisk utvärdering som föreslås i det nya kvalitetssäkringssystem för högre utbildning

som regeringen håller på att utveckla, *Kvalitetssäkring av högre utbildning*, (promemoria 2015-03-18, U2015/1626/UH). I promemorian föreslås just breddad rekrytering som en tematik, liksom internationalisering och jämställdhet.

10.9.2 Finansiering av nationella forskningsnätverk

Bedömning: Forskningsnätverk inom design och arkitektur har lett till en samlad kunskapsuppbyggnad med positiva resultat för såväl forskning som forskarutbildning. Den kommande forskningspropositionen bör pröva och föreslå hur nätverken kan få en långsiktig finansiering. Vidare bör möjligheterna för hur en motsvarande infrastruktur kan byggas upp för konsthantverk, slöjd och hantverk undersökas i den kommande forskningspropositionen.

Kompetensen och det nationella engagemang som byggts upp genom forskningsnätverken är betydande för forskningen om en hållbar samhällsutveckling. Härigenom skapas möjlighet för erfarenhetsutbyte, samordning och samarbete och forskningsmedlen kan användas mer effektivt. De nätverk som staten redan har satsat på bör fortsätta att utvecklas. Därför anser utredningen att forskningsnätverk inom arkitektur och design bör få långsiktig finansiering.

Forskningsnätverket som byggdes upp genom Designfakulteten har inte längre någon finansiering. Det har varit en unik verksamhet som under ett flertal år har byggts upp på designforskningsområdet i Sverige och som har få internationella motsvarigheter. Här finns en viktig grund att bygga vidare på inför framtiden.

I dagsläget är designforskningen i starkt behov av en fortsatt nationell satsning och koordinering, vilket skulle säkra kunskaps- och kompetensförsörjning, både vad gäller forskning och professionell utveckling av designområdet och designerrollen. Utredningen ser behov av en långsiktig lösning för en organisation som kan verka samlande nationellt och utveckla kunskap om hur design kan diskutera och lösa samhällets utmaningar. Det finns fortsättningsvis behov av att ge nationella kurser för forskar-

studerande och utbilda handledare. Vidare finns behov av att samordna den seniora forskningen mellan de svenska högskolorna och samverkan med forskningsintensiva samhällsinstitutioner och designföretag. Organisation och finansiering bör formas i dialog med de högskolor som medverkar i designforskningsnätverket.

Nätverken inom arkitekturforskning som har byggts upp genom den satsning som Formas inledde 2011 har finansiering fram till 2016 men saknar därefter medel. För att ta vara på Formas satsning långsiktigt, och inte riskera att det arbete som har gjorts går förlorat, bedömer utredningen att även dessa nätverk bör få en motsvarande finansiering.

En långsiktig finansiering till nätverk motsvarar den vilja som uttrycktes i 2014 års regeringsdeklaration att ge utrymme för längre perspektiv i forskningen. För att öka möjligheterna till att sprida forskningens resultat till berörda aktörer i samhället bör nätverken samverka med Myndigheten för Gestaltad livsmiljö i sin verksamhet. För att myndigheten ska kunna vara en resurs i denna kunskapsutveckling krävs forskningskompetens med en erfarenhet och förankring i forskarsamhället.

Utredningen bedömer att det finns behov av att bygga en motsvarande infrastruktur för konsthantverk, slöjd och hantverk. Därför bör förutsättningarna för forskningsnätverk och forskarskola inom konsthantverk, hantverk och slöjd utredas i den kommande forskningspropositionen.

10.9.3 Forskningsutlysning i hållbart samhällsbyggande

Förslag: Utredningen ser behovet av en kraftsamling i kunskapsbyggandet om det hållbara samhället genom en särskild forskningsutlysning för området utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö. Utredningens förslag är att utlysningen görs genom Vetenskapsrådet parallellt med Formas. Samtidigt ser utredningen en potential i att även fler myndigheter kan göras delaktiga.

Utredningen ser att en särskild forskningsutlysning för gestaltad livsmiljö skulle utgöra ett väsentligt bidrag för att åstadkomma en hållbart samhällsbyggande. Utgångspunkten är att arkitektur, form

och design kan bidra till diskussioner, metoder om och lösningar för samhällets stora utmaningar. Det är en förutsättning som stämmer överens med EU Horizon 2020 som pekar på en utmaningsbaserad angreppssätt och vikten av nya förhållningssätt och metoder.

Den finansierade forskningen ska omfatta såväl konstnärlig som vetenskaplig forskning. Den ska ha en tvärvetenskaplig prägel och ett internationellt perspektiv. Forskningsprojekten ska innehålla komponenter av samverkan och spridning av forskningsresultat.

Goda exempel på tematiska utlysningar finns i den utlysning som forskningsrådet Formas, Energimyndigheten, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Trafikverket genomförde 2010 inom forskningsprogrammet *Samordnad Stadsutveckling – en förutsättning för hållbarhet* mellan 2010 och 2013. Utlysningen syftade till att främja en forskning som var sektors- och disciplinsöverskridande. Här formades samverkan mellan forskare, invånare, kommuner och andra stadsutvecklingsaktörer. Resultaten av utlysningen har varit goda.

Ett annat exempel på en tematisk utlysning finns på Vetenskapsrådet som mellan januari 2011 och december 2015 har ett ramprogram särskilt inriktat på civilsamhällets utveckling i Sverige och internationellt.

Utredningen föreslår att Formas parallellt med Vetenskapsrådet gör en utlysning för området utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö. Genom att de båda myndigheterna är delaktiga i utlysningen möjliggörs en medverkan av såväl den vetenskapliga som den konstnärliga forskningen. Andra myndigheter som deltog i utlysningen av forskningsprogrammet *Samordnad stadsutveckling – en förutsättning för hållbarhet* föreslås medverka i forskningsutlysningen. Mot bakgrund av de goda erfarenheterna från den ovan nämnda utlysningen ser utredningen att om fler myndigheter görs delaktiga i utlysningen kan en gemensam utlysning övervägas. Även Vinnova kan vara delaktig. Myndigheten arbetar i dag med utmaningsdriven forskning vilket har relevans för perspektivet gestaltad livsmiljö.

Utlsyningsens forskning ska utveckla kunskap om samspelet mellan samhällets sociala strukturer och arkitektur, form och design, om hur området hjälper oss att förstå och lösa samhällets utmaningar.

Forskningsutlysningen bör samverka med Myndigheten för Gestaltad livsmiljö i bedömning och presentationen av resultaten. För att myndigheten ska kunna vara en resurs i denna kunskapsutveckling krävs en sakkunnig forskningskompetens. Genom utlysningen skapas möjligheter till att fördjupa kunskapen om hur arkitektur, form och design kan bidra till en hållbar samhällsutveckling.

10.9.4 Internationella perspektiv – utredning av konsekvenserna av studieavgifter

Bedömning: Konsekvenserna av införandet av studieavgifter för form- och designutbildningar för studenter som är medborgare i stater utanför det Europeiska Ekonomiska Samarbetsområdet (EES) och i Schweiz bör utredas.

I en globaliserad värld ska studenter inom arkitektur, form och design kunna tillgodogöra sig internationella perspektiv under utbildningen. Globala perspektiv har stor betydelse för den inhemska utvecklingen som bör ske i en internationell dialog. Sverige har relativt små miljöer som vinner på att utvidgas utanför landets gränser. För en hållbar samhällsutveckling är det till exempel viktigt för studenterna att få insikt i globala villkor, om hur människors livsvillkor och kulturella förståelser varierar.

Sett från perspektivet av FN:s nya hållbarhetsmål som handlar om både fysiska förutsättningar och kulturell förståelse, är det globala perspektivet av stor vikt. Erfarenheter från andra länder behövs i exporten av såväl kunskap som produkter och tjänster. Utredningen bedömer därför att konsekvenserna av studieavgifter på form- och designutbildningar bör utredas.

10.9.5 Behov av en utvidgad kunskap i grundutbildningarna på universitet och högskolor

Bedömning: Det är av stor betydelse att studenterna inom grundutbildningar inom arkitektur, form och design får insikt i holistiska tvärvetenskapliga perspektiv och en kunskap som ger förutsättningar att arbeta utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö.

Studenterna inom grundutbildningar inom arkitektur, form och design måste under sin utbildning få insikt i holistiska tvärvetenskapliga perspektiv. De bör under sin utbildningstid tränas i denna typ av arbete bland annat genom tvärdisciplinära samarbeten under utbildningstiden. I en utvidgad arkitekt-, formgivar- och designerroll är kunskapen om gränsöverskridande samarbeten viktig, liksom en insikt om samhällseliga aspekter.

11 Lagstiftning och andra styrmedel

11.1 Utredningens uppdrag

I samband med att handlingsprogrammet Framtidsformer beslutades gjordes ändringar i plan- och bygglagen (1987:10), väglagen (1971:948) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg (banlagen) genom införande av de så kallade skönhetsparagraferna (paragraferna). Ändringarna i lagstiftningen som trädde i kraft den 1 januari 1999, har inte följts upp under de sexton år som har gått.

Utredningen ska därför analysera och utvärdera effekterna av de lagändringar som gjordes i samband med handlingsprogrammet Framtidsformer. Utredningen ska också beskriva vilka långsiktiga och kortsiktiga ekonomiska effekter det nuvarande handlingsprogrammet, inklusive införandet av de nya paragraferna, haft för offentlig sektor. Utredningen ska lämna författningsförslag om det bedöms nödvändigt.

11.2 Gällande bestämmelser och bakgrund

Särskild lagstiftning på området arkitektur, form och design finns i första hand genom olika bestämmelser om miljö, fysisk planering och byggande bland annat i miljöbalken, plan- och bygglagen och i lagstiftning om byggande av transportinfrastruktur. Dessutom finns ett stort antal bestämmelser och regelverk av mer generell natur med betydelse och påverkan på verksamheter inom området arkitektur, form och design. Reglerna om offentlig upphandling och skattelagstiftning är exempel på lagstiftning som påverkar området och förutsättningarna för att bedriva verksamhet inom arkitektur, form och design. Utredningens direktiv uppmärksammar särskilt tre lagstiftningsområden: offentlig upphandling och de aktuella paragraferna i plan- och bygglagen samt regelverken

kring byggande av transportinfrastruktur. Tillämpningen av bestämmelserna om offentlig upphandling hanteras i kapitel 9 och de så kallade skönhetsparagraferna i detta kapitel. Utvärderingen av effekterna av Framtidsformer finns i kapitel 2.

11.2.1 Bakgrund till aktuella paragrafer och behovet av utvärdering

I handlingsprogrammet Framtidsformer (prop. 1997/98:117, bet. 1997/98:KrU14, rskr. 1997/98:225) föreslogs ändringar i väglagen, plan- och bygglagen och banlagen som innebar att en estetiskt tilltalande utformning ska kunna hävdas vid byggande och planläggning. I regeringens skrivelse *Arkitektur, form och design* (Skr. 2002/03:129) användes begreppet "skönhetsparagraferna" för de aktuella paragraferna med innebörden att estetiska värden ska beaktas och tas till vara vid utformningen av den byggda miljön.

I propositionen gjorde regeringen bedömningen att det tydligt av lagstiftningen bör framgå att estetiska värden ska beaktas och tas till vara vid utformningen av vår byggda miljö. Ändringar i plan- och bygglagen, väglagen och banlagen gjordes därför i detta syfte.

Regeringen menade att plan- och bygglagen har en central roll i det regelverk som omgärdar planering och byggande. Lagen innehåller olika slags krav som ska leda till att den byggda miljön sammantaget, funktionellt, tekniskt, ekologiskt, socialt och ekonomiskt får en god kvalitet. Av lagen framgick dock inte, vid denna tidpunkt, tillräckligt tydligt att också estetisk utformning ska beaktas.

Eftersom väg- och järnvägsbyggande innebär långsiktiga investeringar som har stor betydelse för stads- och landskapsbilden bör även väglagen och banlagen ge uttryck för att hänsyn ska tas till stads- och landskapsbilden samt natur- och kulturvärden och att en estetisk utformning ska eftersträvas. Mot denna bakgrund föreslogs att plan- och bygglagen, väglagen och banlagen skulle kompletteras med bestämmelser om att estetiska värden ska beaktas och tas till vara vid utformningen av vår byggda miljö. Riksdagen beslutade i enlighet med förslaget och de aktuella paragraferna trädde i kraft 1999.

I regeringens skrivelse *Arkitektur, form och design* (Skr. 2002/03:129) bedömde regeringen att vid behov bör en utvärdering

göras av paragraferna i plan- och bygglagen, väglagen och i banlagen. Skälen för regeringens bedömning då var att snart fem år hade gått sedan paragraferna infördes.

Boverket konstaterade då, 2003, att fem år är en kort tid och att det ännu inte var möjligt att dra några generella slutsatser av hur paragrafen i plan- och bygglagen hade tillämpats i kommunerna. De långa ledtiderna i infrastrukturplaneringen innebär att det inte heller gick att se tillräckliga resultat av vad ändringarna i väglagen och banlagen hade inneburit.

Regeringen uttalade i skrivelsen att den avser att följa utvecklingen och vid behov låta utvärdera bestämmelserna och tillämpningen av dem vid en senare tidpunkt, med utgångspunkt från de förändringar som följde på propositionen Framtidsformer. Utredningen har nu uppdraget att analysera och utvärdera effekterna av de lagändringar som gjordes 1999 och lämna förslag till författningsförslag om det bedöms nödvändigt.

11.2.2 Plan- och bygglagen

Regler kring hur och vad man får bygga har en lång tradition i Sverige. Den första byggnadsstadgan från 1875 tillkom främst i syfte att förhindra brand och brandspridning och nämnde även andra viktiga aspekter som exempelvis "skönhetssinnets anspråk på fritt utrymme, omväxling och prydlighet". I dag är det den nya plan- och bygglagen (2010:900) som reglerar bygglov och planläggning. Innan den första plan- och bygglagen trädde i kraft 1987 var det byggnadslagen från 1947, byggnadsstadgan från 1959 och lagen om påföljder och ingripande mot olovligt byggande från 1976 som tillsammans reglerade byggandet i Sverige.

Den äldre plan- och bygglagen trädde i kraft den 1 juli 1987 och syftade främst till att modernisera och förenkla plansystemet, att decentralisera ansvaret för planläggning från staten till kommunen, att förbättra medborgarinflytandet samt att lägga grunden för ökade rättigheter och förenklningar för enskilda. Flera lagändringar har genomförts sedan plan- och bygglagen trädde i kraft, till exempel den 1 januari 1999 då de aktuella paragraferna i plan- och bygglagen infördes.

Den nu gällande plan- och bygglagen trädde i kraft den 2 maj 2011 och var det samlade resultatet av att ett stort antal utredningsförslag, bland annat från *PBL-kommittén* (dir. 2002:97) och *Byggprocessutredningen* (dir. 2007:136). Syftet med den nya lagen var att plan- och byggprocesserna skulle förenklas samtidigt som kontrollen av byggandet skärptes i jämförelse med tidigare. För att underlätta tillämpningen moderniserades även språket och viktiga termer definierades.

I plan- och bygglagen finns det ett antal bestämmelser som reglerar hur byggnader och bebyggelsemiljöer ska utformas och som är relevanta för utredningens uppdrag. I 2 kap. regleras planläggning, som med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden ska främja en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder. I samma kapitel står att vid planläggning och i ärenden om bygglov ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Av bestämmelserna i 8 kap. framgår vilka krav som ska ställas på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser. Enligt 8 kap. 1 § ska en byggnad vara lämplig för sitt ändamål, ha en god form-, färg- och materialverkan, och vara tillgänglig och användbar för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. Enligt 8 kap. 13 § får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas. Av bestämmelserna i 8 kap. 17 § framgår att en ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Av bestämmelserna om byggnadsnämnden i 12 kap. 2 § framgår att nämnden ska verka för en god byggnadskultur samt en god och estetiskt tilltalande stads- och landskapsmiljö samt lämna råd och upplysningar i frågor som rör nämndens verksamhet. Enligt 12 kap. 7 § ska byggnadsnämnden ha minst en person med arkitektutbildning till sin hjälp.

Ändringarna i den äldre plan- och bygglagen som trädde i kraft 1999 avsåg bestämmelserna i 2 kap. 2 §, 3 kap. 1 och 10 §§ samt

11 kap. 1 §. I plan- och bygglagen återfinns motsvarande bestämmelser i 2 kap. 3 och 6 §§ samt 12 kap. 2 §. Bestämmelsernas innebörd har redovisats ovan.

Samtliga ändringar, med avseende på de aktuella bestämmelserna, som gjordes 1999, har hanterats och infogats i den nu gällande plan- och bygglagen. Det kan dock särskilt noteras att i den äldre lagen reglerades kraven på byggnaders utformning i 3 kap. 1 § på följande sätt: ”Byggnader ska placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader ska ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan.” Syftet med bestämmelsen var att tydliggöra att en estetisk tilltalande utformning ska kunna hävdas vid byggande och planläggning. Uttrycket estetiskt tilltalande lades därför till i kapitel 2 och 3.

Vid arbetet med plan- och bygglagen uppmärksammades ett problem vid tillämpningen av uttrycket ”estetiskt tilltalande” vid bygglovsprövning. Uttrycket ansågs lämna ett alltför stort utrymme för bedömningar som grundades på personliga omdömen. För att ge stöd för mer sakligt underbyggda bedömningar valde lagstiftaren att ta bort uttrycket estetiskt tilltalande i den paragraf som är direkt kopplad till bygglovsprövningen och i stället tydliggöra direkt i lagstiftningen vilka komponenter som är väsentliga för bedömningen och på så sätt göra lagen mindre godtycklig. Uttrycket ”estetiskt tilltalande” byttes därför ut mot formuleringen i 8 kap. 1 § att byggnader ska ha ”god form-, färg- och materialverkan”. Ändringen av bestämmelsen innebär således ingen ändring i sak utan syftar enbart till att förenkla för den som ska tillämpa lagen. Ändringen bör förenkla för den som söker bygglov och för byggnadsnämndens handläggning. Uttrycket ”estetiskt tilltalande” tilläts däremot stå kvar och vara i stort sett oförändrat i 2 kap. 3 §.

I och med plan- och bygglagen har kraven på både anpassningen av bebyggelse och byggnadens egenvärde tydliggjorts. I propositionen från 1999 framgick även det ansvar kommunen har för den byggda miljöns utformning och gestaltning, att byggnadsnämnden ska verka för en god byggnadskultur samt en estetiskt tilltalande stads- och landskapsmiljö.

Ambitionen i plan- och bygglagen har varit att ge byggnadsnämnden en aktivare roll i utformningen av ny bebyggelse i stället för att enbart kunna ingripa i efterhand, vilket ansågs vara fallet tidigare. Här kan byggnadsnämnderna i många fall vara aktiva och kommunala arkitekturpolitiska program, där de finns, kan vara till stor hjälp. Tillsammans med en aktuell översiktsplan kan programmen ha stor pedagogisk betydelse i tidiga skeden av kontakterna med byggherrar av olika slag, beroende på de tilltänkta åtgärdernas art och omfattning. Genom kommunala arkitektur-politiska program och antagna översiktsplaner tydliggörs också mandatet för byggnadsnämndens tjänstemän i kontakterna med dem som önskar stöd och råd från kommunen.

11.2.3 Väglagen och lagen om byggande av järnväg

Det huvudsakliga syftet med den fysiska planeringsprocessen beträffande vägar och järnvägar är att en väg eller järnväg ska byggas på den plats och på det sätt som är bäst med hänsyn till tranporteffektivitet, samhällsekonomi och miljö. Väglagen och banlagen tillämpas på åtgärder som innebär ”byggande av väg” eller ”byggande av järnväg”. Till byggande av väg räknas anläggning av ny väg, omläggning av väg i ny sträckning och ombyggnad av väg (10 § väglagen). Till byggande av järnväg räknas att anlägga en ny järnväg, att lägga om spår i en ny sträckning, samt att lägga ut ytterligare spår och på annat sätt bygga om en järnväg (1 kap. 2 § banlagen).

I det av riksdagen beslutade handlingsprogrammet Framtidsformer föreslogs ändringar i väglagen och banlagen, som innebär att det ska vara tydligt att en estetiskt tilltalande utformning ska kunna hävdas vid byggande och planläggning.

Väglagen och banlagen har setts över av bland annat *Transportinfrastrukturstyrningskommittén* (N 2009:03) i betänkandet *Effektivare planering av vägar och järnvägar* (SOU 2010:57). Kommitténs uppgift var att analysera planeringsprocessen för byggande av transportinfrastruktur och att föreslå ändringar i väglagen och banlagen som innebär att planeringsprocessen effektiviseras (dir. 2009:16). Kommittén föreslog inga direkta förändringar i de aktuella paragraferna. De aktuella bestämmelserna

i väglagen och banlagen har dock redaktionellt förändrats i propositionen *Planeringssystem för transportinfrastruktur* (prop. 2011/12:118, bet. 2011/12:TU13, rskr 2011/12:257) och lagarna trädde i kraft den 1 januari 2013. Bestämmelserna i propositionen omarbetades språkligt i enlighet med lagrådets förslag.

Av 4 § väglagen framgår, sedan 1999, att vid väghållning ska tillbörlig hänsyn tas till enskilda intressen och till allmänna intressen, så som trafiksäkerhet, miljöskydd, naturvård och kulturmiljö, samt att en estetisk utformning ska eftersträvas. När en väg byggs ska den enligt bestämmelserna i 13 § väglagen ges ett sådant läge och utformas så att ändamålet med vägen uppnås med minsta intrång och olägenhet utan oskälig kostnad och hänsyn ska tas till stads- och landskapsbilden och till natur- och kulturvärden. Enligt bestämmelserna i 1 kap. 3 § banlagen ska vid planläggning, byggande och underhåll av järnväg hänsyn tas till både enskilda intressen och allmänna intressen såsom miljöskydd, naturvård och kulturmiljö. Vidare ska en estetisk utformning eftersträvas. Enligt bestämmelserna i 1 kap. 4 § banlagen ska när en järnväg byggs den ges ett sådant läge och utformas så att ändamålet med järnvägen uppnås med minsta intrång och olägenhet utan oskälig kostnad dessutom ska hänsyn ska tas till stads- och landskapsbilden och till natur- och kulturvärden.

Det bör särskilt framhållas att innan den fysiska planeringen av transportinfrastruktur startar enligt väglagen och banlagen ska en förutsättningslös transportslagsövergripande analys göras där den så kallade fyrstegsprincipen tillämpas. Fyrstegsprincipen innebär att man först ser om det finns åtgärder som kan påverka transportefterfrågan och valet av transportsätt. Därefter ser man på olika åtgärder som kan ge ett effektivare utnyttjande av den befintliga infrastrukturen och sen provas begränsade eller mindre ombyggnadsåtgärder, till exempel trafiksäkerhetsåtgärder. Slutligen provas om det finns behov av nyinvesteringar och större ombyggnadsåtgärder och det blir i så fall aktuellt att pröva frågan om gestaltning och tillämpning av de aktuella paragraferna i väglagen och banlagen. Bedömningen av hur behovet av ny transportinfrastruktur ser ut är ett viktigt moment i den statliga uppbyggnaden av den gemensamma transportinfrastrukturen.

11.2.4 Miljöbalken

Miljöbalkens (1999:808) regler är omfattande. Miljöbalken ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas, och nästan all verksamhet som prövas enligt miljöbalken och som har estetisk påverkan kräver även bygglov enligt plan- och bygglagen. Under utredningsarbetet har frågan om behovet av bestämmelser om estetik även i miljöbalken kommit upp. Det som diskuterats med utredningen gäller behovet av någon form av estetisk prövning av uppförande av i första hand vindkraftverk som tillståndsprövas enligt miljöbalken, och inte är bygglovspliktiga enligt plan- och bygglagen.

Vad gäller vindkraft så krävs det som huvudregel bygglov för att uppföra och väsentligt ändra vindkraftverk som är högre än tjugo meter över markytan, placeras på ett avstånd från gränsen som är mindre än kraftverkets höjd över marken, monteras fast på en byggnad, eller har en diameter som är större än tre meter enligt 6 kap. 1 § plan- och byggförordningen (2011:338). Bygglov krävs även för att uppföra eller bygga till en teknikbod eller en transformatorstation. Om vindkraftverket eller anläggningen ska tillståndsprövas enligt 9 kap. (Miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd) eller 11 kap. (Vattenverksamhet) miljöbalken krävs inget bygglov, utan anmälan görs enligt 6 kap. 5 § plan- och byggförordningen. Kraven på anmälan gäller även för en nybyggnad eller väsentlig ändring av mindre och bygglovsbefriade vindkraftverk.

11.3 Utvärdering av behovet av förändringar i bestämmelserna

Väglagen och banlagen

När det gäller införandet av de så kallade skönhetsparagraferna 1999 kom de mest positiva reaktionerna från transportinfrastrukturuområdet från dåvarande Vägverket och Banverket. Även viktiga intressenter som konsulter, kommuner och berörda sakägare i olika transportinfrastrukturärenden var från början positiva till införandet av paragraferna och deras syfte.

Genom förändringarna av lagstiftningen fick frågorna om stads- och landskapsbild, natur- och kulturvärden och estetisk utformning en tydligare plats i den praktiska verksamheten inom myndigheterna och verksamheten i stort inom området. Betydelsen av lagstiftningsförändringarna i form av de nya paragraferna framgår dels i myndigheternas återrapportering till regeringen och i kontakt med ansvariga tjänstemän i verksamheterna. Samtidigt kan man konstatera att 1999 hade Vägverket av historiska skäl kommit längre än Banverket när det gällde de arkitekturpolitiska frågorna och i utvecklingen av den fysiska planeringen för vägar. Sedan 2010 finns ansvaret för väglagen och banlagen hos en och samma myndighet, Trafikverket.

Det är viktigt att Trafikverkets arkitekturpolitiska arbete utvecklas genom starkare styrning och tydliga förväntningar från regeringen på myndighetens insatser på området. Trafikverkets arkitekturråd arbetar enligt devisen ”rådet för stad och landskap, form och design”. Utveckling av verksamheten i myndighetens arkitekturråd genom värdering av kvalitet i transportinfrastrukturprojekt och spridning av goda exempel är viktiga inslag i en statlig politik för arkitektur, form och design.

Plan- och bygglagen

Utredningen konstaterar att även plan- och bygglagen har setts över genom en omfattande och samlad utredningsinsats. Översynen innebär att även de aktuella paragraferna relativt nyligen prövats i förhållande till det samlade regelverket. Den grundliga översynen av plan- och bygglagen har i sin tur följts upp med en omfattande utbildningsinsats riktad mot länsstyrelserna och kommunerna.

Inom ramen för sitt uppdrag att genomföra kompetensinsatser kring tillämpningen av plan- och bygglagen har Boverket lämnat ekonomiskt stöd till bygglovsenheterna i Nacka kommun och Gävle kommun för att undersöka hur kommuner med stöd av lagen kan arbeta med arkitektur och gestaltungsfrågor vid bygglovsprövningen. Rapporten *Får det lov att vara fult? God arkitektur och gestaltning inom ramen för plan- och bygglagstiftningen* (dnr. MSN 2015/76-229, Nacka kommun) har presenterats under 2015.

Rapporten redovisar den lagtekniska bakgrunden, därefter rättspraxis och rättsfall av intresse och betydelse. Dessutom redovisas resultatet av en enkät till mer än tjugo kommuner och slutligen en avslutande reflektion med framåtblickande slutsatser. Rapporten ger en god överblick av aktuell rättspraxis och viktiga domar från Högsta förvaltningsdomstolen samt Mark- och miljööverdomstolen.

Inledningsvis konstateras i rapporten att det finns många kommuner som önskar göra mer för att främja god arkitektur och gestaltning. Många delar uppfattningen att god arkitektur är viktigt i byggandet av det goda samhället. Enligt rapporten finns det många oklarheter kring vilka möjligheter plan- och bygglagen faktiskt ger för de kommuner som vill ställa högre krav på gestaltningen av nya eller förändrade byggnadsverk. Rapportens syfte är att skapa en tydligare bild av vilka lagrum som finns för att jobba med gestaltungsfrågor vid bygglovsprövningen och att hitta goda exempel från andra kommuner.

Av de 22 kommuner som svarade på en enkät, har fem någon typ av övergripande arkitekturpolicy. Ett antal kommuner har svarat att de har andra typer av styrdokument och ytterligare några fler har ett pågående arbete med att ta fram en övergripande arkitekturpolicy. Vissa kommuner har en arkitekturpolicy som är en del av översiktsplanen. Tio av kommunerna har en stadsarkitekt. Stadsarkitektens roll i organisationen varierar stort mellan kommunerna och det påverkar i sin tur vilken roll denna har i det direkta arbetet med handläggning av bygglovsärenden.

Av de kommuner som har deltagit svarade hälften att kommunen har avslagit ansökningar på grund av undermålig utformning. I de flesta fall är det fråga om byggnader som själva har ett kulturhistoriskt värde eller som är placerade i ett sådant område. Många kommuner framhöll att frågan i de flesta fall kan lösas innan ett negativt beslut behöver fattas. Samtidigt ser många ett avslagsbeslut som ett misslyckande, en miss i dialogen med sina kunder. En stor del av de kommuner som svarat på enkäten anser att lagstiftningen är för tandlös eller ger för litet utrymme att jobba med gestaltungsfrågor. Samtidigt kan man konstatera i de fall det finns relevanta rättsfall har dessa sitt ursprung nästan uteslutande i grannars överklaganden.

Exempel på insatser i kommunerna för att främja god arkitektur handlar om rådgivning om arkitektur via hemsidan och råd om utformningsfrågor. Det är viktigt att utveckla kommunala arkitekturprogram samtidigt som en aktiv dialog med byggherrar är önskvärd innan inlämning av bygglovsansökan. Utbildning av byggnadsnämnden inte minst i gestaltungsfrågor är av stor betydelse. Handläggarnas kompetens är också viktig för att kunna diskutera gestaltungsfrågor med såväl nämnden som med den som söker bygglov.

Boverkets arbete med arkitekturfrågorna ska ses som ett komplement till den föreslagna nya myndighetens arbete och utvecklas genom starkare styrning från regeringen. Boverkets roll är viktig bland annat genom rollen som tillsynsmyndighet enligt plan- och bygglagen och utförare av många regeringsuppdrag inom plan-, bygg-, bostads- och stadsutvecklingsområdet. Boverkets uppföljning av plan- och bygglagen, inklusive värderingen av kvaliteten i den byggda miljön och spridning av goda exempel, är mot denna bakgrund betydelsefulla inslag i en statlig politik för arkitektur, form och design.

Plan- och bygglagstiftningens roll för utveckling och förnyelse

Mats Svegfors anser i rapporten *Upplev kultur var dag* att de aktuella paragraferna i framför allt plan- och bygglagen ska omarbetas så att lagen uttryckligen bejaktar utveckling, förnyelse och omdaning. Svegfors anser att det finns goda skäl att dels bedöma vilka effekter paragraferna har fått, dels vidga dem för att uttrycka en bredare syn på kulturvärden i samhällsbyggandet. Inte minst gäller detta enligt Svegfors i en tid då hållbarhetsaspekterna kommer att tillmätas större vikt. Även om det är mycket angeläget att bygga hållbart finns risk här för det som brukar kallas "hållbarhetsreduktionism". Ska vi bygga hållbart kräver det också att människor vill leva och bo i det som byggs.

Sedan tillkomsten har plan- och bygglagen i vissa kretsar och sammanhang ansetts vara allt för ensidigt inriktad på förändring genom planläggning och byggande, en så kallade exploateringslag. Kritikerna finns bland annat inom Riksantikvarieämbetet och Svenska Byggnadsvårdsföreningen som efterlyser ett tydligare

förvaltningsperspektiv i den samlade plan- och bygglagstiftningen. Man vill ha tydligare krav på en hållbar förvaltning och tillvaratagande av den byggda miljön och byggnaderna. Från antikvariska myndigheter och miljörorelsen efterlyses tydligare krav i lagstiftningen på aktiv förvaltning och regelmässig skötsel och underhåll av miljöer, anläggningar och byggnader. Även bättre möjligheter att ingripa mot den som ansvarar för det eftersatta underhållet och misskötseln efterlyses av vissa byggnadsnämnder.

Med utgångspunkt från utredningens analys av införandet av de nya paragraferna från 1999, anser utredningen att det inte är möjligt eller lämpligt att föreslå en större omarbetning av plan- och bygglagen för att tydligare kunna bejaka förnyelse och omdaning. Om utredningen ska föreslå en annan övergripande avvägningen mellan hushållning/bevarande och exploatering/förändring i gällande lag kräver det en mycket bred analys av hela plan- och bygglagen och inte enbart en analys av effekter av införandet av paragraferna från 1999. Även mot bakgrund av att aktuella bestämmelser i plan- och bygglagen nyligen setts över i relation till de samlade regelverken på plan- och byggområdet bedömer utredningen att det inte är rätt tidpunkt för utredningen att nu föreslå att en ny större översyn av plan- och bygglagen för att understödja mer nyskapande arkitektur, form och design.

11.3.1 Inga förändringar i de aktuella paragraferna

Bedömning: Inga förändringar föreslås av de aktuella paragraferna i väglagen, banlagen och plan- och bygglagen. Inte heller föreslås att nya bestämmelser införs i miljöbalken.

I samband med att handlingsprogrammet Framtidsformer beslutades gjordes ändringar i den äldre plan- och bygglagen, väglagen och banlagen genom att nya paragrafer infördes. Utredningens analys av effekterna av de lagändringar som gjordes i samband med handlingsprogrammet visar att mottagandet överlag var positivt. Tiden ansågs vara mogen för höjda och tydligare krav på den estetiska utformningen inom plan- och byggområdet och transportinfrastrukturuområdet.

De ekonomiska effekterna av införandet av de så kallade skönhetsparagraferna inom plan- och byggområdet har varit begränsade. Högre krav på utformning och material innebär inte alltid att det blir dyrare. Tidig och god rådgivning gör att den som söker bygglov i de flesta fall blir införstådd med myndigheternas krav och kan göra rätt från början utan att det kostar mer.

Paragraferna har medfört att beställarna inom främst offentlig sektor redan från början kan ställa lämpliga krav på den estetiska utformningen. Ett utvecklat synsätt hos beställarna på väg- och järnvägsmiljöns arkitektoniska utformning innebär större omsorg om trafikanterna och landskapet såväl vid planering som byggande av anläggningarna.

Utredningen har inte fått någon formell framställning angående förändringar av paragraferna. Vid de konferenser som utredningen har arrangerat och under diskussioner i referensgrupper, samt även i direktkontakt med ansvariga inom Trafikverket, har olika förslag till tänkbara förändringar diskuterats för att utveckla väglagens och banlagens bestämmelser. Diskussionen kan sammanfattas som att, om ändringar ska göras, vill man tydligare lyfta fram hänsyn till människors hälsa och till landskapet och dess värden.

Mot bakgrund av att aktuella bestämmelser i väglagen, banlagen och plan- och bygglagen nyligen har setts över inom ramen för större översyner, bedömer utredningen att det inte är nödvändigt att lämna författningsförslag i denna del.

Under utredningsarbetet har även frågan om behovet av motsvarande bestämmelser i miljöbalken kommit upp, till exempel vid prövning av vindkraft. Utredningen anser att gällande bestämmelser i miljöbalken och plan- och bygglagen på ett bra sätt kompletterar varandra. Utredningen delar dessutom den allmänna bedömningen att onödig dubbelprövning så långt möjligt ska undvikas.

11.3.2 Innovativt byggande bör främjas

Förslag: Utredningen föreslår vissa förändringar av regler på plan- och byggområdet i syfte att främja innovativt byggande. Regeringen bör utvidga anslaget till innovativt byggande till att

gälla alla kategorier bostadsbyggande och att särskilda medel för spridning och implementering också avsätts.

Sedan 2014 har bland annat företag och kommuner kunnat söka stöd till åtgärder som främjar ett innovativt byggande för att öka utbudet av bostäder för unga.

Stöd har utgått med högst 75 procent av den beräknade kostnaden för åtgärder som innebär utveckling eller användning av en ny eller väsentligt förbättrad vara, tjänst eller process. Många nya lösningar har kommit fram genom detta ekonomiska stöd och de utvecklingsinriktade aktörerna har fått möjlighet att testa sina idéer. Utredningen ser positivt på detta särskilda anslag om 50 miljoner som har fördelats genom förordningen (2013:145) om stöd för innovativt byggande av bostäder för unga.

Utredningen anser att det finns goda skäl att genomföra ytterligare insatser för att uppmuntra, hitta, testa, utvärdera och sprida nya lösningar när det gäller alla typer av byggnader, inte bara bostäder för unga. I 24 § plan- och byggförordningen (2011:338), finns det i dag en möjlighet för Boverket att i det enskilda fallet och om det finns särskilda skäl, ge dispens från vissa av kraven på byggnadsverk. Dispensen får bara gälla uppförande eller ändring av en byggnad i experimentsyfte. Denna dispensmöjlighet har tillämpats i liten omfattning.

En omformulering av paragrafen skulle i stället betona att syftet med dispensen ska vara att pröva och utvärdera olika utformningar samt främja innovation. Det kan i sin tur leda till en större mångfald av lösningar som är anpassade till människors livssituation och olika gruppers och platserns behov. Om alla krav inte behöver uppfyllas i varje bostad finns det också möjlighet till större variation även av boendekostnader.

Även allmänna råd och praxis som har utvecklats vid tillämpningen av byggreglerna behöver i flera fall ses över, liksom vilka krav det går att ge dispens för. I det arbetet är vunna erfarenheter från det innovativa byggandet värdefulla. En utredning kan även behövas kring frågan om vilken myndighet som är lämplig att ge dispens om syftet med paragrafen ändras från experimentbyggande till utveckling och innovationsfrämjande.

Erfarenheterna från stödet till innovativt byggande för unga visar att ekonomiska medel för att testa något nytt ger en viktig

skjuts i utvecklingsarbetet. Utredningen anser därför att regeringen bör utvidga anslaget till innovativt byggande till att gälla alla kategorier bostadsbyggande och att särskilda medel för spridning och implementering också avsätts. En del av investeringsstödet för hyresbostäder skulle lämpligen kunna användas till detta.

11.3.3 Behov av fördjupad analys av gällande bestämmelser

Bedömning: Myndigheten för Gestaltad livsmiljö bör få i uppdrag att samlat följa upp de ändringar i den aktuella lagstiftningen som trädde i kraft 1999 och som sedan förändrats vid översyn av respektive sektorslagstiftning. Uppdraget bör genomföras i samråd med Boverket och Trafikverket, om är ansvariga för de berörda lagarna. Samråd bör även ske med Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd som har intressen och synpunkter på området och lagstiftningens utformning.

I samband med att handlingsprogrammet Framtidsformer beslutades gjordes ändringar i plan- och bygglagen, väglagen och banlagen genom införande av nya paragrafer i syfte att stärka de estetiska aspekterna i planering och vid tillståndsprövning. De ändringar i lagstiftningen som trädde i kraft i samband med att handlingsprogrammet beslutades har inte samlat följts upp under de år som har gått, även om de berörda lagar var för sig setts över.

I samråd med de myndigheter som är ansvariga för de berörda lagarna, det vill säga Boverket och Trafikverket bör Myndigheten för Gestaltad livsmiljö få i uppdrag att följa upp de ändringar i den aktuella lagstiftningen som trädde i kraft 1999 och som sedan förändrats vid översyn av respektive sektorslagstiftning. Samråd bör även ske med bland andra Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd som har intressen och synpunkter på området och lagstiftningens utformning.

Myndigheterna bör analysera och utvärdera effekterna av de lagändringar som har genomförts, dels i samband med handlingsprogrammet Framtidsformer, dels vid senare översyner av plan- och bygglagen, väglagen samt banlagen. Analysen bör omfatta bland annat vilka effekter som paragrafernas införande har haft för

verksamheten i offentlig sektor, för näringsliv och företagande samt för privatpersoner. Myndigheterna förväntas i de fall som det bedöms nödvändigt lämna förslag till lagändringar eller ta andra relevanta initiativ på området, med utgångspunkt från aktuella mål inom arkitektur, form och design och inhämtade erfarenheter från den praktiska tillämpningen av bestämmelserna.

12 Konsekvenser

12.1 Utredningens uppdrag

Utredningen ska analysera och redovisa konsekvenserna av sina förslag. De ekonomiska och budgetära konsekvenserna för stat, kommun och landsting ska bedömas och beräknas, vilket inkluderar berörda fastighetsförvaltande myndigheter och deras hyresgäster. Utgångspunkten ska vara oförändrade kostnadsramar för staten samt att förslagen inte leder till ökade kostnader för kommuner och landsting. Utredaren ska vidare redovisa de personella konsekvenserna av sina förslag. Om förslagen förväntas leda till kostnadsökningar ska utredaren lämna förslag till hur dessa ska finansieras.

Konsekvensbeskrivningen ska även göras utifrån ett mångfalds-, jämställdhets- och barn- och ungdomsperspektiv. Förslagets konsekvenser för företag ska också bedömas och beräknas liksom konsekvenserna för miljön. Om något av förslagen i betänkandet påverkar det kommunala självstyret ska dess konsekvenser redovisas.

12.2 Förväntade effekter av betänkandets förslag

Perspektivet gestaltad livsmiljö är en helhetsyn på vår gestaltade vardag och sätts i relation till samhällsutvecklingen och dess utmaningar. Synen i betänkandet och dess förslag är att perspektivet ska bidra till ökad delaktighet, minska klyftorna och öka samverkan mellan branscherna. Genom att tillämpa perspektivet kommer politiken att vara aktuell. Effekter i form av skillnader i hälsa ger samhällsekonomiska vinster, ökat deltagande och ökad tillit ger vinster både på det individuella och samhälleliga planet.

12.3 Ekonomiska konsekvenser

Inrättande av Myndigheten för Gestaltad livsmiljö

Långsiktigt är reformen kostnadsneutral men själva ombildningen kan innebära kostnader för arbete i regeringskansliet och berörda myndigheter, det vill säga Arkdes och den nya Myndigheten för Gestaltad livsmiljö.

Arkdes har vidtagit insatser, inte minst i administrationen under det gångna året och det är fortsatt viktigt att den administrativa förmågan kan garanteras i den nya myndigheten vad gäller ekonomi, verksamhetsplanering och uppföljning. Enligt utredningens bedömning kommer det att behövas verksamhetsförändringar vid en ombildning till den nya myndigheten.

Förslaget att samlingarna ska överföras till ett statligt finansierat museum innebär att en ekonomisk reglering ska göras samtidigt som lokalbehoven måste se över för berörda verksamheter. Skillnader i kostnader mellan olika museialternativ går inte att bedöma i dag.

Behovet av lokaler för museiverksamheten, för visning och vård av samlingar har inte analyserats närmare av utredningen. Kostnaderna för åtgärderna på kort respektive lång sikt samt de finansiella kostnaderna är svåra att bedöma i detta skede. Utredningens bedömning är dock att större delen av verksamheternas kostnader ryms inom det nuvarande anslaget för Arkdes.

Förslaget att inrätta en designfunktion på Myndigheten för Gestaltad livsmiljö som ska ge stöd i och öka användningen av designmetodik i statliga verksamheter kan ses som en ny verksamhet och kostnad för den nya myndigheten. Normalt får en myndighet uppdraget genom sin instruktion, ett särskilt beslut eller i regleringsbrevet och inga särskilda medel anvisas. I första hand är det i detta fall en fråga om prioritering inom myndigheten.

Riksarkitekten och Statens fastighetsverks samordning

Statens fastighetsverk får ett särskilt ansvar för att samordna arkitektonisk kvalitet och perspektivet gestaltad livsmiljö i det statliga byggandet och en tjänst som riksarkitekt föreslås. Förslaget är en ofinansierad reform som påverkar det överskott som

Fastighetsverket betalar tillbaka till staten. Det ska även beaktas att en långsiktig syn på byggandet på sikt kan förbättra förutsättningarna för att minska kostnader för drift, underhåll och anpassning. Dessa kostnader och intäkter går inte att kvantifiera i nuläget. Fastighetsverkets överskott uppgick till 375 miljoner kronor under 2014 och till 600 miljoner kronor 2013.

En fond för stöd till utvecklingsinsatser inom arkitektur, form och design

En fond för stöd till utvecklingsinsatser inom arkitektur, form och design bör successivt byggas upp. Frågan behöver utredas. En särskild utredare i minst ett år kostar Regeringskansliet minst två miljoner kronor. Förslaget är ofinansierat och utredningen har inte haft möjlighet att närmare studera den tekniska konstruktionen. I våra grannländer finns det exempel på konstruktioner att inspireras av, till exempel Realdanias fond i Danmark. Om förslaget skulle genomföras som utredningen har skisserat påverkas det överskott som utvalda statliga myndigheter årligen betalar tillbaka till staten. Om även statligt ägda fastighetsbolag ska omfattas så påverkar det självfallet också statens finanser.

Ett nytt anslag för utveckling av området

Ett viktigt inslag i en ny politik för arkitektur, form och design är stöd till utveckling och förnyelse och inom gestaltad livsmiljö. Utredningen anser att det redan från början behövs en offentlig finansiering för utveckling och samarbete inom branschen. Ett nytt anslag behövs i avvaktan på att frågan om fondmedel för utveckling av området utreds och klarläggs. Förslaget är ofinansierat. En årlig anslagsnivå på fem miljoner kronor är inledningsvis tillräcklig. Den nya myndigheten kan vara en lämplig administratör av ett nytt anslag för särskilda utvecklingsinsatser inom gestaltad livsmiljö.

Bättre stöd till exportfrämjande åtgärder på området

Frågan behöver i första hand utredas av berörda myndigheter och statliga bolag, eller i andra hand av den särskilde utredare som eventuellt tillkallas för att utreda frågan om en utvecklingsfond. Lämplig teknisk konstruktion är inte närmare studerad av utredningen. En utredning bör se på finansieringen och om befintliga system eventuellt kan utnyttjas bättre av branscher och företag inom området. Utredningens uppfattning är att det finns en stor outnyttjad exportpotential inom området. Om potentialen kan utnyttjas blir konsekvenserna för staten en ökad sysselsättning och högre skatteintäkter.

Statliga myndigheter ska ta fram program för arkitektur, form och design

Förslaget kan innebära en ny kostnad för de myndigheter som inte arbetat med sådana program tidigare. Normalt får en myndighet ett uppdrag genom ett särskilt beslut eller i regleringsbrevet och inga särskilda medel ska normalt behövas för att ta fram programmen. När programmen finns kan de innebära kostnadsbesparingar, bland annat genom snabbare beslutsprocesser i verksamheten och en större fokus på förvaltnings- och anpassningskostnader.

Kommuner och regioner stimuleras att ta fram program för arkitektur, form och design

Program för arkitektur, form och design är en frivillig uppgift för kommuner och landsting som inte är reglerad i lag. Statens myndigheter erbjuder rådgivning och stöd i ämnet. Verksamhet finns redan i många kommuner och en kraftsamling behöver göras de närmaste åren både i staten, kommuner och landsting. Att tydliggöra kommuners och regioners intentioner är positivt för näringslivet och därmed kan samarbetet underlättas och investeringar öka.

Kulturplanerna bör omfatta arkitektur, form och design

De regionala kulturplanerna bör omfatta arkitektur, form och design och ingå i kultursamverkansmodellen. En ändring i förordningen innebär arbete för Regeringskansliet men förslaget i sig innebär inte att mer pengar behöver föras in i modellen. Landstingen kan dock förväntas ställa krav på att ytterligare resurser tillförs modellen. Enligt Statens kulturråd går det redan i dag medel till ändamålet i vissa län och regioner, till exempel i region Skåne.

Samverkan regionalt för en hållbar politik för arkitektur, form och design

Normalt kan samarbete mellan nationella och regionala organ starta och drivas inom tillgängliga resurser om intresse finns. Om nya resurser tillförs berörda statliga myndigheter och mer pengar förs in av staten i kultursamverkansmodellen kan befintlig verksamhet utvecklas och nya verksamheter startas på nya platser. Inget hindrar dock landsting och regioner att ta fram egna resurser för ändamålet. Normalt har all kulturverksamhet stöd i kulturplanen för länet.

Ökat stöd till icke-statliga kulturlokaler

Ett ökat stöd till icke-statliga kulturlokaler föreslås och att stödet ska omfatta fler kategorier. Förslaget i sig kräver inte att anslaget för ändamålen ökar. Om förslaget genomförs och inga nya medel anslås innebär det att åtgärder eller verksamheter behöver prioriteras. Boverket med flera myndigheter och organisationer har under lång tid önskat att nivån på anslaget höjs.

Innovativt byggande bör främjas

Utredningen anser att det finns goda skäl att genomföra ytterligare insatser för att uppmuntra, hitta, testa, utvärdera och sprida nya lösningar när det gäller alla typer av byggnader. I 24 § plan- och byggförordningen (2011:338), finns i dag en möjlighet för

Boverket att i det enskilda fallet och om det finns särskilda skäl, ge dispens från vissa av kraven på byggnadsverk. Denna dispensmöjlighet har hittills tillämpats i liten omfattning. Utredningen menar att gällande krav inte ska behöva uppfyllas i varje bostad och vill med förslaget till att innovativt byggande bör främjas understycka behovet av större variation samt att man inte gör avkall på tillgänglighetskraven.

Införande och stöttande av wild card-system

Vid införande av ett system med så kallade *wild card* kan de statliga myndigheterna vara förebildliga. De offentliga myndigheterna och bolagen bör ha utrymme att använda möjligheten att vända sig till nyetablerade arkitekt- och designföretag och nyutexaminerade utövare vid till exempel upphandlingar. Användandet av *wild card*-systemet bör uppmuntras. Om staten ska lämna bidrag till sådan verksamhet bör frågan utredas av den särskilde utredare som nämns ovan, eller lämplig myndighet.

Forskningsutlysning i hållbart samhällsbyggande

Forskningsutlysningen som utredningen föreslår bör ske inom myndigheternas befintliga medel. I övrigt ser utredningen inte att det finns några konsekvenser för det offentliga åtagandet. Däremot kan stärkt en kompetens genom forskning främja konkurrensen, vid exempelvis tjänsteexport.

12.4 Övriga konsekvenser

Konsekvenser för den kommunala självstyrelsen

Förslagen innebär ingen direkt påverkan på den kommunala självstyrelsen genom lagstiftning. Om staten gör en satsning inom området gestaltad livsmiljö och arbetar mer med uppföljning av nationella mål och uppföljning av plan- och bygglagstiftningens tillämpning samt arbetar mer intensivt med rådgivning inom arkitektur, form och design ställer det krav på ömsesidig och frivillig samverkan.

Konsekvenser för brottslighet och det brottsförebyggande arbetet

Utredningen ser inga direkta konsekvenser vad gäller brottslighet. Den nya politiken bör bidra till en bättre och genomtänkt gestaltning av livsmiljön vilken i sin tur bidrar till bättre förutsättningar för ökad trygghet i samhället, genom medveten planering av de offentliga rummet. Ytterst kan planering och gestaltning av livsmiljön bidra till minskad brottslighet och positivt påverka det brottsförebyggande arbetet i samhället.

Bättre tillämpning och uppföljning inom offentlig upphandling, genom implementering av de nya EU-direktiven samt Upphandlingsmyndighetens metodstöd, kan bidra till att motverka och förhindra korruption vid inköp.

Konsekvenser för sysselsättningen

Utveckling av området kan på sikt få sysselsättningsfrämjande effekter för branscherna och de närliggande områdena. De flesta företag inom området är små och medelstora och där kan sysselsättningen öka. Ökad export påverkar både förutsättningarna för områdets utövare och för leverantörer av produkter och tjänster. Kunskap om perspektivet gestaltad livsmiljö, där Sverige kan ses som ett föregångland, kan lägga en grund för fler tjänster inom hållbart stadsbyggande, miljöteknik och servicedesign och en ökad efterfrågan av *know-how* inom dessa områden. Exportfrämjande åtgärder ska leda till stärkt inhemsk export, fler internationella uppdrag och därmed ökad sysselsättning i företag inom området.

Konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män, barn- och ungdomsperspektivet och möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen

De förslag som utredningen lämnar ska i förlängningen bidra till en ökad jämställdhet, rättvis fördelning och demokrati i vid bemärkelse. De pedagogiska perspektiven har också positiva effekter. I övrigt är bedömningen att förslagen inte har några direkta konsekvenser för jämställdheten.

Utgångspunkten för utredningen är ett inkluderande och demokratiskt samhälle med lika tillgång till goda livsmiljöer. Jämbördig fördelning och tillgänglighet till vård, skola, service, offentliga miljöer och digitala tjänster gäller alla invånare. Våra förslag ska ha positiva konsekvenser för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Utredningen har konstaterat att det finns behov av att särskilt uppmärksamma barn och unga, inte minst barns och ungas behov av plats i en ökad förtätning av det byggda miljön. Det är viktigt att miljöer möter barnen i deras behov och här kan utredningens perspektiv bidra till den lokala och den nationella diskussionen.

Konsekvenser för offentlig service

Effekten av den nya politiken kommer bli jämnare fördelning av offentlig service, mellan stad och landsbygd.

Konsekvenser för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företag

De flesta företag inom området är små och medelstora och det är där sysselsättningen ökar. Export av tjänster innebär förmodligen att de mindre företagen slår sig samman för att konkurrera och de stora företagen klarar sig själva. Det är utredningens intentioner att förslagen för bättre tillämpning och höjd kompetens inom upphandlingar ska förbättra för små och medelstora företag.

Konsekvenser för miljön

Perspektivet gestaltad livsmiljö, tillsammans med miljökvalitetsmålen, ger en tydlig signal till samhällets aktörer om vad politiken ska uppnå och blir på så sätt vägledande för miljöarbetet på alla samhällsnivåer och i alla sektorer.

Kommittédirektiv 2014:69

Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design

Beslut vid regeringssammanträde den 15 maj 2014

Sammanfattning

En särskild utredare ska göra en översyn av den statliga politiken för arkitektur, form och design. Syftet med uppdraget är att stärka arkitekturens, formens och designens värden och betydelse för individen, livsmiljön och den hållbara samhällsutvecklingen.

Utredaren ska bl.a.

- föreslå hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas utifrån en bedömning av områdets framtida utmaningar och hur arkitektur, form och design kan få ett ökat genomslag inom berörda samhällsområden,
- beskriva hur en politik för arkitektur, form och design utformats i några för Sverige relevanta länder och vilka lärdomar som kan dras för utformningen av en ny svensk politik för området,
- analysera och föreslå insatser för att öka möjligheterna för berörda aktörer att utveckla samverkan och dialog, och
- analysera de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitiken och vid behov föreslå nya mål.

Uppdraget ska redovisas senast den 1 oktober 2015.

Den gestaltade livsmiljöns utmaningar

Arkitektur, form och design omfattar alla av människan skapade miljöer – offentliga rum, byggnader, landskap, anläggningar, interiörer, tjänster, produkter och processer. Inte bara tätortsmiljöer utan även landsbygden är i dag starkt präglad av människans verksamheter och fysiska påverkan. Politiken för arkitektur, form och design ska utgå från en helhetssyn på dessa miljöer där funktion, brukbarhet, miljö, hushållning, ekonomi, teknik och god gestaltning vägs samman. Ett medvetet arbete med arkitektur, form och design är en grundläggande förutsättning för att åstadkomma hållbara och attraktiva livsmiljöer av god kvalitet med människan som utgångspunkt.

Hur vår gestaltade miljö ser ut och upplevs är en viktig aspekt i tillvaron för oss som individer och för samhället i stort. Levande och trygga livsmiljöer kan bidra till att motverka utanförskap, ohälsa och minskat samhällsengagemang. Därmed blir det också en viktig demokratifråga. Regeringen vill verka för ett skapande Sverige där människor kan växa och utvecklas till självständiga, kreativa och aktiva individer.

År 1998 beslutade riksdagen om Framtidsformer, ett handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design (prop. 1997/98:117, bet. 1997/98:KrU14, rskr. 1997/98:225). I handlingsprogrammet angavs sex brett syftande mål för statlig politik inom området. Ett av målen slår fast att kvalitet och skönhetsaspekter inte ska underställas kortsiktiga ekonomiska överväganden, ett annat att intresset för hög kvalitet inom arkitektur, formgivning och offentlig miljö ska stärkas. I samband med handlingsprogrammet infördes också nya bestämmelser i plan- och bygglagen (1987:10), väglagen (1971:948) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg om värdet av en estetiskt tilltalande utformning, de s.k. skönhetsparagraferna. Uppdrag gavs till ett flertal statliga myndigheter att bl.a. arbeta förebildligt samt att upprätta kvalitetsprogram för hur arkitektoniska och gestaltningsmässiga kvaliteter ska främjas när myndigheterna bygger och förvaltar byggnader och anläggningar. Handlingsprogrammet var viktigt både som en markering och som ett politiskt verktyg för att åstadkomma en positiv förändring. Ett annat viktigt verktyg för att åstadkomma konstnärlig kvalitet i byggnader är den s.k.

enprocentsregeln, som bl.a. analyserades i Konstnärsnämndens rapport Ingen regel utan undantag (2013). Många kommuner och landsting har fattat egna beslut under senare år för att befästa och stärka enprocentsregeln.

Omvärlden har förändrats under de år som handlingsprogrammet har varit i kraft och därigenom har också förutsättningarna för politiken för arkitektur, form och design ändrats. Klimatförändringar, digitalisering och en åldrande befolkning utgör exempel på stora utmaningar för vårt gemensamma samhälle. Människor, varor, tjänster och information rör sig i världen i allt snabbare takt och i allt större omfattning. Såväl person- som godstransporter väntas öka samtidigt som digitaliseringen av samhället fortsätter i högt tempo. Städer och regioner konkurrerar med varandra om att attrahera nya invånare och verksamheter. Vidgade arbetsmarknadsregioner och varierade fritidsaktiviteter förutsätter allt mer långväga förflyttningar och utvecklad infrastruktur, som tillsammans med ett ökat uttag av naturresurser och rationaliseringar inom de areella näringarna omdanar landskapet. Sverige har ratificerat den Europeiska landskapskonventionen och ska därmed utveckla en helhetssyn på landskapets värden och en hållbar förvaltning av dessa.

Urbaniseringen samt ökade krav på bostadsstandard, lokala transporter och miljöhänsyn innebär nya utmaningar som kräver hållbara byggnads- och samhällsbyggnadslösningar. Torg, gator och parker utgör en viktig del av det offentliga rummet där människor möts. Tätare stadsbygd ska kunna förenas med möjligheter till vardagsrekreation och friluftslivets tillgänglighet. Allt fler barn växer upp i städer och behöver god tillgång till närnatur och välplanerad utemiljö för lek och utveckling. Samtidigt kräver bostadssituationen i glesbygd andra slags åtgärder.

En hållbar samhällsutveckling blir sammantaget alltmer angelägen för att hantera dessa utmaningar. Mot denna bakgrund aviserade regeringen i budgetpropositionen för 2014 sin avsikt av att se över handlingsprogrammet.

Uppdraget att se över den statliga politiken för arkitektur, form och design

Hur kan en ny politik för området utformas?

Frågor som rör arkitektur, form och design hanteras i dag inom flera politikområden utifrån olika utgångspunkter. En utveckling av området kräver ett tvärsекtoriellt perspektiv och en helhetssyn på vår livsmiljö där medvetande om arkitektur, form och design påverkar berörda politikområden. Samhällsplanering, boende, kultur, miljö, social utveckling, transporter, handel och konsumentpolitik hänger intimt samman med hur byggnader, anläggningar, produkter, tjänster och system utformas. Ett ökat medvetande om kvalitet inom området kan leda till en hållbar samhällsutveckling i stort och till en ökad tillväxt. Politikens utgångspunkt ska vara ett helhetsperspektiv utifrån den enskilda människans behov och möjligheter i dag och i framtiden.

Det finns en rad statliga myndigheter och statligt finansierade aktörer vars verksamheter har tydliga beröringspunkter med arkitektur, form och design men som i dag antingen inte känner till eller inte medvetet tillämpar målen inom området. En ökad kännedom hos och ett ökat samspel mellan offentliga aktörer skulle kunna bidra till en utveckling av området. Med en gemensam dialog och gemensamt formulerade strategier skapas förutsättningar för ett arbete med arkitektur, form och design som kan bidra till hela samhällets utveckling.

Utredaren ska därför

- analysera och beskriva hur arkitektur-, form- och designområdet har utvecklats och vilka resultat de offentliga insatserna på området har gett sedan det nuvarande handlingsprogrammet Framtidsformer trädde i kraft 1998,
- analysera och beskriva hur samhällsutvecklingen kan förväntas påverka förutsättningarna för arkitektur-, form- och designområdet lokalt, regionalt och nationellt,
- med utgångspunkt från dessa analyser föreslå hur en ny politik för arkitektur, form och design kan utformas, och
- föreslå hur arkitektur, form och design kan få ett ökat genomslag inom berörda samhällsområden.

Vilka lärdomar kan dras av andra länders erfarenhet?

I allt fler länder i vår omvärld lyfts arkitektur, form och design fram som ett sätt att bl.a. främja ekonomisk utveckling och ett hållbart samhälle. I Danmark och Norge har t.ex. viktiga steg tagits för att förnya politiken på området. Det är angeläget att Sverige strävar efter att bibehålla och vidareutveckla ett internationellt anseende inom arkitektur, samhällsbyggande och hållbar stadsutveckling där miljötänkande kombineras med helhetssyn, socialt ansvar och funktionell och estetisk utformning.

Även på EU-nivå har en uppdatering skett av arkitektur-, form- och designfrågorna med fokus på bl.a. hållbar utveckling, tillväxt, innovation och ett utökat medborgarperspektiv. Sverige deltar på olika sätt i internationella samarbeten om arkitektur-, form- och designpolitik – på EU-nivå, bilateralt, genom mellanstatliga organisationer och genom berörda statliga myndigheter. Ofta sker detta inom råd och organ med inriktning på urban utveckling, tillväxt och miljö.

Sverige har haft stora internationella framgångar inom de kulturella och kreativa näringarna, inte minst inom områden som design, mode och spelutveckling. Men för att nå framgång i utlandet är det nödvändigt med en samverkan mellan olika politikområden för att stärka dessa näringar och för att säkra en återväxt av kreatörer. De kulturella och kreativa näringarna uppmärksammas allt mer, såväl i Sverige som i internationella sammanhang, för deras betydelse för ekonomins tillväxt.

Regeringen antog 2012 den nationella innovationsstrategin. Sveriges innovationsförmåga är avgörande för att kunna möta de utmaningar och möjligheter som den globala ekonomin innebär. Strategin slår fast att politiken ska utgå från ett helhetsperspektiv så att Sveriges innovationskraft kan upprätthållas och förstärkas över tid. Design och designprocesser är centrala verktyg i dessa sammanhang.

Utredaren ska därför

- analysera och beskriva hur en politik för arkitektur, form och design utformats i några för Sverige relevanta länder och vilka lärdomar som kan dras för utformningen av en ny svensk politik för området.

Staten som förebild

Regeringen har tidigare framhållit att det finns ett stort behov av att belysa vikten av arkitektur, form och design i människors liv och för ett framtida hållbart samhälle (prop. 2012/13:1, utg. omr. 17, s. 31). De nationella målen för samhällsplanering lyfter fram att en god livsmiljö ska tryggas samtidigt som det finns goda förutsättningar för byggande av bostäder, lokaler m.m. Dessutom ska den fysiska planeringen ha en tydlig roll i arbetet för hållbar utveckling i städer, tätorter och landsbygd (prop. 2013/14:1, utg. omr. 18, s. 16).

Ett av de av riksdagen fastlagda nationella miljö kvalitetsmålen är God bebyggd miljö. Det innebär att städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö (prop. 2000/01:130, bet. 2001/02: MJU3, rskr. 2001/02:36). I målet ingår att det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer bevaras, används och utvecklas (Ds 2012:22, s. 103).

I januari 2014 gav regeringen Boverket i uppdrag att ta fram ett förslag till strategi med etappmål och styrmedel för att nå miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö. Uppdraget ska redovisas i december 2014 (M2014/210/Mm).

I egenskap av normgivare, byggherre, beställare, inköpare, förvaltare och hyresgäst bör staten agera som förebild när det gäller arkitektur, form och design. Ett av målen i Framtidsformer är att offentligt och offentligt stött byggande, inredande och upphandling ska behandla kvalitetsfrågor på ett föredömligt sätt.

Staten har ett starkt intresse av att driva på utveckling och innovation för att öka de egna verksamheternas effektivitet. I Innovationsrådets slutrapport (SOU 2013:40) konstateras att innovationsprocesser ska syfta till ett värdeskapande för människor, företag och samhället i stort. Staten är i kraft av sin storlek som beställare och inköpare på marknaden en i hög grad tongivande aktör och kan visa på de samhällsekonomiska vinster som uppnås genom beaktande av långsiktig hållbarhet och livscykel perspektiv. Kvalitet ska kunna beaktas även i sammanhang då detta perspektiv kommer i konflikt med kortsiktiga ekonomiska intressen.

Ett flertal centrala aktörers verksamhet har stor betydelse för utvecklingen av den fysiska miljön och de har även uppgifter som handlar om att belysa och uppmärksamma medborgarna om områdets vikt. Exempelvis har länsstyrelserna ansvar för bl.a. kulturmiljö, miljöfrågor, samhällsplanering, bostadsmarknad och näringspolitik. Andra myndigheter inom området är bl.a. Boverket, Forskningsrådet Formas, Konstnärsnämnden, Nationalmuseum med Prins Eugens Waldemarsudde, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Riksantikvarieämbetet, Statens centrum för arkitektur och design, Statens fastighetsverk, Statens konstråd, Tillväxtverket och Trafikverket, universitet och högskolor liksom flera statliga museer.

Ett flertal myndigheter har fått i uppdrag att arbeta med frågor som rör samhällsutvecklingen. År 2013 gav regeringen Statens centrum för arkitektur och design (f.d. Arkitekturmuseet) i uppdrag att utgöra en mötesplats för arkitektur, form och design. År 2014 gav regeringen Boverket, Naturvårdsverket, Statens energimyndighet, Tillväxtverket och Trafikverket i uppdrag att gemensamt upprätta och förvalta en plattform för frågor om hållbar stadsutveckling. Boverket, Statens centrum för arkitektur, form och design (f.d. Arkitekturmuseet), Formas och Riksantikvarieämbetet hade 2009–2013 ett regeringsuppdrag att främja hållbar stadsutveckling med särskild inriktning på de kulturella och sociala dimensionerna. Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och Statens centrum för arkitektur och design hade ett regeringsuppdrag 2010–2014 att samverka om gestaltning av offentliga miljöer. Utgångspunkten i det gemensamma uppdraget har varit att utveckla och stärka en helhetssyn i planering och byggande av offentliga miljöer. Båda uppdragen har rapporterats och samverkan mellan myndigheterna fortsätter.

Utöver ovanstående myndigheter finns ett flertal organisationer med statlig medfinansiering, t.ex. Föreningen Svensk Form och Stiftelsen Svensk Industridesign (SVID). En rad viktiga aktörer finns även utanför det statliga området. Exempelvis intar kommunerna en nyckelroll när det gäller utformning av den gemensamma offentliga miljön. Landstingen och de regionala kollektivtrafikmyndigheterna är stora beställare av offentliga miljöer och infrastrukturåtgärningar. Landstingen har även en viktig uppgift genom att de tar fram de regionala kulturplanerna inom ramen för

kultursamverkansmodellen. Aktörer med regionalt utvecklingsansvar har en betydande roll i arbetet för en hållbar tillväxt och utveckling. Det krävs en tydlighet i kommunikationen och behovet av nya former för samarbete mellan berörda aktörer måste analyseras.

Utredaren ska därför

- analysera och föreslå hur statens, landstingens och kommunernas åtagande kan utformas till stöd för politiken för arkitektur, form och design, såväl nationellt och regionalt som lokalt, och
- analysera och föreslå insatser för att öka möjligheterna för berörda aktörer att utveckla samverkan och dialog.

Hur kan kompetensnivån höjas när det gäller offentlig upphandling?

Hur den offentliga upphandlingen genomförs är av stor betydelse för att upprätthålla kvalitet när det gäller arkitektur, form och design. Den offentliga sektorn – som enligt Framtidsformer ska vara förebildlig – har i egenskap av beställare och inköpare möjlighet att stärka efterfrågan på god arkitektur, form och design där särskilt kvalitetsaspekterna och medvetenhet om hållbara material kan lyftas fram. Kompetens och stöd vid offentlig upphandling är ytterst viktigt för genomförandet av politiken. Det är inte minst viktigt när det gäller kommunernas roll som beställare vid upphandling av planerings- och projekteringsuppdrag.

Utredaren ska därför

- analysera och beskriva offentliga beställares upphandlingskompetens när det gäller arkitektur-, form- och designperspektiv och föreslå åtgärder för att stärka kompetensnivån.

Lagstiftning och andra styrmedel

I samband med att handlingsprogrammet Framtidsformer beslutades gjordes även ändringar i plan- och bygglagen (1987:10), väglagen (1971:948) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg genom införande av de s.k. skönhetsparagraferna. Vid sidan av lagar finns förordningar med instruktioner för myndigheter, reglerings-

brev, särskilda regeringsuppdrag samt tillsatta utredningar och andra styrmedel som staten förfogar över. De ändringar i lagstiftningen som trädde i kraft i samband med att handlingsprogrammet beslutades har inte följts upp under de 16 år som har gått.

Utredaren ska därför

- analysera och utvärdera effekterna av de lagändringar som gjordes i samband med handlingsprogrammet Framtidsformer,
- beskriva vilka långsiktiga och kortsiktiga ekonomiska effekter det nuvarande handlingsprogrammet, inklusive införandet av de s.k. skönhetsparagraferna, haft för offentlig sektor,
- analysera och utvärdera effekterna av förordningar med instruktioner till myndigheter, regleringsbrev samt andra statliga styrdokument som har beröringspunkter med arkitektur, form och design, och
- lämna författningsförslag där så bedöms nödvändigt.

Språket och begreppen

Rådet för arkitektur, form och design konstaterar i sin slutrapport (Rafd 2008:4) att arkitektur, form och design inte är självklara begrepp. Skilda föreställningar, språk, ideal och förebilder förvirrar och försvårar möjligheten att synliggöra frågornas betydelse. Ofta används inte begreppen arkitektur, form och design när det gäller problemlösningar för människans livsmiljö. En utveckling av området förutsätter att de begrepp som används inte verkar exkluderande utan synliggör att arkitektur, form och design är frågor som berör alla och att de kan bidra till mer välgrundade beslut. Statens insatser för arkitektur, form och design är ett verktyg för att skapa goda livsmiljöer med människan som utgångspunkt.

Utredaren ska därför

- analysera och lämna förslag till hur ett arbete med kommunikation om och främjande av arkitektur, form och design kan utvecklas med avseende på begreppsanvändning och språkbruk

så att frågornas ställning stärks hos och uppfattas som angelägna av beslutfattare och medborgare.

Kunskap, kompetens och samverkan

En hög kvalitet i utbildningen av t.ex. fysiska planerare, av byggnads-, landskaps- och inredningsarkitekter, av formgivare och designer samt av byggnadsantikvarier stärker professionernas roll och ökar förståelsen av områdets värde för samhället. Gränserna mellan arkitekternas, konstnärernas och formgivarnas olika arbetsområden tenderar att suddas ut och det kan därför finnas ett behov av ett utvecklat kunskapsutbyte mellan utbildningar inom exempelvis teknik, ekologi, ekonomi, design, samhällsplanering och arkitektur. Även forskningen behöver stärkas, bl.a. genom att man utvecklar en högre grad av samverkan som tillvaratar kunskap inom och mellan olika discipliner. Riksdagen fattade i februari 2013 beslut om regeringens proposition Forskning och innovation (prop. 2012/13:30, bet.UbU:3, rskr. 2012/13:152). I propositionen för regeringen fram behovet av ökat nyttiggörande av forskningsbaserad kunskap och aviserar en kraftfull och långsiktig satsning på forskning inom hållbart samhällsbyggande. För denna forskning betonas en helhetssyn där social, ekologisk, ekonomisk och kulturell hållbarhet behöver vara med och belysas tvärvetenskapligt.

Utredaren ska därför

- analysera och föreslå insatser för hur en bred kunskapsutveckling inom hållbart samhällsbyggande kan kopplas till utbildning på olika nivåer, konstnärlig forskning, forskning och praktik.

Mål, målstyrning och uppföljning

Kännedomen om målen för arkitektur-, form- och designpolitiken hos berörda myndigheter är i dag överlag låg och osäkerheten stor kring hur myndigheterna ska uppfylla dessa mål. Målen behöver formuleras så att de uppfattas som relevanta, tydliga och eftersträvarsvärda för alla berörda politikområden. Vidare behöver de

kombineras med en effektiv uppföljning. Uppföljning behöver även ske av kvalitativa aspekter där samband och effekter kan beskrivas liksom hur sysselsättning, hållbar tillväxt och innovation förhåller sig till målen. De befintliga målen för arkitektur, formgivning och design bör följas upp i förhållande till de nationella kulturpolitiska målen (prop. 2009/10:3, bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145).

Utredaren ska därför

- analysera de nationella målen för arkitektur-, form- och designpolitiken och vid behov föreslå nya mål,
- föreslå lämpliga insatser för att uppnå målen inom berörda politikområden, och
- analysera och beskriva olika möjligheter för löpande uppföljning och bedömningar av måluppfyllelsen inom området.

Konsekvensbeskrivningar

Utredaren ska analysera och redovisa konsekvenserna av sina förslag. De ekonomiska och budgetära konsekvenserna för stat, kommun och landsting ska bedömas och beräknas, vilket inkluderar berörda fastighetsförvaltande myndigheter och deras hyresgäster. Utgångspunkten ska vara oförändrade kostnadsramar för staten samt att förslagen inte leder till ökade kostnader för kommuner och landsting. Utredaren ska vidare redovisa de personella konsekvenserna av sina förslag. Om förslagen förväntas leda till kostnadsökningar ska utredaren lämna förslag till hur dessa ska finansieras.

Konsekvensbeskrivningen ska även göras utifrån ett mångfalds-, jämställdhets- och barn- och ungdomsperspektiv.

Förslagets konsekvenser för företag ska också bedömas och beräknas liksom konsekvenserna för miljön. Om något av förslagen i betänkandet påverkar det kommunala självstyret ska dess konsekvenser och de avvägningar som föranlett förslagen redovisas särskilt.

Arbetsformer och redovisning av uppdraget

Utredaren ska bedriva sitt arbete öppet, utåtriktat och i nära kontakt med relevanta aktörer inom såväl den offentliga som den privata sektorn. Utredaren ska hålla sig informerad om och beakta relevant arbete som pågår inom Regeringskansliet och inom EU.

Uppdraget ska redovisas senast den 1 oktober 2015.

(Kulturdepartementet)

Kommittédirektiv 2015:24

Tilläggsdirektiv till Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design (Ku 2014:02)

Beslut vid regeringssammanträde den 5 mars 2015

Utvidgning av uppdraget

Regeringen beslutade den 15 maj 2014 kommittédirektiv om en översyn av den statliga politiken för arkitektur, form och design (dir. 2014:69). Utöver det ursprungliga uppdraget ska utredningen också analysera och lämna förslag på hur arkitektur-, form- och designområdet i högre grad kan präglas av dialog och delaktighet samt bidra till en hållbar samhällsutveckling. Uppdraget ska fortfarande redovisas senast den 1 oktober 2015.

Hur kan arkitektur, form och design bidra till en hållbar samhällsutveckling?

Vikten av en hållbar samhällsutveckling genomsyrar regeringens politik inom alla områden. Flera initiativ har tagits för att ge alla människor i alla delar av landet en god livsmiljö där en långsiktigt god hushållning med naturresurser och energi främjas. Även på EU-nivå återfinns detta fokus, vilket bl.a. kommer till uttryck genom en europeisk märkning av hållbara produkter och tjänster samt betoning av miljömässiga och sociala dimensioner i offentlig upphandling. Dessutom öronmärker EU-kommissionen minst fem procent av regionalfondens insatser under strukturfondsperioden 2014–2020 till hållbar stadsutveckling.

Trots att det i samhället i dag råder konsensus kring att en hållbar samhällsutveckling bör eftersträvas, motverkas den av flera faktorer. En av dessa faktorer är de klyftor som uppstår i samhället på grund av skillnader i geografiska och sociala förutsättningar. Delegationen för hållbara städer konstaterade i rapporten Femton hinder för hållbar stadsutveckling (M2011:01/2012/66) att ökad social och rumslig uppdelning i städerna är ett hot mot den sociala hållbarheten och bidrar till minskad sammanhållning och ökad ohälsa.

Ytterligare faktorer som kan motverka en hållbar samhällsutveckling är olika hinder för delaktighet, vilka kan vara av såväl fysisk som annan karaktär. Att dessa hinder ska undanröjas är en fråga om jämlikhet och rättvisa. Den 1 januari 2015 beslutade riksdagen om att införa bristande tillgänglighet som en ny form av diskriminering i diskrimineringslagen (2008:567). Lagändringen innebär att en enskild med funktionsnedsättning har rättsliga möjligheter att driva sin rätt att inte bli diskriminerad på grund av bristande tillgänglighet.

Medveten design är en resurs som kommer alla till del, oavsett funktionsförmåga. Sverige har ratificerat FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och förbinder sig därmed att genomföra eller främja forskning och utveckling av universellt utformade produkter, tjänster, utrustning och anläggningar samt att främja universell utformning vid utveckling av normer och riktlinjer. Universell utformning innebär att miljöer och produkter ska utformas så att de fungerar för alla människor utan att speciell anpassning behövs.

Medveten design kan främja ett tillgängligt samhälle med möjlighet till delaktighet för alla. Dessutom spelar design en viktig roll för en hållbar samhällsutveckling, då väl utvecklad design är en faktor för att möta utmaningar som klimathot och viktiga resursers ändlighet. Dessa utmaningar ställer krav på nya förhållningssätt i företags, offentlig sektors och individers konsumtionsbeslut.

Utredaren ska därför

- analysera och lämna förslag på hur arkitektur, form och design kan bidra till en hållbar samhällsutveckling, präglad av sammanhållning, inkludering och tillgänglighet.

Hur kan processerna på området präglas av dialog och delaktighet?

För att arkitektur-, form- och designområdet ska kunna bidra till en hållbar samhällsutveckling behöver boendes och brukares delaktighet främjas. Detta gagnar kvalitet och förankring och kan även bidra till effektivare processer. En strävan efter större delaktighet från olika grupper kan dock försvåras av att beslut och processer ofta följer invanda mönster och tankesätt snarare än att anpassas efter faktiska sociala förutsättningar och därigenom sätta människan i centrum. Exempelvis utformas skolmiljöer inte alltid med utgångspunkt i vad som gagnar elevernas inlärning, välmående och hälsa.

Vidare upplever medborgarna ofta att stadsbyggnadsprocesser är svårbegripliga och därmed svåra att påverka. En hög takt i bostadsbyggandet, i synnerhet i regioner med bostadsbrist, är ett viktigt mål som inte kan åsidosättas. Detta mål behöver dock inte vara oförenligt med arkitektonisk kvalitet och ett större medborgarinflytande. Sveriges Kommuner och Landsting lyfter särskilt fram medborgardialog som ett sätt att ta stadsbyggnadsprocesser närmare medborgarna. Runt om i landet finns en rad goda exempel på medborgardialoger och viktiga erfarenheter gjordes även i samband med Storstadsatsningen i början av 2000-talet (se bl.a. SOU 2005:29). Det finns även många intressanta erfarenheter från stadsutvecklingsprojekt internationellt, där bl.a. ungdomar och kvinnor varit utpekade målgrupper. Erfarenheter av sådana projekt visar på vikten av att ta hänsyn till att det finns betydande skillnader mellan individer när det gäller politisk självtilltro samt kunskap och erfarenheter som möjliggör deltagande.

Det är inte minst viktigt att ta hänsyn till barns och ungas särskilda förutsättningar för deltagande inom arkitektur-, form- och designområdets processer. Den byggda och anlagda miljöns utformning och tillgången till närbelägna grönområden har betydelse för hur barn och unga kan utvecklas. Med utgångspunkt i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) ska barnets bästa komma i främsta rummet och barnet ska få uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör barnet. För att kunna vara delaktiga i de beslut som rör gestaltandet av barns och ungas

livsmiljöer behöver de ges möjlighet att få förståelse för och kunskap om arkitektur-, form- och designområdet.

Att sätta människan i centrum av en process ställer krav på förståelse för olika perspektiv. All bebyggelse och de föremål vi möter i vår vardag berättar något om den tid de gestaltades i och är en del av vårt gemensamma kulturarv. Ändå värderas dessa berättelser olika. Exempelvis kommuniceras ofta en negativ bild av så kallade miljonprogramsområden. En hållbar utveckling i dessa områden kan främjas av att man ser och lyfter fram de befintliga kvaliteter och det kulturarv som finns där, samtidigt som man kontinuerligt utvecklar dem som livsmiljöer för såväl samtiden som framtiden.

Uttredaren ska därför

- analysera och lämna förslag på hur processer kring arkitektur, form och design i högre grad kan präglas av dialog och delaktighet.

Arbetsformer och redovisning av uppdraget

Det som sägs om konsekvensbeskrivning, samråd och arbetsformer i ursprungsdirektiven gäller i tillämpliga delar också dessa direktiv. Uppdraget ska fortfarande redovisas senast den 1 oktober 2015.

(Kulturdepartementet)

Referensgrupper och nationella konferenser

Referensgrupp 1

Anders Nylander, f.d. vd, Atrium Ljungberg.

Anna Sander, chef forsknings-och innovationsstrategier, WSP Sverige.

Ann-Sofie Eriksson, sektionschef avdelningen för tillväxt och samhällsbyggnad, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL).

Christer Malmström, arkitekt och skolchef Arkitektskolan, Lunds Tekniska Högskola.

Eva Engquist, f.d. vicerektor, Malmö högskola.

Gunilla Glasare, chef avdelningen för tillväxt och samhällsbyggnad, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL).

Ilmar Reepalu, f.d. kommunstyrelsens ordförande, Malmö.

Janna Valik, generaldirektör, Boverket.

Jenny Lantz, forskare, Handelshögskolan i Stockholm.

Johanna Lewengard, professor i grafisk design, Konstfack.

Katarina Pelin, kommunchef, Båstads kommun.

Monica von Schmalensee, vd, White Arkitekter.

Paulina de los Reyes, professor i ekonomisk historia, Stockholms universitet.

Peter Örn, vd, Peter Örn AB, ledarskap och hållbar samhällsutveckling.

Referensgrupp 2

Myndigheter

Boverket
Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande,
(Formas)
Kammarkollegiet
Konstnärsnämnden
Lantmäteriet
Moderna museet
Myndigheten för delaktighet
Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor
Naturvårdsverket
Nationalmuseum med Prins Eugens Waldemarsudde
Nämnden för hemslöjdsfrågor
Riksantikvarieämbetet
Statens centrum för arkitektur och design (Arkdes)
Statens fastighetsverk
Statens konstråd
Statens kulturråd
Statens museer för världskultur
Svenska institutet
Trafikverket
Verket för innovationssystem (Vinnova)
Vetenskapsrådet

Organisationer

Arkus, forskning och utveckling inom arkitektur och samhällsbyggande
Association of Swedish Fashion Brands (ASFB)
Byggherrarna Sverige AB
Byggindustrierna
Fastighetsägarna Sverige
Handikappförbunden (HSO)
Hyresgästföreningen
Röhsska museet

Sameslöjdstiftelsen
Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag (SABO)
Stiftelsen Nordiska museet
Stiftelsen Svensk Industridesign (SVID)
Stiftelsen Tekniska museet
Svensk Form
Svenska Moderådet
Svenska Tecknare
Svenska Teknik & Designföretagen (STD)
Sveriges Arkitekter
Sveriges designer
Sveriges Kommuner och Landsting (SKL)

Referensgrupp 3

Agnieszka Knap
Anders Bodin
Annica Kvint
Björn Siesjö
Catharina Gabrielsson
Erik Stenberg
Hanieh Heidarabadi
Helena Bjarnegård
Julia Svensson
Karolina Keyzer
Katja Pettersson
Lars Raattamaa
Lars Petersson
Lisa Hellberg
Lotta Ahlvar
Malin Zimm
Maria Hellström Reimer
Mariana Alves
Maryam Fanni
Matti Kataja
Moa Björnson
Ola Andersson

Otto von Busch
Päivi Ernkvist
Rebecka Engvall
Samir Alj Fält
Stefan Holmlid
Susanne Helgeson
Tor Lindstrand
Victoria Percovich-Gutierrez
Zandra Ahl

Forskningsgrupp

Fredrik Nilsson, professor och prefekt, Institutionen för arkitektur, Chalmers, ansvarig för *Architecture in the Making: Architecture as a Making Discipline and Material Practice*.

Gunnar Almevik, Universitetslektor, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Katja Tollmar Grillner, dekanus och professor, KTH Arkitekturskolan, ansvarig för *Architecture in Effect: Rethinking the Social in Architecture*.

Lars-Henrik Ståhl, professor, Institutionen för arkitektur och byggd miljö, Lunds Tekniska Högskola, ansvarig för *ResArc: Swedish Research School in Architecture*.

Maria Hellström Reimer, professor design i teori och praktik, Malmö Högskola, föreståndare för Designfakulteten.

Stefan Holmlid, lektor, Institutionen för datavetenskap, Linköpings universitet, styrelseledamot Designfakulteten.

Högskolor och universitet

Blekinge Tekniska Högskola
Chalmers tekniska högskola
Designhögskolan, Umeå universitet
Högskolan för design och konsthantverk, Göteborgs universitet
Konstfack
Kungliga Tekniska högskolan
Lunds Tekniska Högskola
Luleå tekniska universitet

Malmö högskola
Kungliga Konsthögskolan
Sveriges lantbruksuniversitet

Nationella konferenser – datum, plats och talare

Malmö, 24 oktober 2014, Form/Design Center

Anna Balkfors, utvecklingsstrateg Malmö stad, f.d.
huvudsekreterare i Malmökommissionen.

Pelle Ehn, professor i interaktionsdesign, Institutionen för konst,
kultur och kommunikation, Malmö högskola.

Thomas Hellquist, arkitekt, f.d. professor, Lunds Tekniska
Högskola, grundare av Magasin Tessin.

Göteborg, 20 november 2014, Världskulturmuseet

Irène Stewart Claesson, vd, Lots design, designstrateg.

Agneta Hammer, arkitekt, stadsbyggnadsdirektör Göteborg.

Moa Björnson, projektledare, Innovationsplattform
Miljonprogrammet, Malmö stad.

Umeå, 15 januari 2015, Sliperiet

Ana Betancour, rektor, Arkitekturhögskolan, Umeå universitet.

Maria Göransdotter, prefekt, Designhögskolan, Umeå universitet.

Stockholm, 29 januari 2015, ArkDes Auditorium

Maria Hellström Reimer, professor i design, Malmö högskola.

Anna Sander, chef forsknings- och innovationsstrategier, WSP
Sverige.

Irene Molina, bostads- och samhällsforskare, professor i
kulturgeografi, Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala
universitet.

Statens offentliga utredningar 2015

Kronologisk förteckning

1. Deltagande med väpnad styrka i utbildning utomlands. En utökad beslutsbefogenhet för regeringen. Fö.
2. Värdepappersmarknaden MiFID II och MiFIR. + Bilagor. Fi.
3. Med fokus på kärnuppgifterna. En angelägen anpassning av Polismyndighetens uppgifter på djurområdet. Ju.
4. Ett svenskt tonnageskattesystem. Fi.
5. En ny svensk tullagstiftning. Fi.
6. Mer gemensamma tobaksregler. Ett genomförande av tobaksprodukt-direktivet. S.
7. Krav på privata aktörer i välfärden. Fi.
8. En översyn av årsredovisningslagarna. Ju.
9. En modern reglering av järnvägstransporter. Ju.
10. Gränser i havet. UD.
11. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2015. Kontroll, dokumentation och finansiering för ökad säkerhet. M.
12. Överprövning av upphandlingsmål m.m. Fi.
13. Tillämpningsdirektivet till utstationeringsdirektivet – Del I. A.
14. Sedd, hörd och respekterad. Ett ändamålsenligt klagomålssystem i hälso- och sjukvården. S.
15. Attraktiv, innovativ och hållbar – strategi för en konkurrenskraftig jordbruks- och trädgårdsnäring. N L.
16. Ökat värdeskapande ur immateriella tillgångar. N.
17. För kvalitet – Med gemensamt ansvar. S.
18. Lösöreköp och registerpant. Ju.
19. En ny ordning för redovisningstillsyn. Fi.
20. Trygg och effektiv utskrivning från slutenvård. S.
21. Mer trygghet och bättre försäkring. Del 1 + 2. S.
22. Rektorn och styrkedjan. U.
23. Informations- och cybersäkerhet i Sverige. Strategi och åtgärder för säker information i staten. Ju Fö.
24. En kommunallag för framtiden. Del A + B. Fi.
25. En ny säkerhetsskyddslag. Ju.
26. Begravningsclearing. Ku.
27. Skatt på dubbdäcksanvändning i tätort? Fi.
28. Gör Sverige i framtiden – digital kompetens. N.
29. En yrkesinriktning inom teknikprogrammet. U.
30. Kemikalieskatt. Skatt på vissa konsumentvaror som innehåller kemikalier. Fi.
31. Datalagring och integritet. Ju.
32. Nästa fas i e-hälsoarbetet. S.
33. Uppgiftslämnarservice för företagen. N.
34. Ett effektivare främjandeförbud i lotterilagen. Fi.
35. Service i glesbygd. N.
36. Systematiska jämförelser. För lärande i staten. S.
37. Översyn av lagen om skiljeförfarande. Ju.
38. Tillämpningsdirektivet till utstationeringsdirektivet – Del II. A.
39. Myndighetsdatalag. Ju.
40. Stärkt konsumentskydd på bolånemarknaden. Ju.
41. Ny patentlag. Ju.
42. Koll på anläggningen. N.
43. Vägar till ett effektivare miljöarbete. M.
44. Arbetslöshet och ekonomiskt bistånd. S.
45. SÖK – statsbidrag för ökad kvalitet. U.
46. Skapa tilltro. Generell tillsyn, enskildas klagomål och det allmänna ombudet inom socialförsäkringen. S.

47. Kollektiv rättighetsförvaltning på upphovsrättsområdet. Ju.
48. Bostadsmarknaden och den ekonomiska utvecklingen. Fi.
49. Nya regler för revisorer och revision. Ju.
50. Hela lönen, hela tiden. Utmaningar för ett jämställt arbetsliv. A.
51. Klimatförändringar och dricksvattenförsörjning. N.
52. Rapport från Bergwallkommissionen. Ju.
53. The Welfare State and Economic Performance. Fi.
54. Europeisk kvarstad på bankmedel. Ju.
55. Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. U.
56. Får vi det bättre?
Om mått på livskvalitet. Fi.
57. Tillsyn över polisen och Kriminalvården. Ju.
58. EU och kommunernas bostadspolitik. N.
59. En ny regional planering – ökad samordning och bättre bostadsförsörjning. N.
60. Delrapport från Sverigeförhandlingen. Ett författningsförslag om värdeåterföring. N.
61. Ett stärkt konsumentskydd vid telefonförsäljning. Ju.
62. UCITS V. En uppdaterad fondlagstiftning. Fi.
63. Straffrättsliga åtgärder mot terrorismresor. Ju.
64. En fondstruktur för innovation och tillväxt. N.
65. Om Sverige i framtiden – en antologi om digitaliseringens möjligheter. N.
66. En förvaltning som håller ihop. N.
67. För att brott inte ska löna sig. Ju.
68. Tjänstepension – tryggandelagen och skattereglerna. Fi.
69. Ökad trygghet för hotade och förföljda personer. Fi.
70. Högre utbildning under tjugo år. U.
71. Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU. S.
72. Skärpt exportkontroll av krigsmateriel – DEL 1 + 2, bilagor. UD.
73. Personuppgiftsbehandling på utlännings- och medborgarskapsområdet. Ju.
74. Skydd för vuxna i internationella situationer – 2000 års Haagkonvention. Ju.
75. En rymdstrategi för nytta och tillväxt. U.
76. Ett tandvårdsstöd för alla. Fler och starkare patienter. S.
77. Fakturabedrägerier. Ju.
78. Upphandling och villkor enligt kollektivavtal. S.
79. Tillsyn och kontroll på hälso- och miljöområdet inom försvaret. Fö.
80. Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning. S.
81. Mer tid för kunskap – förskoleklass, förlängd skolplikt och lovskola. U.
82. Ökad insyn i fristående skolor. U.
83. Översyn av lex Laval. A.
84. Organdonation. En livsviktig verksamhet. S.
85. Bostäder att bo kvar i. Bygg för gemenskap i tillgänglighetssmarta boendemiljöer. S.
86. Mål och myndighet. En effektiv styrning av jämställdhetspolitiken. + Forskarrapporter till Jämställdshetsutredningen. U.
87. Energiskatt på el. En översyn av det nuvarande systemet. Fi.
88. Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design. Ku.

Statens offentliga utredningar 2015

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

- Tillämpningsdirektivet till
utstationeringsdirektivet – Del I. [13]
Tillämpningsdirektivet till
utstationeringsdirektivet – Del II. [38]
Hela lönen, hela tiden. Utmaningar för ett
jämfäst arbetsliv. [50]
Översyn av lex Laval. [83]

Finansdepartementet

- Värdepappersmarknaden
MiFID II och MiFIR. + Bilagor [2]
Ett svenskt tonnageskattesystem. [4]
En ny svensk tullagstiftning. [5]
Krav på privata aktörer i välfärden. [7]
Överprövning av upphandlingsmål m.m.
[12]
En ny ordning för redovisningstillsyn. [19]
En kommunallag för framtiden.
Del A + B. [24]
Skatt på dubbdäcksanvändning i tätort?
[27]
Kemikalieskatt. Skatt på vissa konsu-
mentvaror som innehåller kemikalier.
[30]
Ett effektivare främjandeförbud i
lotterilagen. [34]
Bostadsmarknaden och den ekonomiska
utvecklingen. [48]
The Welfare State and Economic
Performance. [53]
Får vi det bättre?
Om mått på livskvalitet. [56]
UCITS V. En uppdaterad fondlagstiftning.
[62]
Tjänstepension – trygghandelagen och
skattereglerna. [68]
Ökad trygghet för hotade och förföljda
personer. [69]
Energiskatt på el. En översyn av det
nuvarande systemet. [87]

Försvarsdepartementet

- Deltagande med väpnad styrka
i utbildning utomlands. En utökad
beslutsbefogenhet för regeringen. [1]
Tillsyn och kontroll på hälso- och miljö-
området inom försvaret. [79]

Justitiedepartementet

- Med fokus på kärnuppgifterna. En ange-
lägen anpassning av Polismyndig-
hetens uppgifter på djurområdet. [3]
En översyn av årsredovisningslagarna. [8]
En modern reglering
av järnvägstransporter. [9]
Lösöreköp och registerpant. [18]
Informations- och cybersäkerhet
i Sverige. Strategi och åtgärder för säker
information i staten. [23]
En ny säkerhetsskyddslag. [25]
Datalagring och integritet. [31]
Översyn av lagen om skiljeförfarande. [37]
Myndighetsdatalag. [39]
Stärkt konsumentskydd på
bolånemarknaden. [40]
Ny patentlag. [41]
Kollektiv rättighetsförvaltning på
upphovsrättsområdet. [47]
Nya regler för revisorer och revision. [49]
Rapport från Bergwallkommissionen. [52]
Europeisk kvarstad på bankmedel. [54]
Tillsyn över polisen och Kriminalvården.
[57]
Ett stärkt konsumentskydd vid
telefonförsäljning. [61]
Straffrättsliga åtgärder mot terrorismresor.
[63]
För att brott inte ska löna sig. [67]
Personuppgiftsbehandling på utlännings-
och medborgarskapsområdet. [73]

Skydd för vuxna i internationella situationer – 2000 års Haagkonvention. [74]

Fakturabedrägerier. [77]

Kulturdepartementet

Begravningsclearing. [26]

Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design. [88]

Miljö- och energidepartementet

Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2015. Kontroll, dokumentation och finansiering för ökad säkerhet. [11]

Vägar till ett effektivare miljöarbete. [43]

Näringsdepartementet

Attraktiv, innovativ och hållbar – strategi för en konkurrenskraftig jordbruks- och trädgårdsnäring. [15]

Ökat värdeskapande ur immateriella tillgångar. [16]

Gör Sverige i framtiden – digital kompetens. [28]

Uppgiftslämnarservice för företagen. [33]

Service i glesbygd. [35]

Koll på anläggningen. [42]

Klimatförändringar och dricksvattenförsörjning. [51]

EU och kommunernas bostadspolitik. [58]

En ny regional planering – ökad samordning och bättre bostadsförsörjning. [59]

Delrapport från Sverigeförhandlingen. Ett författningsförslag om värdeåterföring. [60]

En fondstruktur för innovation och tillväxt. [64]

Om Sverige i framtiden – en antologi om digitaliseringens möjligheter. [65]

En förvaltning som håller ihop. [66]

Bostäder att bo kvar i. Bygg för gemenskap i tillgänglighetssmarta boendemiljöer. [85]

Socialdepartementet

Mer gemensamma tobaksregler.

Ett genomförande av tobaksproduktdirektivet. [6]

Sedd, hörd och respekterad. Ett ändamålsenligt klagomålssystem i hälso- och sjukvården. [14]

För kvalitet – Med gemensamt ansvar. [17]

Trygg och effektiv utskrivning från slutenvård. [20]

Mer trygghet och bättre försäkring. Del 1 + 2. [21]

Nästa fas i e-hälsoarbetet. [32]

Systematiska jämförelser. För lärande i staten. [36]

Arbetslöshet och ekonomiskt bistånd. [44]

Skapa tilltro. Generell tillsyn, enskildas klagomål och det allmänna ombudet inom socialförsäkringen. [46]

Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. [55]

Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU. [71]

Ett tandvårdsstöd för alla. Fler och starkare patienter. [76]

Upphandling och villkor enligt kollektivavtal. [78]

Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning. [80]

Organdonation. En livsviktig verksamhet. [84]

Utbildningsdepartementet

Rektorn och styrkedjan. [22]

En yrkesinriktning inom teknikprogrammet. [29]

SÖK – statsbidrag för ökad kvalitet. [45]

Högre utbildning under tjugo år. [70]

En rymdstrategi för nytta och tillväxt. [75]

Mer tid för kunskap – förskoleklass, förlängd skolplikt och lovskola. [81]

Ökad insyn i fristående skolor. [82]

Mål och myndighet. En effektiv styrning av jämställdhetspolitiken.
+ Forskarrapporter till Jämställdhetsutredningen. [86]

Utrikesdepartementet

Gränser i havet. [10]

Skärpt exportkontroll av krigsmateriel

– DEL 1 + 2, bilagor. [72]